

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાઝિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૮૨૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ભગવદ્ગીતા

વિષય 48૪:૬

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા

ગુજરાતી સરલાર્થ સહિત

— ૧૯૪૨ —

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયને માટે

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર ભિક્ષુ-અર્ચનાનંદ

સ્થળ:-અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

આવૃત્તિ નવમી, પ્રત ૪૦,૦૦૦, કુલ ૧,૭૫,૦૦૦

સાદુ પૂઠું ૦)૨, પાકું ૦)૩, શણિયું ૦

મુંબઈ તથા બીજે ૦)૦૧ વધુ.

“જાપવા જપાવવાની સર્વને છૂટ છે.”

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીચર્ચ-સંગ્રહ

“સસ્તુ સાહિત્ય મુદ્રણાલય”. અમદાવાદમાં
ભિક્ષુ-અખંડાનંદના પ્રખંધથી મુદ્રિત
શ્રાવણ-૧૯૮૫ ઈ ૧૯૨૯

શુદ્ધિપત્ર-૫૪ ૮૮ ની ૧૯ મી ક્ષીટીમાં મારીજ ને
બદલે (મારીજ વાંચવું).

જયસચ્ચિદાનંદ

જે ભવ્યાત્માને

ગીતાજ્ઞાનને સમજવા—પાળવામાં

કાંઈ પણ પ્રીતિ પ્રકટી હોય

તેમને સવિનય સાધુવાદ;

અને જ્યો હરહમેશ

ગીતાજ્ઞાનનો પ્રકાશ

હૃદયમાં પાડ્યા કરી

મોહ—અંધકારને

પરિવાર સહિત

હાંથી મૂકવાને

મથતા હોય

તેવા સાધક

અંધુઓને

વંદનપૂર્વક

જયસચ્ચિદાનંદ

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥
परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥

ગીતાગ્રંથની ઉપકારકતા

ખરેખર, ગીતાના જેવો દિવ્યસંદેશવાહક ગ્રંથ આજસુધી ખીજો નથી જ રચાયો. ગીતાના સંબંધમાં માનવજાતિએ એટલી બધી આલોચના-પ્રત્યાલોચના કરી છે કે તેટલી આજસુધી ખીજી કોઈ પણ ગ્રંથના સંબંધમાં થઈ નથી અને થવાનો સંભવ પણ નથી. ગીતાના કેવળ અંતરંગ રૂપ ઉપરજ એટલું બધું લખાયું છે કે, જો તે બધાનો સંગ્રહ કરવામાં આવે તો મહાભારત જેવડા તો ઢેલાય ગ્રંથો તૈયાર થાય.

ગીતાના કાવ્યમાધુર્ય ઉપર કવિ વિમુગ્ધ છે; ગીતાના સાર્વભૌમ નીતિશાસ્ત્ર ઉપર નીતિજ્ઞ ગણગણો થઈ જાય છે; તેના નિષ્કામ કર્મયોગ ઉપર કર્મયોગી આકર્ષીત છે અને તેની વીરત્વભરી વાણી ઉપર દૃઢપ્રતિજ્ઞ માનવ આસક્ત થાય છે. કોઈ ગીતાને જ્ઞાનનો સાગર કહે છે, તો કોઈ તેને ઉપનિષદોનું હૃદય કહે છે; કોઈ કર્મયોગશાસ્ત્ર કહે છે, તો કોઈ ભક્તિસૂત્ર કહે છે. વાસ્તવમાં ગીતા એ નટવર શ્રીકૃષ્ણ-ચંદ્રની અલૌકિક ઝોળી અને સ્વર્ગનું કલ્પવૃક્ષ છે, કે જેનાવડે માનવી જે કંઈ જોઈએ તે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જો એમ ન હોત તો ગીતામાંથી લોકોની બિન્ન બિન્ન

રુચિ અનુસાર કર્મયોગ, ભક્તિયોગ, જ્ઞાનયોગ, પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ વગેરે ચિત્રવિચિત્ર કૃષ્ણો કયાંથી નીકળી શકત ?

એક દિવસે રોમન જાતિનું નામ સાંભળતાંજ યુરોપની જાતિઓ ભીંજાયલી ખિસ્તીની પેઠે ધ્રુવજાતી હતી. એક સમયે બેખીલોનિયનોના ડરથી યુરોપીયનો થરથર કંપતા હતા; એક જમાનામાં યુરોપ, એશિયા અને આફ્રિકામાં ઇજીપ્શિયનોનો દમ્ભ ચાલતો હતો અને એક કાળમાં ગ્રીકોની ધાક સમસ્ત યુરોપમાં ફેલાઈ ગઈ હતી. પરંતુ એ જોરાવર જાતિઓ પણ કાળરૂપી સમુદ્રમાં કયાંની કયાંય વિલીન થઈ ગઈ; અને હિંદુજાતિ-કે જે કાશ્મિર, ગ્રીસ, બલ્ક, સિરાત અને ત્રિવિષ્ટપ(તિબેટ)-માંની જાતિઓ કરતાં પણ ઘણા કાળ પહેલાં ધર્મ-ક્ષેત્ર-કુરુક્ષેત્રમાં, સુરસ શ્રુતિમંત્રોની લહરિમાં અવગાહન કરતી હતી તે આજપર્યંત ટકી રહી! આનું કારણ શું? અમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તેનું જાગૃત્વ કારણ તેનું ઉદાત્ત સાહિત્ય છે. વળી આ વાત પણ સત્ય છે કે, એ સાહિત્યનું મંથન કરીને યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણઅર્થે ગીતામાં તેનું હૃદય એવી સુંદર રીતે ગોઠવી દીધું છે, કે જેથી કરીને સંસારમાં આર્ય-હિંદુજાતિની પ્રતિષ્ઠા અને મહિમાનો પ્રચાર કરનાર ગીતા જેવો ખીજો કોઈ પણ ગ્રંથ નથી.

આજે હિંદુજાતિ ગુલામ છે, દરિદ્ર છે અને છિન્ન-

લિન્ન છે. ધૂર્ત જાતિઓ તેને “કપિલા ગાય” માને છે; પરંતુ જ્યારે એ કપિલા ગાય (હિંદુજાતિ) ગીતાની અભય વાણી તરફ કાન માંડે છે, ત્યારે તેઓ તેને ભૂખ્યા વાઘ જેવી માને છે અને તેમનાં ગાત્ર ઢીલાં ઢળ થઈ જાય છે! જ્યારે વિદેશી જાતિઓ જુએ છે કે, ફ્રેન્ચીએ ફારસીમાં, અબુ સુલેહે અરબીમાં, સ્લેગને લેટિનમાં, ડિમિટ્રિયસે ગ્રીકમાં, બર્નુફે ફ્રેંચમાં, લોરિંજરે જર્મનમાં, સ્તાનિસલસ ગ્રેટીએ ઇટાલીમાં અને ટૉમ્સન, આર્નોલ્ડ, ડેવિસ તથા ચાર્લ્સ વિલ્કિન્સને અંગ્રેજી ભાષામાં ગીતાના અનુવાદ કરીને ઘણી ખરી નીતિશૂન્ય જાતિઓમાં સદાચારશાસ્ત્રનો પ્રકાશ ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે; ત્યારે એ પ્રજાઓ શરમની મારી મસ્તક નમાવે છે અને હિંદુજાતિને આદિગુરુ, આદિસબ્ય, આદિવીર, આદિનીતિ અને આદિશાસક માને છે. પછી ભલે તે એ માન્યતા પેટમાં સંતાડી રાખીને તેઓ સ્વાર્થસાધનાને ખાતર મિસ મેયોજેવી સ્ત્રીઓને માયાબળ ફેલાવવામાં છૂટે હાથે મદદ કરે! ચાર્લ્સ વિલ્કિન્સને ગીતાનો જે અનુવાદ કર્યો છે, તેની ભૂમિકા વૉરન હેસ્ટિંગ્સ સાહેબે લખી છે. એ ભૂમિકામાં તેમણે મુક્તકંઠે સ્વીકાર્યું છે કે “કોઈપણ જાતિને ઉન્નતિના શિખરે ચઢાવવામાં ગીતાનો ઉપદેશ અદ્વિતીય છે.” અમેરિકાનો સર્વશ્રેષ્ઠ સાહિત્યકાર એમર્સન તો

ગીતાના પુસ્તકને પોતાની દૃષ્ટિ સમક્ષજ રાખતો હતો. કેમકે ગીતાને તે સમગ્ર વિશ્વના સાહિત્યમાંનો સર્વોત્તમ ગ્રંથ, માનવના ચિંતનની સર્વશ્રેષ્ઠ સામગ્રી તથા અનુભવની સૌથી મહાન સંપત્તિ માનતો હતો. જ્યારે તે ગીતાના “સર્વભૂતેષુ ચાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ” એ શ્લોકને વાંચતો ત્યારે તેનું આખું શરીર પુલકિત થઈ જતું, તેનું હૃદય નાચી ઉઠતું અને તે કલાકોના કલાકો સુધી આનંદાશ્રુ વહાવતો ! તે પોતાના ગીતા-પુસ્તકને ઇષ્ટદેવની મૂર્તિસમાન ગણતો અને તે પુસ્તક હજીસુધી ન્યુયૉર્કની એક લાયબ્રેરીમાં સુરક્ષિત છે. ચીની ભાષામાં ગીતાનો અનુવાદ કરનાર ચીનો માણસ તો શ્રીકૃષ્ણના જ્ઞાન ઉપર એટલો બધો મુગ્ધ હતો કે તે દરરોજ ત્રણ-ચાર વાર પ્રેમ-રુદન કરતો હતો ! ચીનાઓએ તો તેનું પોતાનું જ નામ ‘કિપનજી’ (કૃષ્ણજી) પાડ્યું હતું ! હજી પણ ત્યાં તે એજ નામથી ઓળખાય છે અને તેનું અસલ નામ હુમ થઈ ગયું છે ! બાલી અને જાવા બેટની ‘કવિ-ભાષા’માં ગીતાના કેટલાયે ગદ્યપદ અનુવાદ છે અને દ્વિત્વોમાં ગીતાનાં બધાં દૃશ્યો દેખાડવામાં આવે છે. આ વિશાળ ભારતમાં તો વેદો કરતાં પણ ગીતાની પ્રતિષ્ઠા વધારે છે.

આપણે ત્યાંની તો વાતજ ભૂદી છે. અહીં તો જોણે ગીતા ઉપર કંઈ પણ લખ્યું ન હોય તે સમર્થ

આચાર્યજી ગણાતો નથી. કેમકે તેમનો કોઈ પણ મત કે સિદ્ધાંત એવો હોતો નથી, કે જેનું તેમણે ગીતાથી સમર્થન ના કર્યું હોય. એજ કારણથી અદ્વૈતવાદી શંકરાચાર્ય, વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદી રામાનુજાચાર્ય, વિશુદ્ધાદ્વૈતવાદી વલ્લભાચાર્ય, દ્વૈતવાદી મધ્વાચાર્ય અને દ્વૈતાદ્વૈતવાદી નિમ્બાર્કાચાર્ય વગેરેએ અને તેમના અનુયાયીઓએ ગીતા ઉપર એટલાં ભાષ્યો, વ્યાખ્યાઓ, વૃત્તિઓ, વિવૃત્તિઓ, ટીકાઓ, ટિપ્પણીઓ, આલોચનો, રહસ્યો અને વિવરણો સંસ્કૃતમાં લખ્યાં છે કે એ બધું જો કોઈ વાંચવા માગે, તો તે પાછળ કોઈપણ માણસને બે-ચાર જન્મ તો લેવાજ પડે! આ સાંપ્રદાયિક વિવેચનો ઉપરાંત ગીતા ઉપર સેંકડો સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાગ્રંથો પણ સંસ્કૃતમાં લખાયા છે. ભારતની પ્રાકૃત ભાષાઓમાં પણ શ્લોકાનુવાદ, ભાવાનુવાદ, છાયાનુવાદ, આલોચન, અંતરંગ વિવરણ અને બહિરંગ સમાલોચનાના અગણિત ગ્રંથો નીકળ્યા છે. એમાં લોકમાન્ય તિલક, હીરેન્દ્રનાથ દત્ત અને અરવિંદ ઘોષના ગ્રંથો સર્વોત્તમ ગણાય છે. તુલસીકૃત રામાયણ સિવાય ભારતવર્ષમાં કોઈ પણ ભાષામાં એવો કોઈપણ ગ્રંથ નથી કે જેનો ગીતાના જેટલો પ્રચાર હોય. પ્રત્યેક ધર્મપ્રેમી હિંદુ તેનો નિત્ય-પાઠ કરે છે. મરણ વખતે પણ ગીતાપદેશ સંભળાવવાની અત્યંત પ્રાચીન પરિપાટી આપણે ત્યાં

છે. વધારે તો શું, ભારતના જડ-ચેતનમાત્રમાં ગીતા-ઉપદેશના સંસ્કારો ભર્યા પડ્યા છે. અજ્ઞાત, તે અ-વ્યક્ત છે, વ્યક્ત નથી; સુખ (સૂઝ રહેલા) છે, જાત્રત નથી.

ગીતાના આ દિવ્ય કિંતુ અવ્યક્ત અને સુખ ઉપદેશને વિકાસ અને જાગૃતિના નવીન સ્વાંગ સમ્પાદવા એજ હિંદુજાતિનું આજનું પરમ આવશ્યક કાર્ય છે. આપણે ગીતા વાંચીએ છીએ, પરંતુ તેનો સદુપયોગ કરવાનું જાણતા નથી. આપણે “નિર્વેરઃ સર્વ ભૂતેષુ” નો પાઠ કરીએ છીએ, પરંતુ ધરમાંજ વેરઝેરના દાવા-નળસળગી રહ્યા હોય છે. આપણે “યુધ્યસ્વ વિગતજ્વરઃ” નું રટણ કરીએ છીએ, પરંતુ ધર્મ અને જાતિની રક્ષાર્થે રણાંગણમાં કૂદી પડતાં ડરીએ છીએ! આપણે “ક્લેબ્યં મા સ્મ ગમઃ પાર્થ” નું પારાયણ કરીએ છીએ, પરંતુ મા-બહેનોની બે-આબરૂ થતી જોવા-જાણવા છતાંયે નપુંસકતા દર્શાવીએ છીએ! આપણે “સુખિનઃ ક્ષત્રિયાઃ પાર્થ લભંતે યુદ્ધમીદશમ્” નો દમ મારીએ છીએ, પરંતુ દેશની સ્વાધીનતાના સંગ્રામમાં નાગી તલવારોની ધારો ઉપર નાચતાં ડરીએ છીએ! આપણે “શુદ્રં હૃદયદૌર્બલ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરંતપ” ની ખુલાંદ ગર્જના કરીએ છીએ, પણ હીજડાઓની પેડે બીજાઓના માર ખાયા કરીએ છીએ! આપણે “નૈનં હિંદન્તિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ” ની બડાઇ હાંકીએ

છીએ; પરંતુ ધર્માત્માઓના તનતોડ પરિશ્રમ છતાંયે આત્મબળના પ્રતાપથી સંસારને ચક્રિત કરી શકતા નથી.

ગીતાનો નિત્યપાઠ કરો, તેને સમજો અને તે પ્રમાણે આચરણ કરો. જો તમે એ પ્રમાણે કરો, જો ગીતાનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરો, તો તો એનો એક શ્લોક પણ તમારી નસોમાં ચેતના જગાવવાને પૂરતો છે. ગીતાનો એક એક શબ્દ, અભય વાણીનો એક એક એવો નમુનો છે, કે જે અભય વાણીનો ભક્ત મહાન કાળને પણ ધૂળભેગો કરી શકે તેમ છે; તો પછી મનુષ્યોના તે શા હિસાબ ? હકીકત આવી હોવાથી પ્રત્યેક દેશાભિમાનીએ આ અભય વાણીને પોતાના હૃદયપટ ઉપર સુવર્ણાક્ષરે લખી લેવી જોઈએ. હિંદુ-સંગઠનના નિશામાં મસ્ત રહેનાર વ્યક્તિઓએ એવો પ્રખર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કે જેથી પ્રત્યેક હિંદુ-ગૃહમાં આ અભય વાણીનું-આ ગીતાપનિષદનું રામનામની પેઠે રટણ થાય. જેઓ સંસ્કૃતમાં ગીતા સમજી શકતા નથી, તેઓ પોતાની માતૃભાષામાં વાંચે અને જેઓ માતૃભાષા પણ જાણતા નથી તેઓ ખીજીઓ પાસે વંચાવીને સાંભળે. આ રીતે જે દિવસે બધા હિંદુઓ ગીતાભક્ત થઈ તેનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરીને હિંદુજાતિ સમક્ષ જગૃતનો શંખનાદ ગજવશે, તે દિવસે આ ભૂમંડળમાં એવી કોઈ જાતિ નહિ રહે

કે જે આપણી સામે આંખ પણ ઉંચી કરી શકે. જે દિવસે આપણે ધર્મરક્ષણ અને દેશાભિમાનને ખાતર વીરવ્યાધ અર્જુનની પેઠે ત્રિલોકવિજયી ગાંડીવનો વિજય-ટંકાર કરીશું, તે દિવસે આ સંસારમાં એવી તે કયી પ્રબળ શક્તિ છે કે જે ધુંટણીએ પડીને શિર ના નમાવે? ગીતા-સિદ્ધાંતના પાયા ઉપર જે દિવસે આપણે હિંદુસંગઠન કરી લઇશું, તે દિવસે વિશ્વની પ્રભુતામત્ત શક્તિઓ પણ ધ્રૂજ ઉઠશે અને ભયંકર કૃતાંત કાળ પણ કંપી ઉઠશે.

(“હિંદુપંચ”માંના હિંદી ભેખને આધારે.)

ગીતાજયંતિ સર્વત્ર થવાની જરૂર

પૂનાના ગીતાધર્મ મંડળે માગશર સુદ ૧૧ નો દિવસ સમસ્ત ભારતવર્ષમાં ગીતા-દિવસતરીકે ઉજવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એજ દિવસે સંસારમાં સૌથી મહાન યુદ્ધ મહાભારત શરૂ થયું હતું અને ધર્મના રક્ષણાર્થે આપણે પણ એજ દિવસથી મહાભારત શરૂ કરવાની આવશ્યકતા છે. આ તિથિ લોકમાન્ય તિલકે નક્કી કરેલી છે અને કેટલાંયે વર્ષોથી આ પુણ્યદિવસ ઉજવાય પણ છે. આ દિવસે સમસ્ત દેશમાં ગીતા-પ્રવચનો, ગીતાવ્યાખ્યાનો, ગીતાપદેશસંબંધી લેખો,

ગીતા-પાઠ અને ગીતા-સમાલોચનાઓ કરવાની એ મંડળે સૂચનાઓ કરેલી છે. મંડળ ધચ્છે છે કે, તે દિવસે પ્રત્યેક હિંદુ કમમાં કમ ગીતાના એક અધ્યાયનો પાઠ અવશ્ય કરે અથવા સાંભળે. હિંદુ મહાસભાના દિલ્હીવાળા અધિવેશનમાં પણ એવો ઠરાવ પસાર થયો હતો.

વાસ્તવમાં ઉપરોક્ત મંડળની એ યોજનાની જેટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી ઓછી છે. એમાં તો શંકાજ નથી કે, આ પદ્ધતિથી જનતામાં ગીતાનો કંઈ પણ પ્રચાર વધશે; અને જેટલો પ્રચાર વધશે, તેટલો સંગઠનનો કિલ્લો મજબૂત થતો જશે. અમને તો વિચાર કરતાં મહા આશ્ચર્ય થાય છે કે, જે જાતિમાં ગીતા જેવો જ્વલંત ઉપદેશક ગ્રંથ છે, તેનું સંગઠન થતાં આટલી બધી વાર શા સાર થાય છે ! પરંતુ એ તો ત્યારેજ થઈ શકે, કે જ્યારે ગીતાનો રામનામની પેઠે પ્રચાર થાય અને તેના ઉપદેશોનો આચાર-વ્યવહારમાં ઉપયોગ થવા લાગે. તેથી આ ગીતા-દિવસને મહાન મહોત્સવનું રૂપ અપાવું જોઈએ. તે દિવસે “તસ્માદુત્તિષ્ઠ કૌંતેય યુદ્ધાય કૃતનિશ્ચયઃ” ના તુમુલ્હ નિનાદથી ભારતવર્ષના વાયુમંડળને ભરપૂર કરી દેવું જોઈએ. એ દિવસે બલુચિસ્તાનથી આસામ અને હિમાલયથી કન્યાકુમારી સુધી “તસ્માત્ત્વમુત્તિષ્ઠ યશો લભસ્વ જિત્વા શત્રૂન્ મુંક્ષ્વ રાજ્યં સમૃદ્ધમ્” ની એવી બુલંદ

ગર્જના થવી જોઇએ, કે જેથી વિરાટ હિંદુજાતિનાં ફેફસાંમાં ગરમ લોહી ધસી આવે અને સંગઠનનો સુદૃઢ દુર્ગ રચવાને બુદ્ધિપૂર્વક આગળ ધસે.

(‘હિંદૂપંચ’ ના એક અગ્રલેખને આધારે)

અકબરનો પ્રપૌત્ર “દારા શિકોહ” કહે છે કે:-
“આ ગીતાગ્રંથ આનંદ આપનાર, સાચો માર્ગ દર્શાવનાર, બ્રહ્મજ્ઞાનથી ભરપૂર, ઉંડા ભેદોને ખોલનાર, એકતાને દર્શાવનાર અને બધા જ્ઞાનીઓના શિરોમણિ એવા મહર્ષિ વ્યાસજીએ રચેલ છે; એનાં પૂરતાં વખાણ કરવાની શક્તિ મારી જીભમાં અને કલમમાં નથી.”

દેવતાસ્વરૂપ ભાઈ પરમાનંદ કહે છે કે:- જો આર્ય સભ્યતાના મહાસાગરને (ધર્મ, સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનને) એકાદ ગાગરમાં સમાયેલો જોવો હોય તો તે ગીતામાં જોઈ શકાય છે. જો ખીજાં બધાંયે શાસ્ત્રો નાશ પામ્યાં હોત અને માત્ર ગીતાજ રહી હોત તોપણ આર્યજાતિના ગૌરવની સ્મૃતિ સંસારમાં ચાલુ રહેત. કેમકે અત્યારે પણ આર્ય સભ્યતા (આર્યોનું જ્ઞાન અને ચારિત્ર અથવા ધર્મ અને નીતિ) એમાં એટલી બધી સુરક્ષિત છે કે ગીતાનો પ્રચાર થવો અથવા નાશ થવો એ આર્યધર્મની વૃદ્ધિ અથવા નાશ થવા બરાબર છે. કાંઈએ સાચુંજ કહ્યું છે કે “ગીતા એ તો વૈદિક ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનું પાકેલું

જ્ઞાનામૃતરૂપી રૂળ છે.”

x

x

x

x

ગીતાજી જેવું અદ્વિતીય પુસ્તક કાંઈ અકસ્માત પેદા થતું નથી. એના પહેલાં તે ઘણા કાળની જ્ઞાનોન્નતિ આવસ્યક છે. જ્યાં ઉપનિષદો અને દર્શન-શાસ્ત્રોનું તત્ત્વજ્ઞાન લયાત ન હોય ત્યાં ‘ગીતા’ જેવો ગ્રંથ રચી શકાયજ નહિ. માત્ર એક મહાભારતમાં જ ગીતાને વિસ્તારથી સમજાવનારાં દૃષ્ટાંત મળી શકે છે, નહિ કે બીજા કિસ્સા-કહાણીઓમાં. ગીતાનું શિક્ષણ તો કેવળ ગંગાતટેજ સંભવે, બીજે નહિ. x x x x ગીતા એ એક સ્વર્ગીય ગાન છે. નાહી ઘોઘને પવિત્ર થઈ તેનો પાઠ કરનારા લોકો તેના માહાત્મ્યને કંઈક કંઈક સમજી શકે છે. પાંડિતોનાં પ્રવચનોમાં તેઓ તેના આંતર્યામી સૌંદર્યનું દર્શન કરી શકે છે. અને ગુરુચરણોમાં બેસીને તેઓ તેના “સમોઽહં સર્વ ભૂતેષુ” નો કંઈક અનુભવ પણ કરી શકે છે. પરંતુ આ મોહન-મંત્રના પૂરેપૂરા રહસ્યને અને સંદેશને તો તેજ ભારતપુત્ર સમજી શકે કે જે એ અંધપુત્ર દુર્યોધન અને દુઃશાસનના અત્યાચારોનો એક વારે નાશ કરવાનો નિશ્ચય કરીને યુદ્ધભૂમિમાં તત્પર થઈ ઉભો હોય.

(“ત્યાગભૂમિ” માસિકપત્ર ઉપરથી)

ગીતાસેવનના લાભ

ગીતા સુગીતા કર્તવ્યા કિમન્યૈઃ શાસ્ત્રવિસ્તરૈઃ।

યા સ્વયં પદ્મનાભસ્ય મુખપદ્માદ્વિનિઃસૃતા ॥

ભાવાર્થ:-સ્વયં વિષ્ણુ ભગવાનના મુખારવિંદ-
માંથી નીકળેલા ગીતાશાસ્ત્રને ગાવા જેવું (પરમપદ-
દાયક) કર્તવ્ય હોવા છતાં અન્ય શાસ્ત્રોની ગડમથલ-
માં પડવાનું શું પ્રયોજન છે! “મહર્ષિ વ્યાસ”

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:-“હે અર્જુન!
આપણા આ ધર્મભય સંવાદરૂપ ભગવદ્ગીતાનું જે
કોઈ પઠન કરશે, તેણે જ્ઞાનયજ્ઞથી માર્ગ-પરમાત્માનું
પૂજન કર્યું છે એમ હું સમજીશ.”

શ્રીજ્ઞાનેશ્વર મહારાજ કહે છે કે:-“ભગવદ્-
ગીતામાં વેદોના ત્રણે કાંડ સ્પષ્ટ કરેલા છે; એટલુંજ
નહિ પણ તે મૂર્તિમાન વેદરૂપ હોઇને ઔદાર્યમાં તો
વેદથી પણ વધારે છે.” x x x “જે કોઈ ગીતા-
ગ્રંથ બીજાઓને આપે તેણે લોકોને માટે મોક્ષસુખનું
સદાચરત ખોલેલું જાણવું.” x x “ગીતારૂપી માતા
અને મનુષ્યોરૂપી બાળકો છૂટાં પડેલાં ભટકે છે; તેમ-
નો મેળાપ કરાવી આપવો, એ તો સર્વ સજ્જનોનો
મુખ્ય ધર્મ છે.”

મહાત્મા બંકિમચાલુ કહે છે કે:-“ગીતાને ધર્મનો સર્વોત્તમ ગ્રંથ માનવાનું એજ કારણ છે કે તેમાં જ્ઞાન, કર્મ અને ભક્તિ, ત્રણેને એવો યોગ્ય ન્યાય આપવામાં આવ્યો છે કે જેવું ખીજા કોઈ પણ ગ્રંથમાં સામંજસ્ય નથી!” x x “આવો અપૂર્વ ધર્મ, આવું અપૂર્વ ઐક્ય કેવળ ગીતામાંજ દષ્ટિગોચર થાય છે. આવી અહ્ભુત ધર્મવ્યાખ્યા કોઈપણ દેશમાં ને કોઈપણ કાળે કોઈએ કરી હોય એમ જણાતું નથી.” x x x “આવો ઉદાર અને ઉત્તમ ભક્તિવાદ જગતમાં ખીજે ક્યાંય નથી.”

મહાત્મા ચૌરો:-“પ્રાચીન યુગની સર્વસ્મરણીય વસ્તુઓમાં ભગવદ્ગીતાથી શ્રેષ્ઠ કોઈપણ વસ્તુ નથી. * * ભગવદ્ગીતામાં એટલું ઉત્તમ અને સર્વવ્યાપી જ્ઞાન છે કે તેના લખનાર દેવતાને અગણિત વર્ષ થઈ જવા છતાં તેના જેવો ખીજો એકે ગ્રંથ હજીસુધી લખાયો નથી. * * ગીતાની સાથે સરખાવતાં જગતનું હાલનું ખીજું બધુંજ જ્ઞાન મને તુચ્છ જણાય છે અને વિચાર કરતાં આ ગ્રંથનું મહત્ત્વ મને એટલું બધું જણાય છે કે કોઈ કોઈ વાર તો એવોજ વિચાર થઈ આવે છે કે આ તત્ત્વજ્ઞાન કોઈ જૂદાજ યુગમાં લખાયલું હોવું જોઈએ. x x x x x હું રોજ પ્રાતઃકાળે મારા હૃદય અને બુદ્ધિને ગીતારૂપી પવિત્ર

જળમાં સ્નાન કરાવું છું.”

એમર્સન—અમેરિકાનો આ સર્વશ્રેષ્ઠ સાહિત્યકાર ગીતાનું પુસ્તક હમેશાં પોતાની નજર સામે રાખતો. કેમકે ગીતાને તે સમગ્ર વિશ્વના સાહિત્યમાં સર્વોત્તમ ગ્રંથ, ચિંતનની સર્વશ્રેષ્ઠ સામગ્રી તથા માનવજાતિના અનુભવની સૌથી મહાન સંપત્તિ માનતો હતો. જ્યારે તે એમાંનો “સર્વભૂતેષુ ચાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ” એ શ્લોક વાંચતો, ત્યારે તેનું આખું શરીર પુલકિત થઈ જતું; હૃદય નાચી ઉઠતું અને કલાકોના કલાકોસુધી આનંદાશ્રુ વહાવતો ! પોતાના ગીતા પુસ્તકને તે ઈષ્ટદેવની મૂર્તિસમાન ગણતો.

લોકમાન્ય તિલક મહારાજ—“ગીતારહસ્ય”માં લખે છે કે “સમસ્ત સંસારના સાહિત્યમાં ગીતાના જેવો કોઈ પણ ગ્રંથ નથી.” એ ઉપરાંત બૌદ્ધોનો ત્રિપીટક અને ધર્મપદ તથા ખ્રિસ્તીઓના બાઈબલ સાથે પણ ગીતાની તુલના કરીને તેમણે એજ નિષ્કર્ષ કાઢ્યો છે કે “દુઃખી આત્માને શાંતિ આપનાર, આધ્યાત્મિક પૂર્ણદેશાની ઓળખાણ આપનાર અને દુઃકામાં ચરાચર જગતનાં ગૂઢ તત્ત્વોને સમજાવી દેનાર ગીતાના જેવો કોઈ પણ ગ્રંથ સમસ્ત વિશ્વની કોઈ પણ ભાષામાં નથી.”

“વર્ણનો, આશ્રમનો, શાંતિનો, દેશનો, સ્ત્રીનો કે

શ્રદ્ધાદિનો ભેદ ન રાખતાં સર્વ કોઈ માટે એકસરખી સદ્ગતિ સમજાવનાર અને ઇતર ધર્મપ્રત્યે સહિષ્ણુતા દર્શાવનાર એવી જે જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મયુક્ત ગીતા, એ તો સનાતન વૈદિક ધર્મરૂપી વિશાળ વૃક્ષનું એક અત્યંત મધુર અને અમૃતપદને પમાડનારું અમર ફળ છે.”

“આ ગીતાધર્મમાં વૈદિક ધર્મનો જે સમગ્ર સાર સમાયલો છે, તે સારભૂત નિત્યધર્મને જાણીને કેવળ કર્તવ્યતરીકેજ સર્વ ભૂતહિતાર્થે પ્રજાળ પ્રયત્નો કરીને વિજયો મેળવનારા કર્મવીરો તથા ધર્મોત્તમાઓ જ્યારે આ ભારતભૂમિને અલંકૃત કરતા હતા, ત્યારે આ દેશ ઇશ્વરકૃપાને પાત્ર થઈ જ્ઞાનને અનુસરતા ચારિત્ર્ય ઉપરાંત ઐશ્વર્યને પણ શિખરે પહોંચી ચૂક્યો હતો; અને જ્યારથી એ બંને લોકમાંથી તારનારો તથા પરમ શ્રેયસ્કર એવો પૂર્વતર ધર્મ દૃષ્ટતો ચાલ્યો ત્યારથીજ ભારતવાસીઓની દુર્દશા શરૂ થઈ છે.”

“હિંદુધર્મ અને નીતિશાસ્ત્રનાં મૂળ તત્ત્વ જેણે જાણવાં હોય તેણે આ અપૂર્વ ગ્રંથનું અવશ્ય અને પ્રથમ અધ્યયન કરવું જોઈએ. કારણ કે યોગ, સાંખ્ય, ન્યાય, મીમાંસા, ઉપનિષદો, વેદાંત વગેરેના રૂપમાં ક્ષરાક્ષર સૃષ્ટિનો તથા ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞના જ્ઞાનનો વિચાર કરનારાં પ્રાચીન શાસ્ત્રો યથાશક્ય પૂર્ણાવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી વૈદિક ધર્મને જે જ્ઞાનમૂલક, ભક્તિપ્રધાન તથા

કર્મયોગપરાયણ એવું છેવટનું સ્વરૂપ આપાયું; અને જે સ્વરૂપ હાલના પ્રચલિત વૈદિક ધર્મના મૂળરૂપ છે; તેજ સ્વરૂપ આ ભગવદ્ગીતામાં પ્રતિપાદન કરેલું છે. અને તેથીજ કહી શકાય કે, હિંદુધર્મનાં તત્ત્વો સંક્ષેપમાં અને નિઃસંદેહ રીતે સમજાવી શકે એવો ગીતાના જેવો બીજો કોઈ પણ ગ્રંથ સંસ્કૃત વાઙ્મયમાં નથી.”

ચીની અનુવાદક—ચીનનો આ અનુવાદક શ્રી-કૃષ્ણના જ્ઞાન ઉપર એટલો આસક્ત હતો કે તે દર-રોજ ત્રણ ચાર વાર પ્રેમરુદન કરતો. ચીનાઓએ તો એવુંજ નામ “કિપનથ” (કૃષ્ણથ) પાડ્યું હતું; અને અત્યારે તો ત્યાં એવું મૂળ નામ કોઈ જાણતુંયે નથી.

મ૦ ગાંધી—“એક વખત મારે અંતકાળ પાસે આવેલો જણાયો, તે વખતે ગીતા મને બહુજ આશ્વાસનરૂપ થઈ હતી.”

વૉરન હેસ્ટિંગ્સ—“કોઈ પણ જાતિને ઉન્નતિના શિખરે ચઢાવવામાં ગીતાનો ઉપદેશ અદ્વિતીય છે.”

નિવેદન

ગૌરવવંતુ ગીતાજ્ઞાન, જેના ગાયક શ્રીભગવાન;
સીધે પંથ સધાવે શ્રેય, વ્યવહારે પણ મોક્ષજ ધ્યેય.
તે ભૂલી ભારતસંતાન, ભૂલ્યાં ભવ્ય ધર્મનું ભાન;
ધર્મ કર્મથી થઇને ભ્રષ્ટ, સર્વ પ્રકારે પામે કષ્ટ.
તેહતણી સેવાને કાજ, સુદૃઢ કરવા ગ્રંથસમાજ;
ગુણપ્રભાવ થકી સૌ થાય, અધિષ્ઠાન સત્રજે હરિરાય.

આ સંસ્થા તરફની સાતમી આવૃત્તિમાં આગળ કરતાં જે વધારે સરળ, સ્પષ્ટ અને ભાવવાહી અનુવાદ છપાયેલો, તે પ્રમાણે અને કિંચિત્ શોધન સાથે આ નવમી આવૃત્તિ છપાઇ છે. સર્વોત્તમ અને નિર્દોષ તો એક પરમાત્માજ હોવાથી, જે કોઇ સજ્જનોને ભૂલચૂક ઇત્યાદિજણાય, તે તેઓ સુધારી મોકલવા કૃપા કરીને નવી આવૃત્તિપ્રસંગે તેનો યથામતિ લાભ લેવા સગવડ આપે.

આ આવૃત્તિ પણ વહીવટી ખર્ચ ચઢાવ્યા સિવાય પ્રસિદ્ધ થઈ છે. ઉપરાંત આગલી આવૃત્તિના નિવેદનમાં જે કાંઈ છપાયું છે, તેજ આ નીચે થોડા સંશોધન સાથે અપાયું છે.

ખાઇબલ સોસાયટી અને ખ્રિસ્તી મિશનોદ્વારા ભારતવાસીઓને ખ્રિસ્તીઓ બનાવવા વગેરે માટે દરવર્ષે

જે કરોડોનાં ફંડ ક્રિશ્ચિયન ધનિકો વહેવરાવતા આવ્યા છે; એવા બુદ્ધિમાન દાતાઓ અને સ્વાર્થત્યાગી કાર્ય કરનારાઓ આ દેશમાંથી નીકળી આવે અને દેશમાંના અગ્રેસરો, ધનિકો, ધર્મગુરુઓ વગેરે એવી તેવી અનેક-વિધ સાદી સીધી ઉપકારક બાબતો સમજતા થાય, ત્યારની વાત ત્યારે.

અસામાન્ય પૂર્વજ્ઞેની જયંતિઓ સ્થળે સ્થળે જગવીને સૂતેલા સુસંસ્કારો જગાડનારા, કર્મયોગમય જીવન-કથનદ્વારા પ્રતાપી પ્રવાહ ફુંકનારા, અનેકાનેક દીન અનાથ બાળકોને દેશની દુર્દશા વધારતાં રોકીને એવા-ઓમાંથી (ખ્રિસ્તીઓની પેઠે) પોતાના દેશ અને ધર્મ માટે થોકબંધ સ્વયંસેવકો-બ્રહ્મચારીઓ-પંડિતો-કથાકારો-ઉપદેશકો-દેશભક્તો-સાક્ષરો-શિક્ષકો-પ્રચારકો-વૈદ્યો અને સૈનિકો પ્રકટાવવાની ધગશ ધરાવનારા, એવી બાબતો પાછળ સર્વભાવે એકનિષ્ઠ અને સમર્પણ થઇ જઇને બહુ બાબતોના બેઝાં બનવાના કીર્તિલોભથી બચી જાણનારા, એવા સાચા કર્મવીર ભારતવર્ષમાં ક્યાં? અને કેટલા? એકાદ ઝાડના પાંદડાંનેગી વાતને મૂળભૂત માનવા-મનાવવા જેટલીજ બુદ્ધિવાળા અને વિદેશીઓને-જ સર્વ દુઃખની જડ સમજી લઇ બ્રમ્યા-બ્રમાવ્યા કરનારા બેઝાંઓ ભલે લોકો પાસે તાળીઓ ને થેલીઓ મેળવ્યા કરે, અને ભલે ધનિકોનાં છોકરાંને સરકારનું કે

સરકારને મળતું શિક્ષણ આપીને દેશનું ધર ધાલવા છતાં તેમાં દેશોદ્ધાર દેખ્યા કરે. આવી રીતે જ્યાં અનેકવિધ સુયશ અને આર્થિક સગવડો સહેલાઈથી ખાટી શકાતાં હોય, ત્યાં પછી માત્ર અમુક તમુક બાબતમાં જ એક-નિષ્ઠ થઈ ઉંડા ઉતરવા જેટલી ફરજ-ગરજ જાગે પણ ક્યાંથી ! આવા સંયોગોમાં એવી પાયાભૂત ગતિ-મતિ અને ગરજ-ફરજ જાગવી, એ તો કોઈ અહો-ભાગ્યવાળા વિરલ દિવ્યાત્મા પ્રકટે તેમના જ નશીબમાં હોય. બીજાઓને લેવા દેવા જ કેવી ! ભલેને પરધર્મીઓના વિધાતક, વિશાળ અને ગુપચૂપ હુમલા ગમે તેટલા ચાલ્યા કરે ! ભલેને લાખો વિધવાઓના આંતરિક આર્તનાદ હિંદુજાતિને રસાતળમાં પહોંચાડી દે ! ભલેને બધાય અંત્યજને તથા કાળા પરજને વિધર્મીઓ અપનાવી લે ! ભલેને ધર્મઠગો ધર્મને નામે ગમે તેટલી લૂંટ અને દુરાચાર ચલવ્યા કરે ! ભલેને બધા હિંદુઓ આર્યપ્રજા મટી જઈ કુરકુરિયાંની પ્રજા બની જાય કે ઉખડી જાય ! એવું તેવું વિચારવા-સંભાળવાની પડી છે જ કોને ? જાણે કે એવી તેવી બાબતોમાં પણ વિદેશી સરકાર ને વિદેશી જ વસ્તુઓ આડી આવતી હોયને ! આર્યસમાજ કે બીજા કોઈ એવું તેવું કાંઈક કરતા હોય તેમને ઉત્સાહ આપવા જેટલી પણ જ્યાં ઉદારતા ન હોય ત્યાં મદદની તો વાત જ શી !

ધનિકવર્ગ પણ જ્યાંસુધી આવી તેવી દેશકાળને અનુસરતી અનેક બાબતો નહિ સમજતાં માત્ર ગાડરીઆ પ્રવાહની પેઠે દાનના ચાલ્યા આવતા પ્રકારો—કે જેમાંના કેટલાક તો અત્યારે ચોખ્ખા નુકસાનકારક જણાય છે—તેમાંજ તણાયા કરશે; અથવા તો જ્યાંસુધી વિદેશી વિધર્મી સરકાર માથાપ રાજ થઇ જઇને એકાદ ઈફકાબનું પૂંછડું વળગાડી દે, એવાંજ કામો કરવા જેટલી અક્કલ ધરાવશે; જ્યાંસુધી ધર્મગુરુઓ પોતાની રાજસિક વૃત્તિઓને પોષવા માટે શિષ્યવર્ગના દ્રવ્યને પોતાનાજ ચરણમાં સમર્પાવ્યા કરશે; જ્યાંસુધી તેઓ પોતેજ ખરી નિષ્કામતા ધારણ કરીને સાર્વિક દાનના દેશકાળને અનુસરતા પ્રકારે અમલમાં મૂકી ખતાવવાની અક્કલ મેળવશે નહિ; જ્યાંસુધી એ ગુરુ બાપલિયાઓના બાણ ઠાઠ-માઠોથી અંજનધને “વૃથા વૃષ્ટિસ્સમુદ્રેષુ” કર્યા કરનારા અંધશ્રદ્ધાળુ શિષ્યોમાં એવા ગુરુઓની સ્વાર્થલોભપતા સમજવા જેટલી અક્કલ આવશે નહિ; જ્યાંસુધી અગ્રસરો દેશની અનેકવિધ દુર્દશાને માટે બહારનાઓને દોષ આપ્યા કરશે અને ખુદ પોતામાં, ધરમાં, જ્ઞાતિમાં ને સમાજમાં અવગુણોરૂપે વ્યાપી રહેલા અવળા આચાર-વિચારોને, વિઘાતક શાળા-શિક્ષણોને અને રૂઢિ-રિવાજોને ખરા કારણરૂપે સમજી શકશે નહિ; જ્યાંસુધી એવી તેવી બાબતોને ટાળવા-સુધારવાનો પ્રયત્ન સર્વ-

ભાવે કરી શકશે નહિ; જ્યાંસુધી તાત્કાલિક કીર્તિ-
વિનાનું અને અધિક શ્રમસાધ્ય એવું સ્વાર્પણનું
અમોઘ સત્ત્વ ધરાવનારા અનેકાનેક ધનિકો, ધર્મગુરુઓ
અને અગ્રેસરો પાકશે નહિ; જ્યાંસુધી દયાના, તત્ત્વ-
જ્ઞાનના, ભક્તિભાવના, સમભાવના, સત્યાગ્રહના, દેશા-
ભિમાનના, નિડરતાના, વિદ્વત્તાના, દુરાચારવિરોધ-
ના, સત્યોપદેશના, સાદા જીવનના, સર્વાર્પણના અને
સહનશીલતા વગેરે દૈવી સંપત્તિના ભંડારરૂપ શતાવધિ
વીરાત્માઓ ભારતની ગરીબ ઝુંપડીઓમાંથી ઉદ્ભવ્યાને
ભારતવર્ષના ખૂણેખૂણાને દૈવી સંપત્તિના પ્રખર પ્રકાશ-
થી ભરી કાઢશે નહિ; ત્યાંસુધી દેશમાં ઊંડી જડ ધાલી
બેઠેલો અજ્ઞાનાંધકાર તથા તેનાં બાળબચ્ચાંરૂપ અનેક-
વિધ બાહ્ય નિમિત્તો તથા આંતરિક દુઃખદુર્ગુણો વગેરે
દુર્બળ થવાં અથવા દૂર થવાં મુશ્કેલ છે.

યુનિવર્સિટિની પરીક્ષામાં પાસ થનારા નવયુવકોને
પદવીની સાથે પરોપકારી (!) ક્રિશ્ચિયનો તરફથી બક્ષીસ
અપાતી બાઈબલની ભપકાદાર ખુકો કયા ધનવાને
પોતાનાં સંતાનોને મળેલી નહિ જોઈ હોય ? અને તે
છતાં પણ અફસોસ ! ઓ ધર્મપ્રેમી હિંદુ સંતાનો !
તમારા પરમપૂજ્ય ગીતા ૪૦ ધર્મગ્રંથોવિષે એવા તેવા
કોઈ વિચાર તમને કેમ નથી આવતા ? એકાદ મૂર્ખ
પણ સમજી શકે એવી, અને પરોપકારના પુણ્ય સાથે
કીર્તિ પણ આપી શકે એવી બાબતો સમજવા અને

સાધવા બને, એટલાં પણ તમારાં હૃદયકપાટ હજી સુધી કેમ ખુલી શકતાં નથી ? શું હજી પણ તે બંધજ રહેશે ?

બંધુઓ ! હવે તો લોકની ખરી સ્થિતિ અને હાજતોને બંધબેસતા પરોપકારના સન્માર્ગોએ તમારે વળવું ઘટે છે. તમારા, તમારી સંતતિના અને સર્વના સાચા હિતમાટે પ્રભુ તમને તેમ કરવાની બુદ્ધિ આપો.

મહાન અવતારો, આચાર્યો અને ઋષિમુનિઓથી ઉતરી આવેલા સનાતન આર્યધર્મના સારભૂત સિદ્ધાંતો અને ધર્માજ્ઞાઓ પ્રબોધીને વ્યવહાર તથા પરમાર્થને રૂઢે પ્રકારે સાધવાનો સાચો માર્ગ દર્શાવનારો જે ગીતાગ્રંથ; તેને નિત્યપાઠ માટે ગ્રહણ કરીને તથા અન્યોને આપીને સર્વ હિંદુ-આર્ય સંતાનો પોતાનો હાથ પવિત્ર કરે; પાઠ કરીને વાણી પવિત્ર કરે; ઉદ્દેશ અને રહસ્ય સમજી લઈ હૃદય પવિત્ર કરે; અને પરિપાલનવડે કર્મયોગ (નિષ્કામ પરોપકાર) તથા આંતરિક સાધનાવડે પરમાત્મદેવનો પ્રસાદ પામીને લૌકિક પદાર્થ ઉપરાંત શાશ્વત “સ્વા-રાજ્યસિદ્ધિને”-પરમ સચ્ચિદાનંદધન પદને-પ્રાપ્ત કરે; એવી ભલામણપૂર્વક ઐ તત્સત્

શ્રાવણ માસ
સં. ૧૯૮૫

} કહે તેવું કરી બતાવવાને બદલે
પરોપદેશે પાંડિત્ય જેવું લખે
તેથી ગાળોના દાવનો
ભિક્ષુ-અખંડાનંદ

સજ્જનોને સૂચના

૧-પોતેજ પૂર્ણજ્ઞાની થઈને બીજાઓને જ્ઞાન આપવું એ તો કોઈકથીજ બને; પરંતુ મહાન જ્ઞાનીઓના જ્ઞાનોપદેશ-રૂપ ઉમદા પુસ્તકો તો સર્વ કોઈ બીજાઓને આપી શકે.

૨-આ દેશની સ્થિતિ એવી છે કે, લખી-વાંચી બાણે એવાઓમાંથી પણ સેંકડે નેવું માણસો પૈસા ખર્ચીને સારા ગ્રંથોનો લાભ લઈ શકતા નથી. આવાં મનુષ્યોમાં ઉપયોગી, સારભૂત અને જ્ઞાન-ચારિત્રવર્ધક ચોપડી-ચોપાનિયાં વિના-મૂલ્યે ફેલાવવાં એ પણ સમજી દાતાઓની ફરજ છે.

૩-એવાં પુસ્તક-પુસ્તિકા મફત મળવાથી તેને નકામાં નહિ ધારતાં જેઓ વારંવાર વાંચવા-વિચારવા કાળજી રાખે, અને જ્ઞાન સાથે ચારિત્રનો પણ સુધારો વધારો કરતા ચાલે તેમના બંને લોક સુધરી કલ્યાણ પણ પામે એમાં સંશય નથી.

૪-ધરનાં તેમજ બહારનાં જે મનુષ્યો વાંચી ન બાણ-તાં હોય તેમને સારાં ચોપડી-ચોપાનિયાં વાંચી સંભળાવવાં, એ પણ લોકસેવા અને ઈશ્વરસેવાનો એક ઉત્તમ માર્ગ છે. પરંતુ સ્ત્રીવર્ગમાં તો સ્ત્રીઓએજ એ કાર્ય બજાવવું જોઈએ.

૫-નાના મોટા સાંસારિક અને સામાજિક પ્રસંગો ઉપર બીજા ખર્ચમાં કસર કરીને પણ વધારે અગત્યના માનસિક ખોરાકરૂપ જ્ઞાનચારિત્રવર્ધક ચોપડી-ચોપાનિયાં પોતાનાં મહેમાન, પડોશી, મિત્રો, જ્ઞાતિજનો, ગામલોકો વગેરેને ભેટ કે લ્હાણીરૂપે વહેંચવાં જોઈએ. વળી તેમને ત્યાં પ્રસંગ આવે ત્યારે તેમને પણ તેમ કરવા પ્રેરવા જોઈએ, કે જેથી આ પ્રકાર ક્રમે ક્રમે એક ઉમદા રીતરૂપ બની રહીને જનસમાજમાં સહજે સહજે સાચી સેવા, નિષ્કામતા અને ઉન્નતિ-દાયક જ્ઞાનચારિત્ર્યના આચાર-વિચાર વધતા-પ્રસરતા ચાલે.

ગીતાજી એટલે ?

ગીતાજી એટલે—માનવજીવનની નૌકાને આ અસાર ભવસાગરના દુર્ઘટ ખડકો વચ્ચેથી પસાર કરાવી સદાને માટે સમિચદાનંદમય સાચા સ્વદેશમાં પહોંચાડનાર હોકાયત્ર.

ગીતા ગ્રંથ એટલે—જીવનરથનાં વ્યવહાર-પરમાર્થરૂપ પૈડાંને વિકટ સ્થળે પણ ગતિમતિ દેનારી અખૂટ શક્તિ.

ગીતા ગ્રંથ એટલે—ઉપનિષદોરૂપી ગૌમાતાઓનું ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જેવા અદ્ભુત ભરવાડે દોહન કરેલું, અને વ્યાસ જેવા અસામાન્ય મહર્ષિએ મહાભારતમાં સંગ્રહ કરીને સર્વભોગ્ય બનાવેલું સર્વ શાસ્ત્રોનું સારામૃત.

ગીતાજી એટલે—વહેમ અને ઉપલક્રીઆ આચાર-વિચારની ગલીકુંચીઓમાં રવડતા રોકીને જ્ઞાન-ચારિત્રની સીધી સડકે ચઢાવનારો જીગજૂનો સદાનો સાથી ભોમીઓ.

ગીતાજી એટલે—દૂરથી સાચા ને સુખપ્રદ જણાતા ઝાંઝવાંના જળ જેવા નૂકા પદાર્થો તરફ જીવને અનેક જન્મોથી તરસાવી-ભટકાવીને દોડાવી મારનારી તથા ‘વિદ્યા’નું સાવ ખોટું નામ ધારણ કરીને લોકોને મોહજાળમાં ફસાવી રહેલી પ્રપંચની પૂતળીરૂપ ‘અવિદ્યા’ને ઉડાવી દઈ મોક્ષદ્વારની સરલ સુંદર ચાવીઓ સીધી જિજ્ઞાસુનાજ હાથમાં સોંપી દેનારી અને પ્રભુએજ પ્રેરેલી ભોળી ભટાક બ્રહ્મવિદ્યા.

ગીતા એટલે—બસ ગીતા! ગીતા!! અને ગીતા!!!

અગ્નિને તણખે બળે, મોટાં જંગલ જેમ;
ગીતાજ્ઞાન થકી બળે, પાપ તાપ સૌ તેમ.
સમજી ઔપધ સંવતાં, ટાળે રોગ તમામ;
ભગવદ્વાક્ય ભજ્યે ટળે, જન્મમરણ દુઃખધામ.

ગીતામાં સંબોધાયલાં નામોના અર્થ

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં નામોના અર્થ

અનંતરૂપः=જેનાં અનંત રૂપો છે તે.

અચ્યુતः=જેનો કદી પણ ક્ષય કે અધોગતિ નથી તે.

અરિસૂદનः=દુશ્મનનો વિના યત્ને નાશ કરનાર.

કૃષ્ણः=કૃષ-એ સત્તાવાચક શબ્દ છે, અને ભ-એ આનંદવાચક શબ્દ છે. એ બંને સત્તા અને આનંદની એકતાસૂચક જે પરબ્રહ્મ તે કૃષ્ણ કહેવાય છે.

કેશવः=ક-બ્રહ્માને અને ઈશિ શિવ-ને વશ રાખનાર.

કેશિનિષૂદનः=કેશી નામે ઘોડાના આકારના દૈત્યનો નાશ કરનાર.

કમલપત્રાક્ષः=કમળનાં પાન જેવી સુંદર વિશાળ આંખોવાળા.

ગોવિંદः=ગો-એટલે વેદાંતવાક્યોદ્ધારા જે બ્રહ્મા શકાય છે તે.

જગત્પતિઃ=જગતના પતિ.

જગન્નિવાસઃ=જગતનું નિવાસસ્થાન જેની અંદર છે તે, અથવા જે જગતમાં સર્વત્ર વસી રહ્યા છે તે.

જનાર્દનઃ=દુષ્ટજનોને-અથવા ભક્તોના શત્રુને પીડે છે તે.

દેવદેવઃ=દેવતાઓના પૂજ્ય.

દેવવરઃ=દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ.

પુરુષોત્તમઃ=ક્ષર અને અક્ષર, એ બંને પુરુષોથી જે ઉત્તમ છે તે, અથવા જે શરીરરૂપી પુરમાં રહેનારા પુરુષો-
જીવો, તેમનાથી જે ઉત્તમ, પર અને વિલક્ષણ છે તે.

મગવાન્=અશ્વર્ય, ધર્મ, યશ, લક્ષ્મી, વૈરાગ્ય અને
મોક્ષ, એ છ પદાર્થને આપનાર અથવા સર્વ
ભૂતોની ઉત્પત્તિ, પ્રલય, જન્મ, મરણ તથા
વિદ્યા અને અવિદ્યાને જાણનાર.

ભૂતમાવનઃ=સર્વ ભૂતોને ઉત્પન્ન કરનાર.

ભૂતેશઃ=ભૂતોના ઈશ્વર-પતિ.

મધુસૂદનઃ=મધુ નામના દૈત્યને મારનાર.

મહાબાહુઃ=નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરવામાં જેના હાથ
સમર્થ છે તે.

માધવઃ=માયાના-લક્ષ્મીના પતિ.

યાદવઃ=યદુકુળમાં જન્મેલા.

યોગવિત્તમઃ=યોગને જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ.

વાસુદેવઃ=વસુદેવના પુત્ર.

વાર્ણેયઃ=વૃણિગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા.

વિષ્ણુઃ=સર્વવ્યાપક.

હૃષીકેશઃ=ઈન્દ્રિયોના ઈશ-સ્વામી.

હરિઃ=સંસારરૂપી દુઃખને હરનાર.

अर्जुननां नामौना अर्थ

अनघः=पापरहित-निष्पाप.

कपिध्वजः=जेनी ध्वज उपर कपि-हनुमान छे ते.

कुरुश्रेष्ठः=कुरुकुलमां उत्पन्न थयेलाओमां श्रेष्ठ.

कुरुनंदनः=कुरुवंशना राजनो पुत्र.

कुरुप्रवीरः=कुरुकुलमां जन्मेलाओमां विशेष तेजस्वी.

कौंतेयः=कुंतीनो पुत्र.

गुडाकेशः=निद्राने जतनार. निद्रानो स्वामी. अथवा

गुडांक अटले शिवज जेना स्वामी छे ते.

धनंजयः=द्विग्विजयमां सर्व राजन्योने जतनारो.

धनुर्धरः=धनुष्यते धारण करनारो.

परंतपः=परम तपस्वी, अथवा शत्रुओने बहुतपावनारो.

पार्थः=पृथानो-अटले कुंतीनो पुत्र.

पुरुषव्याघ्रः=पुरुषोमां व्याघ्र जेवो.

पुरुषर्षभः=पुरुषोमां ऋषभ अटले श्रेष्ठ.

पांडवः=पांडुनो पुत्र.

भरतश्रेष्ठः=भरतना वंशजोमां श्रेष्ठ.

भरतसत्तमः=भरतवंशीओमां श्रेष्ठ.

भरतर्षभः=भरतवंशीओमां श्रेष्ठ.

भारतः=ला-ब्रह्मविद्यामां अति प्रेमवालो अथवा
भरतनो वंशज.

महाबाहुः=मोटा हाथवालो.

सव्यसाचिन्=डाया हाथे पण धनुष्य संधान करनार.

શ્રીગીતામાહાત્મ્ય

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥

શ્રીધરોવાચ । શ્રીપૃથ્વીદેવી પૂછે છે:-

ભગવન્પરમેશાન ભક્તિરવ્યભિચારિણી ।

પ્રારબ્ધં ભુજ્યમાનસ્ય કથં ભવતિ હે પ્રભો ॥૧॥

હે ભગવન! હે પરમેશ્વર! હે પ્રભો! પ્રારબ્ધને ભોગવી રહેલા મનુષ્યના હૃદયમાં અનન્ય ભક્તિ કયા ઉપાયથી ઉત્પન્ન થાય? ૧

શ્રીવિષ્ણુવાચ । શ્રીવિષ્ણુભગવાન બોલ્યા:-

પ્રારબ્ધં ભુજ્યમાનો હિ ગીતાભ્યાસરતઃ સદા ।

સ મુક્તઃ સ સુખી લોકે કર્મણા નોપલિપ્યતે ॥૨

પ્રારબ્ધને ભોગવનારો જે મનુષ્ય સદા ગીતાના અભ્યાસમાં રત રહેતો હોય, તે આ લોકમાં ને પરલોકમાં મુક્ત અને સુખી થઈ કર્મથી લેપાતો નથી.

મહાપાપાદિપાપાનિ ગીતાધ્યાનં કરોતિ ચેત્ ।

ક્વચિત્સ્પર્શં ન કુર્વતિ નલિનીદલમંબુવત્ ॥૩॥

જેમ કમળપત્રને જળનો સ્પર્શ થતો નથી; તેમ જે ગીતા-જ્ઞાનનું ધ્યાન કરે છે તેને મહાપાપાદિ પાપો કદી સ્પર્શ કરતાં નથી. ૩

ગીતાયાઃ પુસ્તકં યત્ર યત્ર પાઠઃ પ્રવર્તતે ।

તત્ર સર્વાણિ તીર્થાણિ પ્રયાગાદીનિ તત્ર વૈ ॥૪॥

જ્યાં ગીતાનું પુસ્તક હોય અને જ્યાં તેનો પાઠ પ્રવર્તતો હોય, ત્યાં પ્રયાગાદિ સર્વ તીર્થો રહે છે. ૪ સર્વે દેવાશ્ચ ઋષયો યોગિનઃ પન્નગાશ્ચ યે ।

ગોપાલા ગોપિકા વાપિ નારદોદ્ધવપાર્ષદૈઃ ॥

સહાયો જાયતે શીઘ્રં યત્ર ગીતા પ્રવર્તતે ॥૫॥

જ્યાં ગીતા પ્રવર્તે છે ત્યાં સર્વ દેવો, ઋષિઓ, યોગીઓ, નાગો, પાંખદો, ગોવાળો, ગોપીઓ, નારદ તથા ઉદ્ધવ પણ છે અને સહાયતા શીઘ્ર આવી મળે છે.

યત્ર ગીતાવિચારશ્ચ પઠનં પાઠનં શ્રુતમ્ ।

તત્રાહં નિશ્ચિતં પૃથિવ નિવસામિ સદૈવ હિ ॥૬॥

જ્યાં ગીતાસંબંધી વિચાર ચાલે છે તથા જ્યાં તેનું ભણવું-ભણાવવું અને શ્રવણ ચાલે છે; ત્યાં હે પૃથિવ ! હું નક્કીપણે અને સદૈવ નિવાસ કરું છું. ૬

ગીતાશ્રયેઽહં તિષ્ઠામિ ગીતા મે ચોત્તમં ગૃહમ્ ।

ગીતાજ્ઞાનમુપાશ્રિત્ય ત્રીંલોકાન્પાલયામ્યહમ્ ॥૭

હું ગીતાના આશ્રયે વસું છું ; ગીતા માં ઉત્તમ ગૃહ છે; અને ગીતાના જ્ઞાનનો આશ્રય

લઘને હું ત્રણે લોકનું પાલનપોષણ કરું છું. ૭

ગીતા મેં પરમાં વિદ્યા બ્રહ્મરૂપા ન સંશયઃ ।

અર્ધમાત્રાક્ષરા નિત્યા સ્વાનિર્વાચ્યપદાત્મિકા ॥૮

ગીતા એ મારી પરમશ્રેષ્ઠ અને બ્રહ્મરૂપિણી વિદ્યા છે; અવિનાશી અર્ધમાત્રારૂપ છે; નિત્ય છે ને અવર્ણનીય પદોવાળી છે; એમાં સંશય નથી. ૮

ચિદાનંદેન કૃષ્ણેન પ્રોક્તા સ્વમુખતોઽર્જુનમ્ ।

વેદત્રયી પરાનંદા તત્ત્વાર્થજ્ઞાનસંયુતા ॥૯॥

વળી તે સચ્ચિદાનંદધન શ્રીકૃષ્ણે સ્વમુખે અર્જુનને કહેલી છે; ત્રણે વેદરૂપ છે; પરમાનંદ આપનારી છે તથા જ્ઞાનના તત્ત્વાર્થથી ભરપૂર છે. ૯
યોઽષ્ટાદશજપો નિત્યં નરો નિશ્ચલમાનસઃ ।

જ્ઞાનસિદ્ધિં સ લભતે તતો યાતિ પરંપદમ્ ॥૧૦॥

જે મનુષ્ય સ્થિર મનથી નિત્ય ગીતાના અઢારે અધ્યાયનો જપ કરે છે; તે જ્ઞાનની સિદ્ધિને પામે છે અને તેથી પરમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૦

પાઠેઽસમર્થઃ સંપૂર્ણે તતોઽર્ધ પાઠમાચરેત્ ।

તદા ગોદાનજં પુણ્યં લભતે નાત્ર સંશયઃ ॥૧૧॥

ત્રિભાગં પઠમાનસ્તુ ગંગાસ્નાનફલં લભેત્ ।

ષડ્શં જપમાનસ્તુ સોમયાગફલં લભેત્ ॥૧૨॥

સંપૂર્ણ પાઠ કરવાને અસમર્થ હોય તો તેથી અર્ધ પાઠ કરે તોપણ ગોદાન જેટલું પુણ્ય લાભે છે, એમાં સંશય નથી. (૧૧) ત્રીજા ભાગનો પાઠ કરનાર ગંગાસ્નાનના ફળને લાભે છે અને છઠ્ઠા ભાગનો પાઠ કરનાર સોમયાગનું ફળ લાભે છે. ૧૨

एकाध्यायं तु यो नित्यं पठते भक्तिसंयुतः ।

रुद्रलोकमवाप्नोति गणो भूत्वा वसेच्चिरम् ॥૧૩॥

જે પુરુષ ભક્તિપૂર્વક નિત્ય એક અધ્યાયનો પણ પાઠ કરે છે, તે રુદ્રલોકને પામે છે અને ત્યાં શિવજીનો ગણ થઇને ઘણો કાળ વસે છે. ૧૩

अध्यायं श्लोकपादं वा नित्यं यः पठते नरः ।

स याति नरतां यावन्मन्वंतरं वसुंधरे ॥૧૪॥

જે મનુષ્ય એક અધ્યાય, એક શ્લોક અથવા એક ચરણનો પણ નિત્યપ્રતિ પાઠ કરે છે; તે પણ હે પૃથ્વી ! મન્વંતરસુધી મનુષ્યદેહ પામે છે. ૧૪

गीतायाः श्लोकदशकं सप्त पंच चतुष्टयम् ।

द्वौ त्रीनेकं तदर्धं वा श्लोकानां यः पठेन्नरः॥ ૧૫

चंद्रलोकमवाप्नोति वर्षाणामयुतं ध्रुवम् ।

ગીતાપાઠસમાયુક્તો મૃતો માનુષતાં વ્રજેત્ ॥ ૧૬
 ગીતાભ્યાસં પુનઃ કૃત્વા લભતે મુક્તિમુત્તમામ્ ।
 ગીતેત્યુચ્ચાર સંયુક્તો મિયમાણો ગતિં લભેત્ ૧૭

ગીતાના દશ, સાત, પાંચ, ચાર, બે, ત્રણ, એક કે અર્ધા શ્લોકનો પણ જે મનુષ્ય નિત્ય પાઠ કરે છે; તે દશહજાર વર્ષસુધી ચંદ્રલોકને પામે છે; ગીતાના પાઠસંયુક્ત મરનારો પાછો મનુષ્યદેહને પામે છે; અને ત્યાં ફરીથી ગીતાનો અભ્યાસ કરી ઉત્તમ મુક્તિ પામે છે; તથા “ગીતા” એવા ઉચ્ચાર-સહિત મરનારો ઉત્તમ ગતિ પામે છે. ૧૫-૧૭

ગીતાર્થશ્રવણાસક્તો મહાપાપંયુતોઽપિ વા ।
 વૈકુંઠં સમવાપ્નોતિ વિષ્ણુના સહ મોદતે ॥૧૮॥

મહાપાપવાળો પણ ગીતાર્થશ્રવણમાં આસક્ત થાય તો વૈકુંઠને પામી વિષ્ણુ સાથે આનંદે છે. ૧૮
 ગીતાર્થં ધ્યાયતે નિત્યં કૃત્વા કર્માણિ ભૂરિશઃ ।
 જીવન્મુક્તઃ સ વિજ્ઞેયો દેહાંતે પરમં પદમ્ ॥૧૯॥

અનેક કર્મો કરતો છતો જે મનુષ્ય નિત્ય ગીતાના અર્થનું ધ્યાન કરે છે; તે વિશેષ જ્ઞાની અને જીવન્મુક્ત થઈને દેહાન્તે પરમ પદ પામે છે. ૧૯

ગીતામાશ્રિત્ય બહવો ભૂમ્મજો જનકાદયઃ ।

નિર્ધૂતકલ્મષા લોકે ગીતા યાતાઃ પરં પદમ્ ॥૨૦

ગીતાના જ્ઞાનનો આશ્રય કરીને જનકાદિ ઘણા રાજાઓ પાપરહિત થયા છે અને લોકમાં ગવાતા થકા પરમ પદને પ્રાપ્ત થયા છે. ૨૦

ગીતાયાઃ પઠનં કૃત્વા માહાત્મ્યં નૈવ યઃ પઠેત્ ।

વૃથા પાઠો ભવેત્તસ્ય શ્રમ એવ હ્યુદાહૃતઃ ॥૨૧॥

જે મનુષ્ય ગીતાનો પાઠ કરીને માહાત્મ્યનો પાઠ કરતો નથી; તેનો પાઠ વૃથા થાય છે અને શ્રમ પણ વૃથા કહ્યો છે. ૨૧

એતન્માહાત્મ્યસંયુક્તં ગીતાભ્યાસં કરોતિ યઃ ।

સ તત્ફલમવાપ્નોતિ દુર્લભાં ગતિમાપ્નુયાત્ ॥૨૨

આ માહાત્મ્યસહિત ગીતાનો જે અભ્યાસ કરે છે; તે પૂર્વોક્ત ક્ષણે પ્રાપ્ત થઈ દુર્લભ ગતિ પામે છે.

સૂત ઉવાચ । સૂત કહે છે:-

માહાત્મ્યમેતદ્ગીતાયા મયા પ્રોક્તં સનાતનમ્ ।

ગીતાંતે ચ પઠેદ્યસ્તુ યદુક્તં તત્ફલં લભેત્ ॥૨૩॥

જે મનુષ્ય ગીતાના પાઠને અંતે મેં કહેલા આ ગીતાના સનાતન માહાત્મ્યનો પાઠ કરે છે;

તેજ ઉપર જે કહ્યું તે ફળ પામે છે. ૨૩

इति श्री वाराहपुराणे श्रीगीतामाहात्म्यं* संपूर्णम्॥

મંત્ર, ન્યાસ અને ધ્યાન

શ્રી ગીતામંત્રના ઋષિ ઇત્યાદિ

લગવદ્ગીતા, એ લગવાન શ્રીકૃષ્ણની વાણી હોવાથી મંત્રરૂપ છે. મંત્રના ઋષિ, છંદ, દેવતા, ખીજ, શક્તિ અને કીલક, આ છ વાનાં હોય છે; તે આ ગીતાનાં નીચે પ્રમાણે છે:-

ॐ अस्य श्रीमद्भगवद्गीतामालामंत्रस्य भगवान्वेदव्यास ऋषिः॥ अनुष्टुप् छंदः॥ श्रीकृष्णः परमात्मा देवता ॥ अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषस इति बीजम् ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रजेति शक्तिः ॥ अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुच इति कीलकम्

ॐ આ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતારૂપી માળામાં આવેલાં ભગવદ્વચનોરૂપી મંત્રોના ઋષિ-દ્રષ્ટા-

* ગીતાનો રહસ્યાર્થ સમજી તે પ્રમાણે વર્તવાથીજ એવું મહાન ફળ મળે છે, એ ધ્યાનમાં રાખવું.

ભગવાન વેદવ્યાસ છે; છંદ અનુષ્ટુપ છે; અને દેવતા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે. “શોક નહિ કરવા યોગ્ય તેનો તું શોક કરે છે, અને પંડિતના જેવા શબ્દો બોલે છે” એ વચન ગીતામંત્રનું બીજ એટલે કે ગીતાના આરંભનું કારણ છે; “સર્વ ધર્મોનો પરિત્યાગ કરીને એક મારેજ શરણે આવ” આ વચન ગીતામંત્રની શક્તિ છે; અને “હું તને સર્વ પાપોથી મુક્ત કરીશ, તું શોક ન કર” એ આ ગીતામંત્રની કીલક એટલે બીલી, કીલી, ચાવી અથવા કુંચી છે.

ન્યાસવિષે સમજણ

મંત્રનું પઠન, પૂજન કે જપ ઇત્યાદિ કરવા પહેલાં શરીરની શુદ્ધિ ઉપરાંત જૂદાં જૂદાં અંગોમાં મંત્રોનું આરોપણ કરીને મંત્રરૂપ બનવું જોઈએ. તે ન્યાસના બે વિભાગ છે. કરન્યાસ અને અંગન્યાસ. ગીતાનો પાઠ કરનારે પ્રથમ ગીતામંત્રના ઋષિ, છંદ, દેવતા ઇત્યાદિનું ઉપર પ્રમાણે સ્મરણ કર્યા પછી નીચેના વિધિ અને ક્રમ પ્રમાણે ન્યાસ કરવા.

કરન્યાસનો વિધિ

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ॥

અર્થાત્ “આ આત્માને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી અને અગ્નિ બાળી શકતો નથી” આ મંત્ર લાળી બંને હાથના અંગુઠા ભેળા કરીને અંગુષ્ઠાભ્યાં નમઃ એમ બોલીને તેને નમસ્કાર કરવા.

ન ચૈનં ક્લેદયંત્યાપો ન શોષયતિ મારુતઃ ॥

અર્થાત્ “આ આત્માને પાણી પલાળી શકતું નથી અને પવન સૂકવી શકતો નથી” આ મંત્ર લાળીને બંને હાથની તર્જનીઓ (અંગુઠા પાસેની આંગળીઓ) અંગુઠાઓને અડાડીને તર્જનીઓનાં નમઃ એમ બોલીને તેને આત્મભાવે નમસ્કાર કરવા.

અચ્છેદ્યોઽયમદાહ્યોઽયમક્લેદ્યોઽશોષ્ય એવ ચ ॥

અર્થાત્ “આ આત્મા છેદી શકાય નહિ તેવો, બાળી શકાય નહિ તેવો, સૂકવી શકાય નહિ તેવો અને સૂકવી શકાય નહિ તેવો છે” આ મંત્ર લાળીને બંને હાથની વચ્ચલી આંગળીઓ અંગુઠાઓને અડાડીને મધ્યમાઓનાં નમઃ એમ બોલીને તેને આત્મભાવે નમસ્કાર કરવા.

નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાણુરચલોઽયં સનાતનઃ ॥

અર્થાત્ “આ આત્મા નિત્ય, સર્વવ્યાપક, સ્થિર, અચળ અને સનાતન છે ” આ મંત્ર લાળીને બંને

હાથની અનામિકાઓ (ટચલી આંગળી પાસેની આંગળીઓ) અંગુઠાઓને અડાડીને અનામિકાભ્યાં નમઃ એમ બોલીને તેને પરમાત્મભાવે નમન કરવું.

પદ્ય મે પાર્થ રૂપાણિ શતશોઽથ સહસ્રશઃ ॥

અર્થાત્ “ હે પાર્થ! મારાં સેંકડો અને હજારો રૂપોને તું જો ” આ મંત્ર ભણીને બંને હાથની ટચલી આંગળીઓ અંગુઠાઓને અડાડીને કાનિષ્ઠ-કાભ્યાં નમઃ એમ બોલીને તેને નમસ્કાર કરવા. **નાનાવિધાનિ દિવ્યાનિ નાનાવર્ણાકૃતીનિ ચ ॥**

અર્થાત્ “ મારાં રૂપ અનેક પ્રકારનાં, દિવ્ય તથા અનેક વર્ણુ અને આકારનાં છે ” આ મંત્ર ભણી બંને હાથની હથેળીઓને તથા પાછલા ભાગોને સ્પર્શ કરીને કરતલકરપૃષ્ઠાભ્યાં નમઃ એમ બોલીને તેને નમસ્કાર કરવા. આમ કરન્યાસ કરીને પછી હૃદયાદિ અંગન્યાસ કરવો.

હૃદયાદિ અંગન્યાસનો વિધિ

નૈનં છિદંતિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ ॥

અર્થાત્ “ આ આત્માને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી અને અગ્નિ બાળી શકતો નથી ” એ મંત્ર ભણીને હૃદયાય નમઃ એમ બોલીને જમણા હાથની આંગ-

ળીઓના છેડાઓને હૃદયે અડાડીને નમસ્કાર કરવા.

ન ચૈનં ક્લેદયંત્યાપો ન શોષયતિ મારુતઃ ॥

અર્થાત્ “એને પાણી ભીનેા કરી શકતું નથી અને પવન સૂકવી શકતો નથી” આ મંત્ર ભણીને શિરસે સ્વાહા એમ બોલીને જમણા હાથના અગ્રભાગ (આંગળીઓના છેડા) વડે મસ્તકને સ્પર્શ કરવો.

અચ્છેદ્યોઽયમદાહ્યોઽયમક્લેદ્યોઽશોષ્ય એવ ચ ॥

અર્થાત્ “આ આત્મા છેદી શકાય નહિ તેવો, બાળી શકાય નહિ તેવો, ભીંજવીં શકાય નહિ તેવો અને સૂકવી શકાય નહિ તેવો છે” આ મંત્ર ભણીને શિખાયૈવષટ્ એમ બોલીને જમણા હાથના અગ્રભાગ (આંગળીઓના છેડા) વડે ચોટલીને સ્પર્શ કરવો.

નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાણુરચલોઽયં સનાતનઃ ॥

અર્થાત્ “આ આત્મા નિત્ય, સર્વવ્યાપક, સ્થિર, અચળ અને સનાતન છે” આ મંત્ર ભણીને કવચાય હુમ્ એમ બોલીને બંને હથેળીઓ બંને ખભાને અડાડી અદ્વય વાળીએ તેમ કરવું. આથી કવચ પહેર્યાની ભાવના થાય છે.

પદ્મ મે પાર્થ રૂપાણિ શતશોઽથ સદસ્રશઃ ॥

અર્થાત્ “હિ પાર્થ ! મારાં સેંકડો અને હજારો

રૂપોને જો” આ મંત્ર લાળીને નેત્રત્રયાય વૌષટ્
એમ બોલીને બેઉ હાથના અથ્રભાગવડે બંને ચક્ષુ-
ઓને અને બંને બ્રમરો વચ્ચેના ત્રીજા ગુપ્ત જ્ઞાન-
ચક્ષુને સ્પર્શ કરવો.

નાનાવિધાનિ દિવ્યાનિ નાનાવર્ણાકૃતીનિ ચ ॥

અર્થાત્ “મારાં રૂપ અનેક પ્રકારનાં, દિવ્ય તથા
અનેક વર્ણનાં છે” આ મંત્ર લાળીને અસ્ત્રાય પદ્
એમ બોલીને જમણા હાથને માથાપરથી ફેરવી
તેનાવડે ડાબી હથેળીમાં તાળી વગાડવી.

વિનિયોગ

શ્રીકૃષ્ણપ્રીત્યર્થે પાઠે વિનિયોગઃ ॥

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની પ્રીતિ પામવા અર્થેજ આ
પાઠનો વિનિયોગ-વિશેષ ઉપયોગ છે.

ધ્યાનનો વિધિ

આગળ પ્રમાણે અંગન્યાસ કર્યા પછી ગીતાના
ઋષિ વ્યાસભગવાનનું તથા દેવતા શ્રીકૃષ્ણ પર-
માત્માનું નીચે કહેલી ભાવનાઓ અને નમસ્કાર-
સહિત ધ્યાન કરવું.

ૐ પાર્થાય પ્રતિબોધિતાં ભગવતા નારાયણેન
સ્વયં । વ્યાસેન પ્રથિતાં પુરાણમુનિના મધ્યે

મહાભારતમ્ ॥ અદ્વૈતામૃતવર્ષિણી ભગવતીમષ્ટા-
દશાધ્યાયિનીમંવ ત્વામનુસંદધામિ ભગવદ્ ગીતે
ભવદ્વેષિણીમ્ ॥૧॥

ૐ ભગવાન નારાયણે પોતે અર્જુનને ઉપદેશેલી,
પ્રાચીન મહામુનિ શ્રી વેદવ્યાસજીએ મહાભારતમાં
શું થેલી, અદ્વૈત જ્ઞાનામૃતને વર્ષાવનારી, ભગવતી-
એટલે એશ્વર્ય, શક્તિ, યશ, શ્રી, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય-
ના કારણરૂપ અષ્ટાદશ અધ્યાયવાળી અને (જન્મ-
મરણને તથા અહંતા-મમતારૂપ) સંસારને ટાળનારી
હે માતા ! હે ભગવદ્ગીતા ! હું તારું ધ્યાન કરું છું. ૧

નમોઽસ્તુ તે વ્યાસ વિશાલબુદ્ધે ફુલ્લારવિંદા-
યતપત્રનેત્ર । યેન ત્વયા ભારતતૈલપૂર્ણઃ પ્રજ્વાલિતો
જ્ઞાનમયઃ પ્રદીપઃ ॥૨॥

વિશાળ બુદ્ધિવાળા અને ખીલેલા કમળ જેવાં
વિશાળ નેત્રવાળા હે વ્યાસ ભગવાન ! આપને નમ-
સ્કાર હો. આપેજ મહાભારતરૂપી તેલ પૂરીને આ
ગીતાજ્ઞાનરૂપી દીપક પ્રકટાવ્યો છે. ૨

પ્રપન્નપારિજાતાય તોત્રવૈત્રૈકપાણયે ।

જ્ઞાનમુદ્રાય કૃષ્ણાય ગીતામૃતદુહે નમઃ ॥૩॥

શરણુ થનારને કલ્પવૃક્ષ પેઠે ઈચ્છિત ફળ આપનારા, એક હાથમાં આબુક ધારણુ કરનારા, જ્ઞાન-મુદ્રાયુક્ત અને ગીતારૂપી અમૃતનું દોહન કરનારા હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપને નમસ્કાર હો. ૩

સર્વોપનિષદો ગાવો દોઘા ગોપાલનંદનઃ ।

પાર્થો વત્સઃ સુધીર્ભોક્તા દુઘં ગીતામૃતં મહત્ ૪

સર્વ ઉપનિષદોરૂપી ગાયો છે; તેના દોહનારા ગોપાલનંદન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે; અર્બુનરૂપ વત્સ (વાછરડો) છે; બુદ્ધિશાળી પુરુષો તે દૂધના ભોક્તા (પીનારા) છે અને અહ્વાન ગીતામૃતરૂપી દૂધ છે. ૪

વસુદેવસુતં દેવં કંસચાણૂરમર્દનમ્ ।

દેવકીપરમાનંદં કૃષ્ણં વંદે જગદ્ગુરુમ્ ॥૫॥

વસુદેવના પુત્ર, દિવ્ય રૂપવાળા, કંસ અને આણૂર દૈત્યોનો નાશ કરનારા અને દેવકીને પરમ આનંદ આપનારા એવા હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે જગદ્ગુરો ! હું આપને વંદન કરું છું. ૫

મીઘ્મદ્રોણતટા જયદ્રથજલા ગાંધારનીલોપલા ।

શલ્યગ્રાહવતી કૃપેણ વહની કર્ણેન વેલાકુલા ॥

અશ્વત્થામવિકર્ણઘોરમકરા દુર્યોધનાવર્તિની ।

સોત્તીર્ણાં ચલુ પાંડવૈ રણનદી કૈવર્તકઃ કેશવઃ ૬

લીળમ અને દ્રોણુરૂપી કિનારાઓવાળી, જય-
દ્રથરૂપી જળવાળી, શકુનીરૂપી નીલ પથ્થરવાળી,
શલ્યરૂપી ઝૂડવાળી, દ્રુપાચાર્યરૂપી પ્રવાહવાળી,
કર્ણુરૂપી મોઝાંવાળી, અશ્વત્થામા અને વિકર્ણુરૂપી
ભયાનક મગરમચ્છવાળી અને દુર્યોધનરૂપી ધુમરી-
વાળી, એવી યુદ્ધરૂપી નદીને શ્રીકૃષ્ણરૂપી સુકાની-
વડેજ પાંડવો તરી ગયા હતા. ૬

પારાશર્યવચ્ચઃ સરોજમમલં ગીતાર્થગંધોત્કટં ।

નાનાચ્યાનકકેસરં હરિકથાસંવોધનાવોધિતમ્ ॥

લોકે સજ્જનષટ્પદૈરહરહઃ પેપીયમાનં મુદા ।

ભૂયાદ્ધારતપંકજં કલિમલપ્રધ્વંસિ નઃ શ્રેયસે ॥૭

ગીતાના અર્થરૂપ ઉત્કટ સુગંધવાળું, નાના
પ્રકારનાં આપ્યાનોરૂપી કેસરવાળું, હરિકથાના ઉ-
પદેશવડે પ્રકુલ થયેલું, જગતમાંના સજ્જનરૂપી
ભમરાઓ નિરંતર આનંદપૂર્વક જેના રસનું પાન
કરે છે એવું, કળિકાળનાં પાપનો વિનાશ કરનાર
અને પરાશરના પુત્ર શ્રીવ્યાસ મુનિના વાણીરૂપી
સરોવરમાં ઉગેલું મહાભારતરૂપી કમળ અમારું

કલ્યાણ કરનાર થાઓ. ૭

મૂકં કરોતિ વાચાલં પંગું લંઘયતે ગિરિમ્ ।

યત્કૃપા તમહં વંદે પરમાનંદમાધવમ્ ॥ ૮ ॥

જેમની કૃપા મુંગા માણસને વાચાળ કરે છે અને પાંગળાંને પર્વત ઓળંગાવે છે; તે પરમાનંદ-સ્વરૂપ માધવને હું વંદન કરું છું. ૮

યં બ્રહ્માવરુણેંદ્રરુદ્રમરુતઃ સ્તુન્વંતિ દિવ્યૈઃ સ્તવૈ-
ર્વેદૈઃ સાંગપદક્રમોપનિષદૈર્ગાયંતિ યં સામગાઃ ॥

ધ્યાનાવસ્થિતતદ્રતેન મનસા પश्यંતિ યં યોગિનો ।
યસ્યાંતં ન વિદુઃ સુરાસુરગણાદેવાય તસ્મૈ નમઃ ॥

બ્રહ્મા, વરુણ, ઇંદ્ર, રુદ્ર અને મરુત વગેરે દેવતાઓ દિવ્ય સ્તોત્રોત્તરે જેમની સ્તુતિ કરે છે; સામવેદનું ગાન કરનારા મુનિઓ અંગ, પદ, કેમ અને ઉપનિષદ્સહિત વેદોત્તરે જેમની સ્તુતિ ગાય છે; ધ્યાનમાં સ્થિર થયેલા મુનિઓ તેમાં રહેલા મનવડે જેમનાં દર્શન કરે છે; અને દેવો તેમજ અસુરો જેમના પારને જાણી શકતા નથી; એવા પરમાત્મદેવને નમસ્કાર હો. ૯

અનુક્રમણિકા

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
	નિવેદન, માહાત્મ્ય, ઇત્યાદિ. ...	૧૦ થી ૩૧
૧	અર્જુનવિષાદયોગ ...	૧ થી ૧૨
૨	સાંખ્યયોગ ...	૧૩ થી ૩૬
૩	કર્મયોગ ...	૩૬ થી ૪૯
૪	કર્મબ્રહ્માર્પણયોગ ...	૫૦ થી ૬૨
૫	કર્મસંન્યાસયોગ ...	૬૨ થી ૭૧
૬	આત્મસંયમયોગ ...	૭૧ થી ૮૬
૭	જ્ઞાનવિજ્ઞાનયોગ ...	૮૭ થી ૯૬
૮	અક્ષરબ્રહ્મયોગ ...	૯૬ થી ૧૦૫
૯	રાજવિદ્યા-રાજગુહ્યયોગ ...	૧૦૫ થી ૧૧૬
૧૦	વિભૂતિયોગ ...	૧૧૭ થી ૧૨૮
૧૧	વિશ્વરૂપદર્શનયોગ ...	૧૨૯ થી ૧૪૮
૧૨	ભક્તિયોગ ...	૧૪૯ થી ૧૫૪
૧૩	ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિભાગયોગ ...	૧૫૫ થી ૧૬૫
૧૪	ત્રિગુણવિભાગયોગ ...	૧૬૬ થી ૧૭૩
૧૫	પુરુષોત્તમયોગ ...	૧૭૪ થી ૧૮૦
૧૬	દેવાસુરસંપદવિભાગયોગ ...	૧૮૧ થી ૧૮૭
૧૭	શ્રદ્ધાત્રયવિભાગયોગ ...	૧૮૮ થી ૧૯૫
૧૮	મોક્ષસંન્યાસયોગ ...	૧૯૬ થી ૨૧૮
	ગ્રંથસમાગમ, સૂત્રિપત્ર ઇત્યાદિ	૨૧૯ થી ૨૨૪

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

ગુજરાતી સરલાર્થ સહિત

અધ્યાય ૧ લો—અર્જુનવિષાદયોગ

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ । ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે :-

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે સમવેતા યુયુત્સવઃ ।

મામકાઃ પાંડવાશ્ચૈવ કિમકુર્વત સંજય ॥ ૧ ॥

હે સંજય ! ધર્મભૂમિ કુરુક્ષેત્રમાં ભેગા થયેલા
યુદ્ધની ઇચ્છાવાળા મારા અને પાંડુના પુત્રોએ શું કર્યું ?

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે :-

દૃષ્ટ્વા તુ પાંડવાનીકં વ્યૂઠં દુર્યોધનસ્તદા ।

આચાર્યમુપસંગમ્ય રાજા વચનમબ્રવીત્ ॥ ૨ ॥

ત્યારે વ્યૂઠમાં ગોઠવાયેલી પાંડવોની સેના જોઈને

રાજા દુર્યોધને દ્રોણાચાર્ય પાસે જઈ આ વચન કહ્યું.
 પश्यैतां पांडुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ।
 व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥ ૩ ॥

હે આચાર્ય ! આપના બુદ્ધિમાન શિષ્ય દ્રુપદ-
 પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને વ્યૂહરચનામાં ગોઠવેલી પાંડવોની
 આ મોટી સેના જુઓ.૩

अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ।
 युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥ ૪ ॥
 धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान् ।
 पुरुजित्कुंतिभोजश्च शैब्यश्च नरपुंगवः ॥ ૫ ॥
 युधामन्युश्च विक्रांत उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ॥
 सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ॥ ૬ ॥

એ સેનામાં મોટા ધનુર્ધારી અને યુદ્ધમાં
 ભીમ તથા અર્જુન જેવા અનેક શૂરવીરો છે. જેમકે
 યુયુધાન (સાલ્યકી) અને વિરાટ, મહારથી દ્રુપદ,
 ધૃષ્ટકેતુ અને ચેકિતાન, બળવાન કાશીરાજ, પુરુજિત
 અને કુંતીભોજ, નરશ્રેષ્ઠ શૈબ્ય, પરાક્રમી યુધામન્યુ,
 બળવાન ઉત્તમૌજા, સુભદ્રાપુત્ર અભિમન્યુ તથા
 દ્રૌપદીના પાંચે પુત્ર-આ બધાજ મહારથી છે.૪-૬

અસ્માકં તુ વિશિષ્ટા યે તાન્નિવોધ દ્વિજોત્તમ ।
નાયકા મમ સૈન્યસ્ય સંજ્ઞાર્થં તાન્બ્રવીમિ તે ॥૭॥

હે દ્વિજોત્તમ ! હવે અમારા પક્ષમાંના પણ જેઓ
શ્રેષ્ઠ છે અને મારી સેનાના નાયકો છે; તે આપની
જાણુ માટે કહું છું તે સાંભળો. ૭

भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिजयः ।
अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च ॥ ८ ॥
अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।
नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ ९ ॥

આપ અને ભીષ્મપિતામહ; કર્ણ અને સમર-
વિજયી કૃપાચાર્ય; તથા અશ્વત્થામા, વિકર્ણ, સૌમદ-
ત્તનો પુત્ર ભૂરિશ્રવા અને બીજા પણ મારે માટે જીવ
આપનારા તથા નાના પ્રકારનાં શસ્ત્ર ચલાવનારા પુષ્કળ
શૂરવીરો છે અને તેઓ બધા યુદ્ધકળામાં ચતુર છે. ૮, ૯
अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।

पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥ १० ॥

ભીષ્મપિતામહદ્વારા રક્ષાયલી અમારી સેના અ-
ગણિત છે; અને ભીમથી રક્ષાયલી આ તેમની સેના
તો આપણા કરતાં ઓછી છે. ૧૦

અયનેષુ ચ સર્વેષુ યથાભાગમવાસ્થિતાઃ ।

ભીષ્મમેવાભિરક્ષંતુ ભવંતઃ સર્વ એવ હિ ॥૧૧॥

માટે હવે બધા મોર્ચાઓ ઉપર પોતપોતાના વિભાગમાં સ્થિત રહેતાથકા આપ સર્વ ભીષ્મપિતા-મહાનીજ સર્વ બાબુથી રક્ષા કરો. ૧૧

તસ્ય સંજનયન્હર્ષ કુરુવૃદ્ધઃ પિતામહઃ ।

સિંહનાદં વિનયોચ્ચૈઃ શંખં દધ્મૌ પ્રતાપવાન્ ॥૧૨॥

પછી કૌરવોમાં વૃદ્ધ અને મહાપ્રતાપી ભીષ્મ-પિતામહે દુર્યોધનને હર્ષ ઉપજાવવા માટે સિંહનાદ-ની પેઠે ગર્જના કરીને મોટેથી શંખ વગાડ્યો. ૧૨

તતઃ શંખાશ્ચ મેર્યશ્ચ પણવાનકગોમુખાઃ ।

સહસૈવાભ્યહન્યંત સ શબ્દસ્તુમુલોઽभवत् ॥૧૩॥

ત્યારે અન્ય યોદ્ધાઓ તરફથી પણ એકસાથે શંખ, નગારાં, મૃદંગ, ઢાલ અને રણશિંગાં વાગવા માંડ્યાં અને તેનો એકત્ર નાદ ઘણો ભયંકર થયો. ૧૩

તતઃ શ્વેતૈર્હયૈર્યુક્તે મહતિ સ્યંદને સ્થિતૌ ।

માધવઃ પાંડવશ્ચૈવ દિવ્યૌ શંખૌ પ્રદધ્મતુઃ ॥૧૪॥

તે પછી ધોળા ઘોડાવાળા મહાન રથમાં બેઠેલા માધવ અને અર્જુને પણ દિવ્ય શંખો વગાડ્યા. ૧૪

પાંચજન્યં હૃશીકેશો દેવદત્તં ધનંજયઃ ।

પૌંડ્રં દધ્મૌ મહાશંખં ભીમકર્મા વૃકોદરઃ ॥૧૫॥

શ્રીકૃષ્ણે પાંચજન્ય, અનુને દેવદત્ત અને
ભીમકર્મા ભીમે મોટો પૌંડ્ર શંખ વગાડ્યો. ૧૫

અનંતવિજયં રાજા કુંતિપુત્રો યુધિષ્ઠિરઃ ।

નકુલઃ સહદેવશ્ચ સુઘોષમણિપુષ્પકૌ ॥૧૬॥

કુંતીપુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરે અનંતવિજય, નકુલે
સુઘોષ અને સહદેવે મણિપુષ્પક નામે શંખ વગાડ્યા.

કાશ્યશ્ચ પરમેષ્વાસઃ શિખંડી ચ મહારથઃ ।

ધૃષ્ટદ્યુમ્નો વિરાટશ્ચ સાત્યકિશ્વાપરાજિતઃ ॥૧૭॥

દ્રુપદો દ્રૌપદેયાશ્ચ સર્વશઃ પૃથિવીપતે ।

સૌભદ્રશ્ચ મહાબાહુઃ શંખાન્દધ્મુઃ પૃથક્ પૃથક્ ૧૮

હે પૃથ્વીપતિ ! મહાધનુર્ધારી કાશીરાજ, મહા-
રથી શિખંડી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરાટ, અજિત સાત્યકી,
દ્રુપદ, દ્રૌપદીના પુત્રો અને મહાબાહુ અભિમન્યુ,
એ સૌએ જૂદા જૂદા શંખ વગાડ્યા. ૧૭, ૧૮

સ ઘોષો ધાર્તરાષ્ટ્રાણાં હૃદયાનિ વ્યદારયત્ ।

નભશ્ચ પૃથિવીં ચૈવ તુમુલો વ્યનુનાદયન્ ॥૧૯॥

આકાશ અને પૃથ્વીને ગળગળી મૂકતા એ પ્રચંડ

શંખનાદોએ કૌરવોનાં હૃદય ચીરી નાખ્યાં. ૧૯
 અથ વ્યવસ્થિતાન્દૃષ્ટ્વા ધાર્તરાષ્ટ્રાન્કપિધ્વજઃ ।
 પ્રવૃત્તે શસ્ત્રસંપાતે ધનુરુચ્ચમ્ય પાંડવઃ ॥ ૨૦ ॥
 હૃષીકેશં તદા વાક્યમિદમાહ મહીપતે ।

હે રાજન્ ! હવે વ્યવસ્થાથી ઉભેલા કૌરવોને
 જોઇ કપિધ્વજ અર્જુન શસ્ત્ર ચલાવવા માટે ધનુષ્ય
 ઉઠાવીને હૃષીકેશ શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે આવું વચન બોલ્યો:-

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યા:-

સેનયોરુભયોર્મધ્યે રથં સ્થાપય મેઽચ્યુતા ॥ ૨૧ ॥
 યાવદેતાન્નિરીક્ષ્યેઽહં યોદ્ધુકામાનવસ્થિતાન્ ।
 કૈર્મયા સહ યોદ્ધવ્યમસ્મિન્ રણસમુદયમે ॥ ૨૨ ॥
 યોત્સ્યમાનાનવેક્ષેઽહં ય એતેઽત્ર સમાગતાઃ ।
 ધાર્તરાષ્ટ્રસ્ય દુર્બુદ્ધેર્યુદ્ધે પ્રિયચિકીર્ષવઃ ॥ ૨૩ ॥

હે અચ્યુત ! અહીં યુદ્ધની ઇચ્છાથી આવી ઉભે-
 લા જેઓની સાથે રણસંગ્રામમાં મારે લડવાનું છે;
 તેમને હું રૂડે પ્રકારે જોઇ લઉં ત્યાંસુધી મારો રથ
 ખન્ને સેનાઓની મધ્યમાં લઇ જઈ ઉભો રાખો.
 યુદ્ધમાં દુર્બુદ્ધિ કૌરવોનું પ્રિય ઇચ્છનારા આ સર્વ જે
 અહીં આવેલા છે, તેમને હું કાળજીથી જોઈશ. ૨૧-૨૩

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:-

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम्॥२४॥

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।

उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्કુરૂનिति ॥ ૨૫ ॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! આ પ્રમાણે અર્જુને કહેતાં શ્રી-
કૃષ્ણે તે ઉત્તમ રથને બંને સેનાઓ વચ્ચે ભીષ્મ,
દ્રોણ તથા સર્વ રાજાઓની સામે ઉભો રાખી કહ્યું:-

“હે પાર્થ ! આ લેગા થયેલા કૌરવોને બે.” ૨૪, ૨૫

तत्रापश्यस्थितान्पार्थः पितृनथ पितामहान् ।

आचार्यान्मातुलान्भ्रातૃન્ પુત્રાન્પૌત્રાન્સર્વીંસ્તથા॥

શ્વશુરાન્સુહૃદશ્ચૈવ સેનયૌરુભયોરપિ ।

તાન્સમીક્ષ્ય સ કૌંતેયઃ સર્વાન્બંધૂનવસ્થિતાન્॥૨૭

कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ।

પછી ત્યાં અર્જુને બંને સેનાઓમાં ઉભેલા કાકા-
ઓ, પિતામહો, આચાર્યો, મામાઓ, ભાઈઓ, પુત્રો,
પૌત્રો, મિત્રો, સસરાઓ તથા સુહૃદોને જોયા. એ સર્વ
બાંધવાદિને જોઈને અર્જુન કરુણાના અત્યંત આવેશ-
માં આવી ખેદ પામતો થકે. આવું બોલ્યો. ૨૬, ૨૭

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:-

દૃષ્ટ્વેર્મ સ્વજનં કૃષ્ણ યુયુત્સું સમુપસ્થિતમ્ ॥૨૮॥

સીદંતિ મમ ગાત્રાણિ મુખં ચ પરિશુષ્યતિ ।

વેપથુશ્ચ શરીરે મે રોમહર્ષશ્ચ જાયતે ॥ ૨૯ ॥

ગાંડીવં સંસતે હસ્તાત્ત્વક્ચૈવ પરિદહ્યતે ।

ન ચ શક્રોમ્યવસ્થાતું ભ્રમતીવ ચ મે મનઃ ॥૩૦॥

હે કૃષ્ણ ! યુદ્ધની ઈચ્છાથી ઉભેલા આ સગાઓ-
ને જોઈને મારાં ગાત્ર શિથિલ થાય છે; મુખ સૂકાઈ
જાય છે; શરીરમાં કંપ તથા રોમાંચ થાય છે;
હાથમાંથી ગાંડીવ ધનુષ્ય સરી પડે છે; આમડીમાં
દાહ થાય છે; મારું મન જાણે ભ્રમે છે અને ઉભો
રહેવાને પણ હું સમર્થ નથી. ૨૮-૩૦

નિમિત્તાનિ ચ પશ્યામિ વિપરીતાનિ કેશવ ।

ન ચ શ્રેયોઽનુપશ્યામિ હત્વા સ્વજનમાહવે ॥૩૧॥

વળી હે કેશવ ! ચિહ્નો પણ વિપરીત જોઈ છું
અને યુદ્ધમાં સ્વજનોને મારવામાં કદ્યાણ જોતો નથી.

ન કાંક્ષે વિજયં કૃષ્ણ ન ચ રાજ્યં સુખાનિ ચ ।

કિં નો રાજ્યેન ગોવિંદ કિં ભોગૈર્જીવિતેન વા ॥૩૨

હે શ્રીકૃષ્ણ ! તેઓને હણીને હું વિજય, રાજ્ય

ને સુખો મેળવવા ઇચ્છતો નથી. હે ગોવિંદ ! એવા રાજ્યથી, ભોગોથી ને જીવતરથી અમને શો લાભ ?
 યેષામર્થે કાંક્ષિતં નો રાજ્યં ભોગાઃ સુખાનિ ચ ।
 ત ઇમેઽવસ્થિતા યુદ્ધે પ્રાણાંસ્ત્યક્ત્વા ધનાનિ ચ ॥

કેમકે અમે જેઓને માટે રાજ્ય, ભોગો અને સુખો ઇચ્છીએ છીએ, તેઓ તો બધા પોતાના પ્રાણ અને ધનની આશા ત્યજીને યુદ્ધમાં ઉભેલા છે.૩૩

આચાર્યાઃ પિતરઃ પુત્રાસ્તથૈવ ચ પિતામહાઃ ।
 માતુલાઃ શ્વશુરાઃ પૌત્રાઃ શ્યાલાઃ સંબંધિનસ્તથા ॥
 एतान्न हंतुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।

અપિ ત્રૈલોક્યરાજ્યસ્ય હેતોઃ કિં નુ મહીકૃતે ॥૩૫॥

આ ગુરુજનો, કાકાઓ, પુત્રો, દાદા, મામા, સસરા, પૌત્રો, સાળા અને બીજા સંબંધીઓ મને હાણીતા હોય, અથવા તો ત્રણે લોકનું રાજ્ય મળતું હોય તોપણ હે મધુસૂદન ! હું એમને હાણવા ઇચ્છતો નથી; તો પૃથ્વીમાટે તો કેમજ હાણું ? ૩૪,૩૫

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।

પાપમેવાશ્રયેદસ્માન્હત્વૈતાનાતતાયિનઃ ॥ ૩૬ ॥

વળી હે જનાર્દન ! ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને હાણવા-

માં અમને પ્રીતિજ કેવી થાય ? કેમકે એ આતતા-
થીઓને પણ હણવાથી અમને તો પાપજ લાગે. ૩૬
તસ્માન્નાર્હ વયં હંતું ધાર્તરાષ્ટ્રાન્સ્વર્ષાંધવાન્ ।

સ્વજનં હિ કથં હત્વા સુખિનઃ સ્યામ માધવ ॥૩૭॥

તે માટે અમારે અમારા અંધુઓ ધૃતરાષ્ટ્રના
પુત્રોને હણવા યોગ્ય નથી. હે માધવ ! એ સ્વજનોને
હણીને અમે સુખી પણ ક્યાંથી થવાના ? ૩૭

યદ્યપ્યેતે ન પશ્યંતિ લોભોપહતચેતસઃ ।

કુલક્ષયકૃતં દોષં મિત્રદ્રોહે ચ પાતકમ્ ॥ ૩૮ ॥

કથં ન જ્ઞેયમસ્માભિઃ પાપાદસ્માન્નિવર્તિતુમ્ ।

કુલક્ષયકૃતં દોષં પ્રપશ્યદ્ધિર્જનાર્દન ॥ ૩૯ ॥

યદ્યપિ લોભથી બુદ્ધિભ્રષ્ટ થયેલા એઓ, કુળ-
ક્ષયથી થતો દોષ અને મિત્રદ્રોહનું પાપ જોઈ શકતા
નથી; પરંતુ હે જનાર્દન ! કુળનાશથી થતા દોષને
જોનારા અમેએ આ પાપથી કેમ હટી જવું નહિ ?

કુલક્ષયે પ્રણશ્યંતિ કુલધર્માઃ સનાતનાઃ ।

ધર્મે નષ્ટે કુલં કૃત્સ્તમધર્મોઽભિભવત્યુત ॥૪૦॥

અધર્માભિભવાત્કૃષ્ણ પ્રદુષ્યંતિ કુલસ્ત્રિયઃ ।

સ્ત્રીષુ દુષ્ટાસુ વાર્ણેય જાયતે વર્ણસંકરઃ ॥ ૪૧ ॥

કુળનો ક્ષય થવાથી સનાતન કુળધર્મો નાશ પામે છે; ધર્મ નષ્ટ થતાં આખા કુળમાં પાપ વધી જાય છે; પાપ વધવાથી કુળની સ્ત્રીઓ દૂષિત થાય છે; અને હે વાળ્મેય ! દુષ્ટ સ્ત્રીઓથી વર્ણસંકરો જન્મે છે.

संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।

પતંતિ પિતરો હ્યેષાં લુપ્તપિંડોદકક્રિયાઃ ॥૪૨॥

પછી એ વર્ણસંકર પ્રજા કુળને અને કુળઘાતીઓને નરકમાંજ નાખે છે. કેમકે એમના પિતૃઓ પણ પિંડ અને તર્પણક્રિયા બંધ થવાથી પતન પામે છે. ૪૨ દોષૈરેતૈઃ કુલઘ્નાનાં વર્ણસંકરકારકૈઃ ।

उत्साद्यंते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः॥४३॥

કુળઘાતકોના આવા વર્ણસંકરકારક દોષોથી સનાતન કુળધર્મો અને જાતિધર્મો સુદ્ધાં નાશ પામે છે. ૪૩

उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।

नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥

અને હે જનાર્દન ! જેમના કુળધર્મ નાશ પામ્યા હોય એવા માણસોનો નક્કી નરકમાંજ વાસ થાય છે, એમ અમે સાંભળ્યું છે. ૪૪

अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।

યદ્રાજ્યસુખલોભેન હંતું સ્વજનમુદ્યતાઃ ॥ ૪૫ ॥

છતાં પણ અહો ! શોકની વાત છે કે અમે આવું
મહાધોર પાપ કરવા તૈયાર થયા છીએ ! અને તે
પણ રાજ્યસુખના લોભ માટેજ અમારા સ્વજનોને
હણવા નીકળ્યા છીએ ! ૪૫

યદિ મામપ્રતીકારમશસ્ત્રં શસ્ત્રપાણયઃ ।

ધાર્તરાષ્ટ્રા રણે હન્યુસ્તન્મે ક્ષેમતરં ભવેત્ ॥ ૪૬ ॥

એ કરતાં તો જો મને સામો ન થનારને તથા
શસ્ત્રરહિતને શસ્ત્રધારી કૌરવો રણમાં હણી નાખે,
તો તે પણ મારે માટે વધારે હિતકારક થાય. ૪૬

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:-

एवमुक्तवार्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।

विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्रमानसः ॥ ૪૭ ॥

એવું કહીને શોકથી વ્યાકુળ મનવાળો અર્જુન
રણમાં ધનુષ્યબાણ ત્યજી દઇને રથપર બેસી ગયો. ૪૭

हरिःॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
अर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

અધ્યાય ૨ જો-સાંખ્યયોગ

સંજય ઉવાચ । સંખ્ય કહે છે:-

તં તથા કૃપયાવિષ્ટમશ્રુપૂર્ણકુલેક્ષણમ્ ।

વિષીદંતમિદં વાક્યમુવાચ મધુસૂદનઃ ॥ ૧ ॥

એ પ્રમાણે કૃપાના આવેશવાળા, આંસુભર્યાં
બ્યાકુળ નેત્રવાળા અને ખેદ પામેલા તે અર્જુનપ્રત્યે
મધુસૂદન શ્રીકૃષ્ણ લગવાને આવું વચન કહ્યું. ૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

કુતસ્ત્વા કશ્મલમિદં વિષમે સમુપસ્થિતમ્ ।

અનાર્યજુષ્ટમસ્વર્ગ્યમકીર્તિકરમર્જુન ॥ ૨ ॥

આવા વિપરીત રથળમાં હે અર્જુન ! આ
અનાર્યોએ સેવેલો, સ્વર્ગને નહિ આપનારો અને
અપકીર્તિકારક મોહ તને ક્યાંથી થઈ આવ્યો ? ૨
ક્લેબ્યં માસ ગમઃ પાર્થ નૈતત્ત્વયુપપદ્યતે ।

ક્ષુદ્રં હૃદયદૌર્બલ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરંતપ ॥ ૩ ॥

હે પાર્થ ! આમ કાયર થા નહિ. તારા જીવાને એ
છાજતું નથી. માટે હે પરંતપ ! હૃદયની એ તુચ્છ
દુર્બળતા ત્યજ દઈ ખડો થઈ જા. ૩

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:-

કથં મીષ્મમહં સંખ્યે દ્રોણં ચ મધુસૂદન ।

इष्टुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥ ૪ ॥

હે મધુસૂદન ! હે અરિસૂદન ! યુદ્ધમાં પૂજનીય
ભીષ્મ અને દ્રોણસામે હું ખાણોથી કેમજ લડું ? ૪

गुरुनहत्वा हि महानुभावान् श्रेयो भोक्तुं

भैक्ष्यमपीह लोके । हत्वार्थकामांस्तु गुरु-

निहैव भुंजीय भोगान्नुधिरप्रादिग्धान् ॥ ૫ ॥

એવા મહાનુભાવ ગુરુજનોને હણવા કરતાં તો
આ લોકમાં લિક્ષાનું અન્ન ખાવું શ્રેયસ્કર છે. કેમકે
પદાર્થની કામનાવાળા ગુરુજનોને હણીને પણ આ
લોકમાં હું લોહીથીજ ખરડાયેલા ભોગો ભોગવીશ. ૫

न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि

वा नो जयेयुः । यानेव हत्वा न जिजीवि-

षामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥ ૬ ॥

વળી અમારે માટે એમાંનું કયું વધારે સાફ છે
અને અમે જીતીશું કે તેઓ અમને જીતશે, એ પણ
અમે નથી જાણતા; તથા જેઓને હણીને અમે જીવવા
નથી ઇચ્છતા તે કૌરવો તો સામેજ ઉભેલા છે ! ૬

કાર્પણ્યદોષોપહતસ્વભાવઃ પૃચ્છામિ ત્વાં ધર્મ-
સંમૂઢચેતાઃ । યચ્છ્રેય સ્યાન્નિશ્ચિતં બ્રૂહિ તન્મે
શિષ્યસ્તેઽહં શાધિ માં ત્વાં પ્રપન્નમ્ ॥ ૭ ॥

કૃપણતાના દોષથી મારે। સ્વભાવ દબાઇ ગયો
છે અને સ્વધર્મનો નિર્ણય કરવામાં ચિત્ત મૂઢ બની
ગયું છે તેથી આપને પૂછું છું. મારે માટે જે નક્કી
કર્યાણુકારક હોય તે મને કહો. હું આપનો શિષ્ય
છું; મને આપને શરણુ આવેલાને ઉપદેશ આપો. ૭

ન હિ પ્રપશ્યામિ મમાપનુદ્યાદ્ યચ્છોકમુ-
ચ્છોષણમિન્દ્રિયાણામ્ । અવાપ્ય ભૂમાવસપ-
ત્નમૃદ્ધં રાજ્યં સુરાણામપિ ચાધિપત્યમ્ ॥ ૮ ॥

કેમકે આ પૃથ્વીમાં શત્રુવિનાશું અને સર્વ સ-
મૃદ્ધિવાળું રાજ્ય પામું; અથવા દેવતાઓનું રાજ્ય
પામું, તોપણ તેમાં હું આ ઇન્દ્રિયોને શોષનારા મારા
શોકને દૂર કરે એવો ઉપાય રહેલો જોતો નથી. ૮

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:-

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतपः ।
न योत्स्य इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥ ૯ ॥
પરમ તપસ્વી અને નિદ્રાજિત અર્જુન, શ્રી-

કૃષ્ણપ્રત્યે એવું કહીને તથા “યુદ્ધ નહિ કરું” એમ
પણ ભગવાન ગોવિંદપ્રત્યે કહીને ચૂપ થયો. ૯

તમુવાચ હૃષીકેશઃ પ્રહસન્નિવ ભારત ।

સેનયોરુભયોર્મધ્યે વિષીદંતમિદં વચઃ ॥ ૧૦ ॥

હો ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ પ્રમાણે બેઉ સેનાની મધ્યે
બેઠ પામતા તે અર્જુનપ્રત્યે હૃષીકેશ શ્રીકૃષ્ણ ભગ-
વાને હસતા હોય તેમ આ વચન કહ્યું. ૧૦

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન બોલ્યા:-

અશોચ્યાનન્વશોચસ્ત્વં પ્રજ્ઞાવાદાંશ્ચ ભાષસે ।

ગતાસૂનગતાસૂંશ્ચ નાનુશોચંતિ પંડિતાઃ ॥ ૧૧ ॥

જે શોક કરવા યોગ્ય નહિ તે વસ્તુનો તું શોક કરે
છે અને વચનો જ્ઞાનીના જેવાં બોલે છે; પણ જ્ઞાની-
ઓ કાંઈ મરેલાનો કે જીવતાનો શોક કરતા નથી;

ન ત્વેવાહં જાતુ નાસં ન ત્વં નેમે જનાધિપાઃ ।

ન ચૈવ ન ભવિષ્યામઃ સર્વે વયમતઃ પરમ્ ॥ ૧૨ ॥

કેમકે આ જન્મ પહેલાં કદી હું નહતો, તું નહતો
કે આ રાજાઓ ન હતા એવું નથી; તેમ આ દેહાન્ત
પછી પણ આપણે સર્વ નહિ હોઈએ એવું નથી. ૧૨

દેહિમોઽસ્મિન્યથા દેહે કૌમારં યૌવનં જરા ।

તથા દેહાંતરપ્રાપ્તિર્ધીરસ્તત્ર ન મુદ્ધતિ ॥૧૩॥

વળી દેહધારી જીવાત્માને આ દેહમાં જેમ બાહ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે; તેમ દેહ છૂટ્યા પછી તેને બીજો દેહ પણ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. માટે ધીર મનુષ્ય એ દેહના વિષયમાં અજ્ઞાનીની પેઠે મોહ પામતો નથી. ૧૩

માત્રાસ્પર્શસ્તુ કૌંતેય શીતોષ્ણસુખદુઃખદાઃ ।

આગમાપાયિનોઽનિત્યાસ્તાંસ્તિતિક્ષસ્વ ભારત ૧૪

એજ પ્રમાણે હે કૌંતેય ! ટાઢ, ગરમી અને બીજા સુખ-દુઃખ આપનારા પદાર્થો તથા ઇન્દ્રિયોના સંબંધો, એ પણ આવવા-જવાવાળાં અને નાશ પામનારાં છે; માટે હે ભારત ! તેમનો વિયોગ પણ સહન કર. યં હિ ન વ્યથયંત્યેતે પુરુષં પુરુષર્ષભ ।

સમદુઃખસુખં ધીરં સોઽમૃતત્વાય કલ્પતે ॥૧૫॥

કેમકે હે પુરુષશ્રેષ્ઠ ! સુખ અને દુઃખને સમાન માનનારા જે ધીર પુરુષને આ ઇન્દ્રિયો અને પદાર્થોના વિયોગ પીડા કરતા નથી; તેજ મોક્ષને યોગ્ય થાય છે. નાસતો વિદ્યતે ભાવો નાભાવો વિદ્યતે સતઃ ।

ઉભયોરપિ દૃષ્ટોઽતસ્ત્વનયોસ્તત્ત્વદર્શિભિઃ ॥૧૬॥

“અસત્ (અનિત્ય) વસ્તુ અમર હોતી નથી અને સત્ વસ્તુનો નાશ થઈ શકતો નથી” એ બંને વિષે આવોજ સિદ્ધાંત તત્ત્વદર્શીઓએ જોયો-જાણ્યો છે.

અવિનાશી તુ તદ્વિદ્ધિ યેન સર્વમિદં તતમ્ ।

વિનાશમવ્યયસ્યાસ્ય ન કશ્ચિત્કર્તુમર્હતિ ॥૧૭॥

હવે એમાં અવિનાશી વસ્તુ તો તે શુદ્ધ આત્મા-નેજ જાણુ, કે જેનાવડે આ બધું જગત ભરપૂર છે; તથા જે વધે ઘટે નહિ એવો છે; અને તેથી એ આત્માનો નાશ કરવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી. ૧૭

અંતવંત ઇમે દેહા નિત્યસ્યોક્તાઃ શરીરિણઃ ।

અનાશિનોઽપ્રમેયસ્ય તસ્માદ્યુધ્યસ્વ ભારત ॥૧૮॥

નાશવંત તો એ નિત્ય, નાશરહિત, સર્વવ્યાપક, અવિકારી ને અમાપ એવા આત્માનાં આ શરીરોને કહેલાં છે; તેથી હે ભરતવંશી અર્જુન ! યુદ્ધ કર. ૧૮

ય એનં વેત્તિ હંતારં યથૈનં મન્યતે હતમ્ ।

ઉભૌ તૌ ન વિજાનીતો નાયં હંતિ ન હન્યતે ॥૧૯॥

જે કોઈ એ આત્માને હણનારો જાણે છે અને જે એને હણાયેલો માને છે; તે બંને ખરી વાત જાણતા નથી. કેમકે એ નથી હણતો કે નથી હણાતો. ૧૯

ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિન્માયં ભૂત્વા
ભવિતા વા ન ભૂયઃ । અજો નિત્યઃશાશ્વતોઽયં
પુરાણો ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥ ૨૦ ॥

વળી એ આત્મા કદી પણ જન્મતો કે મરતો
નથી; તથા એ પૂર્વે ન હતો કે ભવિષ્યમાં નહિ હોય
એવું પણ નથી—અર્થાત્ એ અજન્મા, નિત્ય, શાશ્વત
અને પુરાતન હોવાથી શરીર હણાયાથી હણાતો નથી.

વેદાવિનાશિનં નિત્યં ય એનમજમવ્યયમ્ ।

કથં સ પુરુષઃપાર્થ કં ઘાતયતિ હંતિ કમ્ ॥ ૨૧ ॥

હે પાર્થ ! એમ જે પુરુષ આ આત્માને અવિના-
શી, નિત્ય, અજન્મા અને અવિકારી જાણે છે; તે શા
કારણથી અને કેને હણશે તથા કેને હણાવશે ? ૨૧

વાસાંસિ જીર્ણાનિ યથા વિહાય નવાનિ ગૃહ્ણાતિ
નરોઽપરાણિ । તથા શરીરાણિ વિહાય જીર્ણા-
ન્યન્યાનિ સંયાતિ નવાનિ દેહી ॥ ૨૨ ॥

કેમકે મનુષ્ય જેમ જૂનાં વસ્ત્રો ત્યજી દઈને બીજાં
નવાં વસ્ત્રો પહેરે છે; તેમ એ આત્મા પણ જૂનાં શરી-
રો ત્યજી દઈને બીજાં નવાં શરીરો ધારણ કરે છે.

નૈનં છિદંતિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ ।

ન ચૈનં ક્લેદયંત્યાપો ન શોષયતિ મારુતઃ ॥૨૩॥

એ અમર આત્માને તો નથી શસ્ત્રો છેદી શકતાં કે નથી એને અગ્નિ બાળી શકતો; નથી એને પાણી પલાળી શકતું કે નથી એને પવન સૂકવી શકતો. ૨૩

અચ્છેદ્યોઽયમદાહ્યોઽયમક્ષેદ્યોઽશોષ્ય એવ ચ ।

નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાણુરચલોઽયં સનાતનઃ ॥૨૪॥

કેમકે આ આત્મા છેદાય નહિ એવો, બળાય નહિ એવો, પલાળે નહિ એવો તથા સૂકાય નહિ એવો હોવા ઉપરાંત સદાકાળ રહેનારો, સર્વત્ર રહેનારો, સ્થિર, અચળ અને સનાતન (અનાદિ) છે. ૨૪

અવ્યક્તોઽયમચિંત્યોઽયમવિકાર્યોઽયમુચ્યતે ।

તસ્માદેવં વિદિત્વૈનં નાનુશોચિતુમર્હસિ ॥૨૫॥

વળી આ આત્માને અવ્યક્ત (દંદ્રિયોથી જાણાય નહિ એવો), અચિંત્ય (ચિંતથી ચિંતવી પણ શકાય નહિ એવો) અને અવિકારી કહ્યો છે; માટે એને એવો જાણ્યા પછી તારે એનો શોકજ કરવો યોગ્ય નથી. ૨૫

અથ ચૈનં નિત્યજાતં નિત્યં વા મન્યસે મૃતમ્ ।

તથાપિ ત્વં મહાબ્રાહ્મો નૈનં શોચિતુમર્હસિ ॥૨૬॥

છતાં કદાપિ તું આ આત્માને સદા જન્મનારો

અને મર્યા કરનારો માની લે તોપણ હે મહાબાહો
અબ્બુન ! તારે એનો શોક કરવો યોગ્ય નથી. ૨૬
જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુર્ધ્રુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ ।

તસ્માદપરિહાર્યેઽર્થે ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥ ૨૭ ॥

કારણ કે જેમ જન્મેલાનું મૃત્યુ નક્કી છે; તેમ
મરનારાનો જન્મ પણ નક્કી છે. માટે એ ટાળી ટળે
નહિ એવી બાબતમાટે તારે શોક કરવો યોગ્ય નથી.

અવ્યક્તાદીનિ ભૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ ભારત ।

અવ્યક્તનિધનાન્યેવ તત્ર કા પરિદેવના ॥ ૨૮ ॥

હે ભારત ! જન્મવા પહેલાં આ સર્વ પ્રાણી દેખાય
નહિ તેવા અવ્યક્ત-અદૃશ્ય રૂપમાં હતાં, તેજ મધ્ય-
કાળમાં આજે વ્યક્ત દેખાય તેવાં થયાં છે; અને દેહાંત
પછી પાછાં તે પ્રથમ હતાં તેવાં અવ્યક્ત-અદૃશ્ય-
રૂપેજ થશે અને રહેશે. માટે એમાં શોક કેવો ? ૨૮

આશ્ચર્યવત્પश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्भवति

तथैव चान्यः । आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति

श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥ ૨૯ ॥

કોઈક-સાધનસંપન્ન સાધકજ એ આત્માને
આશ્ચર્ય જેવો જોઈ શકે છે; અને એવો કોઈક-

સાક્ષાત્કાર પામ્યો હોય તેજ એને આશ્ચર્યની પેઠે કહી શકે છે; તથા કોઈક-સાચો સાધકજ એને આશ્ચર્ય જેવો સાંભળે છે. બાકી બીજા કંઈએક તો એ શુદ્ધાત્માને સાંભળવા છતાં સમજી પણ શકતા નથી.

देहि नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।

तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि॥૩૦

હે ભારત ! આ આત્મા સર્વનાં શરીરોમાં સદાય અવધ્ય-માર્યો મરાય નહિ એવો છે; તેથી પણ તારે આ બધાં પ્રાણીઓ માટે શોક કરવો યોગ્ય નથી. ૩૦

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि ।

धर्म्याद्धિ युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते॥૩૧

વળી તારે સ્વધર્મ જેતાં પણ તારે કંપી ઉઠવું યોગ્ય નથી. કેમકે ક્ષત્રિયને માટે ધર્મયુક્ત યુદ્ધ કરતાં વધારે કલ્યાણકારી બીજું કોઈ કર્તવ્ય નથી. ૩૧

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।

सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥૩૨

અને હે પાર્થ ! આવું દૈવેચ્છાથી સહજે પ્રાપ્ત થયેલું અને સ્વર્ગના ખુલ્લા દ્વારરૂપ ધર્મયુદ્ધ, એ તો જે ક્ષત્રિયો ભાગ્યશાળી હોય તેમનેજ મળે છે. ૩૨

અથ ચેત્ત્વમિમં ધર્મ્ય સંગ્રામં ન કરિષ્યસિ ।

તતઃ સ્વધર્મ કીર્તિં ચ હિત્વા પાપમવાપ્સ્યસિ ॥૩૩

છતાં પણ જો તું આ ધર્મચુદ્ધ નહિ કરે તો સ્વ-
ધર્મ સાથે કીર્તિ પણ ખોઈ બેસીને પાપજ પામીશ.
અકીર્તિં ચાપિ ભૂતાનિ કથયિષ્યતિ તેઽવ્યયમ્ ।

સંભાવિતસ્ય ચાકીર્તિર્મરણાદતિરિચ્યતે ॥૩૪॥

એટલુંજ નહિ પણ લોકો સદા તારી અપકીર્તિ
ગાયા કરશે, કે જે અપકીર્તિ તારા જેવા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષ
માટે મરણ કરતાં પણ વધારે દુઃખદાયક છે.૩૪

મયાદ્રણાદુપરતં મંસ્યંતે ત્વાં મહારથાઃ ।

યેષાં ચ ત્વં બહૂમતો ભૂત્વા યાસ્યસિ લાઘવમ્ ॥

વળી મહારથીઓ તો તને ભયનોજ માર્યો
રણમાંથી હઠી ગયેલો. માનશે અને તેથી જેઓમાં તું
બહુ માન પામેલો છે, તેઓમાં પણ હલકો પડીશ.૩૫

અવાચ્યવાદાંશ્ચ બહૂન્વદિષ્યંતિ તવાહિતાઃ ।

નિંદંતસ્તવ સામર્થ્ય તતો દુઃસ્વતરં નુ કિમ્ ॥૩૬॥

એમાં પણ તારા શત્રુઓ તો તારા સામર્થ્યની
નિંદા કરતી વખતે ન બોલવા જેવાં પુષ્કળ વચનો બો-
લશે; અને એ કરતાં વધારે દુઃખ બીજું કયું ?૩૬

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥३७॥

હવે લાલ તરફ જો કે, યુદ્ધમાં હુણાયો તો સ્વ-
ર્ગને પામીશ અને જીત્યો તો પૃથ્વીને ભોગવીશ; માટે
હે કૌંતેય ! યુદ્ધનો નિશ્ચય કરીને ખડો થઈ જા.૩૭
સુખદુઃખે સમે કર્ત્વા લાભાલાભૌ જયાજયૌ ।

ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥३८॥

(તીવ્ર જિજ્ઞાસુને પૃથ્વી, સ્વર્ગ કે કીર્તિની પણ
સ્પૃહા હોતી નથી; પરંતુ તેને મન સુખદુઃખાદિ સર્વ
દ્વંદ્વો સમાન હોય છે. માટે તે દષ્ટિથી પણ) સુખ
દુઃખ, લાલ અલાલ અને જય પરાજય, એ સર્વ પ્રત્યે
સમદષ્ટિ કરીને તું યુદ્ધમાં જોડાઈ જા. કેમકે એ
દષ્ટિથી પણ તને પાપ નહિ લાગે.૩૮

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमांशृणु ।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥३९॥

ઉપલી બુદ્ધિ તને ‘જ્ઞાનયોગ’ ની દષ્ટિથી કહી
છે. હવે ‘કર્મયોગ’ વિષેની બુદ્ધિ કહું તે સાંભળ, કે
જે બુદ્ધિને-જ્ઞાનને મેળવવાથી હે પાર્થ ! તું કર્મ-
બંધનનો સંપૂર્ણ નાશ કરી શકીશ.૩૯

નેહામિક્રમનાશોઽસ્તિ પ્રત્યવાયો ન વિદ્યતે ।

સ્વલ્પમપ્યસ્ય ધર્મસ્ય ત્રાયતે મહતો ભયાત્ ॥૪૦

વળી કર્મયોગને રસ્તે ચાલવામાં (કોઈ બાબત ઓછી કે અધુરી રહી જવાથી સકામ કર્મમાં થાય છે તેમ કાંઈ) થયું હોય તેટલું કાર્ય નષ્ટ, નિષ્ફળ કે પાપદાયક થતું નથી; પણ આ નિષ્કામ કર્મરૂપી ધર્મ તો થોડો પણ આચરી શકાયો હોય તો તે પણ તેના પ્રમાણમાં ઘણા મોટા ભયથી તારે છે-છોડાવે છે. ૪૦

વ્યવસાયાત્મિકાં બુદ્ધિરેકેહ કુરુનંદન ।

બહુશાખા હ્યનંતાશ્ચ બુદ્ધયોઽવ્યવસાયિનામ્ ॥૪૧॥

આ કલ્યાણકારી માર્ગમાં ચાલનારાઓની બુદ્ધિ એક પરમાત્મપ્રાપ્તિનાજ નિશ્ચયવાળી હોય છે; (અને તેથી તે એકનિષ્ઠ રહી પ્રાપ્તવ્ય પણ ઝટ પામી શકે છે.) ત્યારે એ નિશ્ચયવગરના અજ્ઞાનીઓની બુદ્ધિઓ તો ઘણાજ ફાંટાવાળી તથા જેનો છેડો આવે નહિ એવી લોક પરલોકની અનંત ઇચ્છાઓવાળી થતી ચાલે છે.

યામિમાં પુષ્પિતાં વાચં પ્રવદંત્યવિપશ્ચિતઃ ।

વેદવાદરતાઃ પાર્થ નાન્યદસ્તીતિ વાદિનઃ ॥૪૨॥

કામાત્માનઃ સ્વર્ગપરા જન્મકર્મફલપ્રદામ્ ।

ક્રિયાવિશેષબહુલાં ભોગૈશ્વર્યગતિં પ્રતિ ॥ ૪૩ ॥

હે પાથ ! એવા કામનાઓથી ભરેલા અસા-
નીઓ કેવળ ફલશ્રુતિમાંજ પ્રીતિવાળા અને સ્વર્ગનેજ
સર્વોપરિ સમજનારા હોવાથી ‘એથી અઢિયાતું બીજું
કશું નથી’ એમ કહીને તેઓ કેવળ ભોગ અને
ઐશ્વર્ય તરફજ પ્રેરનારી, જન્મ તથા કર્મફળની સમ-
જૂત આપનારી અને પુષ્કળ ખાસ ક્રિયાઓ દર્શાવ-
વાવાળી પુષ્પ જેવી સુંદર ને કોમળ વાણી વદે છે. ૪૩

ભોગૈશ્વર્યપ્રસક્તાનાં તયાપહૃતચેતસામ્ ।

વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિઃ સમાધૌ ન વિધીયતે ॥ ૪૪ ॥

એવી આકર્ષક વાણીને લીધે જે મનુષ્યોનું ચિત્ત
ભોગ અને ઐશ્વર્ય તરફ ખેંચાઈને આસક્ત થયેલું
હોય છે; તેમના અંતઃકરણમાં પરમાત્મપ્રાપ્તિના
નિશ્ચયવાળી યોગબુદ્ધિ જાગ્રત થઈ શકતી નથી. ૪૪

ત્રૈગુણ્યવિષયા વેદા નિસ્ત્રૈગુણ્યો ભવાર્જુન ।

નિર્દ્વંદ્વો નિત્યસત્ત્વસ્થો નિર્યોગક્ષેમ આત્મવાન્ ૪૫

આ પ્રમાણે કર્મકાંડાત્મક વેદવચનો તો માત્ર આ
ત્રિગુણાત્મક અનિત્ય સંસારને અને સકામ કર્મોને
દર્શાવવાવાળા છે; માટે હે અર્જુન ! તું ત્રિગુણાતીત

(એટલે કે લોક-પરલોકની કાંઈ પણ ઇચ્છાવિનાનો), નિર્ઘ્ન (સુખ-દુઃખ, જય-પરાજય ઇત્યાદિ જોડકાં-ઓ પ્રત્યે રાગદ્વેષવિનાનો) તથા હમેશાં સાત્ત્વિક સ્થિતિવાળો, યોગક્ષેમની ચિંતાવિનાનો અને એક પરમાત્મામાં જ પ્રેમ અને કામનાવાળો થા. ૪૫

યાવાનર્થ ઉદપાને સર્વતઃ સંપ્લુતોદકે ।

તાવાન્સર્વેષુ વેદેષુ બ્રાહ્મણસ્ય વિજાનતઃ ॥ ૪૬ ॥

કેમકે નાની તળાવડીથી જે અર્થ સરે છે, તે અર્થ સર્વ તરફથી ભરપૂર વિશાળ જળાશયવડે તો સહેજે સરી રહે છે; તેમ વેદોમાં કહેલાં કર્મો ને ક્ષણોથી જે જે અર્થ સરે છે, તે સર્વ અર્થ બ્રહ્મને યથાવત્ જાણવાથી બ્રહ્મવેત્તાનો પણ સહજમાં સરે છે.

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।

મા કર્મફલહેતુર્ભૂર્મા તે સંગોઽસ્ત્વકર્મણિ ॥ ૪૭ ॥

તારામાં યોગ્યતા કર્મયોગમાં (નિષ્કામ અને નિર્ઘ્નપણે કર્મ કરવામાં) પ્રવેશવા જેટલી આવી ચૂકી છે; ક્ષણેચ્છાથીજ કર્મ કરી શકે એવી અદ્ય યોગ્યતા કદાપિ નથી. માટે હવે તું કર્મકળના હેતુવાળો થા નહિ; તેમ કર્મરહિત થવામાં પણ પ્રીતિ રાખતો નહિ.

યોગસ્થઃ કુરુ કર્માણિ સંગં ત્યક્ત્વા ધનંજય ।
સિદ્ધ્યસિદ્ધ્યોઃ સમો ભૂત્વા સમત્વં યોગ ઉચ્યતે॥

અને હે ધનંજય ! હવે તો તું કર્મયોગમાં સ્થિર થઈને—અર્થાત્ ફળની આસક્તિ ત્યજીને તથા સિદ્ધિ અસિદ્ધિ ઇત્યાદિ દ્વંદ્વોમાં સમદષ્ટિવાળો થઈને કર્મો-જ કરવા માંડ. કેમકે (નિરાસક્તિ અને સમદષ્ટિ-પૂર્વક કર્મો કરવાં) એનેજ કર્મયોગ કહે છે. ૪૮
દૂરેણ હ્યવરં કર્મ બુદ્ધિયોગાદ્ધનંજય ।

બુદ્ધૌ શરણમન્વિચ્છ કૃપણાઃ ફલહેતવઃ ॥૪૯॥

એવી યોગબુદ્ધિપૂર્વક કર્મો કરાય, તેના કરતાં તો ફળેચ્છાવાળાં કર્મ તુચ્છજ છે; અને એવા ફળના હેતુથી કર્મ કરનારાઓ પણ અત્યંત દીન—અર્થાત્ તુચ્છ-કંગાલ બુદ્ધિવાળા છે; માટે હે ધનંજય ! તું તો હવે એ યોગબુદ્ધિનુજ શરણ લે—આશ્રય લે. ૪૯

બુદ્ધિયુક્તો જહાતીહ ઉમે સુકૃતદુષ્કૃતે ।

તસ્માદ્યોગાય યુજ્યસ્ય યોગઃ કર્મસુ કૌશલમ્ ૫૦

એ યોગબુદ્ધિવાળો મનુષ્ય (નિષ્કામ અને સમ-દષ્ટિવાળો હોવાથી) સુકૃત અને દુષ્કૃત—સારાં અને ખોટાં—બન્ને પ્રકારનાં કર્મ આ લોકમાંજ ત્યજી દઈ

તેનાથી નિર્લેપજ રહે છે. માટે તું પણ એ યોગ-
બુદ્ધિથીજ કર્મ કર અને હમેશાં ધ્યાનમાં રાખ કે,
કર્મમાં એવી કુશળતા (નિષ્કામતા અને સમદષ્ટિ)
હોવી એનુંજ નામ યોગબુદ્ધિ છે. ૫૦

કર્મજં બુદ્ધિયુક્તા હિ ફલં ત્યક્ત્વા મનીષિણઃ ।

જન્મબંધવિનિર્મુક્તાઃ પદં ગચ્છંત્યનામયમ્ ॥૫૧॥

અને એવો યોગબુદ્ધિવાળો પુરુષ કર્મજન્ય ક્ષણો-
ને અહીંનો અહીં ત્યજી દે છે તેથીજ તે આ સંસારમાં
ફરી ફરીને જન્મવાં-મરવાને લગતાં અનેક પ્રકારનાં
દુઃખો અને બંધનોથી સદાને માટે મુક્ત થાય છે અને
અનુપમ સન્નિવેદાનંદમય નિર્વિકાર પદમે પામે છે.

યદા તે મોહકાલિલં બુદ્ધિર્વ્યતિતરિણ્યતિ ।

તદા ગંતાસિ નિર્વેદં શ્રોતવ્યસ્ય શ્રુતસ્ય ચ ॥૫૨॥

જ્યારે તારી બુદ્ધિ મોહરૂપી કીચડની પાર
પહોંચી જશે ત્યારેજ તું સાંભળેલાં તથા સાંભળવા
જેવાં કર્મક્ષણો ઉપર વૈરાગ્ય પામીશ. ૫૨

શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના તે યદા સ્થાસ્યતિ નિશ્ચલાઃ ।

સમાધાવચલા બુદ્ધિસ્તદા યોગમવાપ્સ્યસિ ॥૫૩॥

કર્મ અને તેનાં ક્ષણ સાંભળી સાંભળીને વિપરીત

થયેલી તારી બુદ્ધિ જ્યારે એમ ઉપરામ બનીને પર-
માત્મામાં અડગ નિષ્ઠાવાળી થશે, ત્યારેજ તું તે સ-
મતા અને નિષ્કામતારૂપી યોગબુદ્ધિને પામીશ.૫૩

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:-

સ્થિતપ્રજ્ઞસ્ય કા ભાષા સમાધિસ્થસ્ય કેશવ ।
સ્થિતધીઃકિં પ્રભાપેત કિમાસીત વ્રજેત કિમ્ ॥૫૪

હે કેશવ ! એવા પરમાત્મસમાધિમાં અડગ
નિષ્ઠાવાળા સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષનાં લક્ષણ કેવાં હોય ? એ
યોગમાં સ્થિર બુદ્ધિવાળો કેવી રીતે બોલે ? કેવી રીતે
ચાલે ? અને કેવી રીતે બેસે ?૫૪

શ્રીભગવાનુવાચ । ભગવાન કહે છે:-

પ્રજહાતિ યદા કામાન્સર્વાન્પાર્થ મનોગતાન્ ।
આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટઃ સ્થિતપ્રજ્ઞસ્તદોચ્યતે ॥૫૫॥

હે પાર્થ ! મનુષ્ય જ્યારે મનમાં ભરેલી સર્વ
કામનાઓને ત્યજી દે છે અને આત્માથીજ આત્મામાં
સંતુષ્ટ રહે છે; ત્યારે તે સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે. ૫૫
દુઃખેષ્વનુદ્વિગ્રમનાઃ સુખેષુ વિગતસ્પૃહઃ ।

વીતરાગભયક્રોધઃ સ્થિતધીર્મુનિરુચ્યતે ॥ ૫૬ ॥

જેનું મન દુઃખોમાં ઉદ્દેગરહિત અને સુખોમાં

સ્પૃહારહિત છે તથા જેના રાગ, લય અને ક્રોધ છૂટી
ગયા છે; એવોજ મુનિ સ્થિર બુદ્ધિવાળો કહેવાય છે.
યઃ સર્વત્રાનભિસ્તેહસ્તત્તત્પ્રાપ્ય શુભાશુભમ્ ।

નાભિનંદતિ ન દ્વેષ્ટિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥૫૭॥

જે મનુષ્ય સર્વત્ર પ્રીતિવિનાનો છે અને જે શુભ પદાર્થ
પામીને આનંદ પામતો નથી તથા અશુભ પદાર્થ
પામીને દ્વેષ કરતો નથી; તેનીજ બુદ્ધિ સ્થિર રહે છે.
યદા સંહરતે ચાયં કૂર્મોઽગાનીવ સર્વશઃ ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥५८॥

જેમ કાચખો સર્વ અંગ સમેટી લે છે; તેમ આ મનુષ્ય
પણ જ્યારે સર્વતરફથી ઇન્દ્રિયોને તેના તેના વિષ-
યોમાંથી ખેંચી લે છે; ત્યારેજ તેની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે.

विषया विनिवर्तते निराहारस्य देहिनः ।

रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ ५९ ॥

એ પ્રમાણે વિષયોને શ્રદ્ધણ નહિ કરનારા મનુ-
ષ્યની ઇન્દ્રિયોથી વિષયો દૂર થાય છે, છતાં તેના પ્રત્યે
તેની રસવૃત્તિ રહી જાય છે; પરંતુ તે પણ, તે સર્વ
રસોના રસરૂપ અને સુખોના સુખરૂપ પરમાત્માનો
સાક્ષાત્કાર થતાં અવશ્ય નિવૃત્ત થઈ જાય છે. ૫૯

યતતો હ્યપિ કૌતેય પુરુષસ્ય વિપશ્ચિતઃ ।

ઇન્દ્રિયાણિ પ્રમાથીનિ હરંતિ પ્રસભં મનઃ ॥ ૬૦ ॥

તાનિ સર્વાણિ સંયમ્ય યુક્ત આસીત મત્પરઃ ।

વશે હિ યસ્યેન્દ્રિયાણિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥ ૬૧ ॥

માટે હે કૌતેય ! (એ સ્થિતિએ પહોંચ્યા અગાઉ તો) પ્રયત્ન કરનારા બુદ્ધિમાન સાધકના મનને તેની જોરાવર ઇન્દ્રિયો (અનુભવેલી રસવૃત્તિને લીધે) વિષ-યોમાં પરાણે ખેંચી જાય છે. માટે તે યત્નવાન સાધકે સર્વ ઇન્દ્રિયો વશ રાખવા ઉપરાંત ચિંત્તને પણ મારામાં (પરમાત્માનાં ધ્યાન-ચિંતન, કૃત્યા-કીર્તન, શ્રવણ-મનન, ભજન-પૂજન, ઇત્યાદિ પૈકી અનુકૂળ પડે તે તે પ્રકારે સદા અંતરંગ સાધનામાં) જોડી રાખીને મારે પરાયણ થઈ રહેવું જોઈએ; કેમકે એ પ્રમાણે જોની ઇન્દ્રિયો મનસહિત વશ હોય, તેનીજ બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે. ૬૦, ૬૧

ધ્યાયતો વિષયાન્પુંસઃ સંગસ્તેષૂપજાયતે ।

સંગાત્સંજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે ૬૨

ક્રોધાદ્ભવતિ સંમોહઃ સંમોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।

સ્મૃતિભ્રંશાદ્બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણશ્યતિ ૬૩

અને જે (માત્ર ઇન્દ્રિયોનેજ રોકીને મનવડે) વિષયોનું ચિંતન કર્યા કરે છે; તેને વળી પાછી વિષયોમાં રુચિ ઉપજે છે; રુચિમાંથી કામના ઉપજે છે; કામનામાંથી ક્રોધ ઉપજે છે; ક્રોધમાંથી મોહ થાય છે; મોહથી સ્મૃતિમાં ભ્રમ થાય છે; સ્મૃતિ-ભ્રમથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે અને બુદ્ધિનાશથી સાધકની અધોગતિ થાય છે. ૬૨, ૬૩

રાગદ્વેષત્રિયુક્તૈસ્તુ વિષયાન્નિન્દ્રિયૈશ્ચરન્ ।

આત્મવશ્યૈર્વિધેય્મત્મા પ્રસાદમધિગચ્છતિ ॥ ૬૪ ॥

પરંતુ સ્વાધીન અંતઃકરણવાળો યોગી પોતાની વશ કરેલી રાગદ્વેષરહિત ઇન્દ્રિયોવડે વિષયોમાં વિચરવા છતાંપણુ પરમાત્માના પ્રસાદને (કૃપાને) પામે છે.

પ્રસાદે સર્વદુઃખાનાં હાનિરસ્યોપજાયતે ।

પ્રસન્નચેતસો હ્યાશુ બુદ્ધિઃ પર્યવતિષ્ઠતે ॥ ૬૫ ॥

પરમાત્માની કૃપા પામવાથી એ યોગીનાં બધાં દુઃખ હણાઈ જાય છે; અને તેથી એ પ્રસન્નચિત્તવાળો બધી એની બુદ્ધિ પણ શીઘ્ર સ્થિર થાય છે. ૬૫

નાસ્તિ બુદ્ધિરયુક્તસ્ય ન ચાયુક્તસ્ય ભાવના ।

ન ચાભાવયતઃ શાંતિરશાંતસ્ય કુતઃ સુખમ્ ॥ ૬૬ ॥

અયોગી મનુષ્યમાં તો યોગબુદ્ધિ પણ નહિ ને
(ઉન્નત થવાની) ભાવના પણ નહિ; અને જેનામાં
ભાવના સુદ્ધાં ન હોય તેનામાં શાંતિ પણ નજ હોય;
એટલે એ અશાંત મનુષ્યને સુખ તો હોયજ ક્યાંથી?

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।

तदस्य हरति प्रज्ञां वायુर्नावભिवांभसि ॥ ૬૭ ॥

કારણ કે જેમ વાયુ જળમાં નાવને ખેંચી જાય
છે; તેમ આ અયોગી મનુષ્યની વિષયોમાં વિચરતી
ઇન્દ્રિયોમાંની જે પણ ઇન્દ્રિય સાથે તેનું મન જોડાય
છે; તે ઇન્દ્રિય તરતજ તેની બુદ્ધિને ખેંચી જાય છે.

तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ૬૮ ॥

તે માટે હે મહાબાહો ! ચિત્ત ઉપરાંત જેની
ઇન્દ્રિયો પણ સર્વ પ્રકારે વિષયોથી રોકેલી હોય
તેનીજ બુદ્ધિ પ્રતિષ્ઠિત-સ્થિર-થઈ શકે છે. ૬૮

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।

यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥

આ પ્રમાણે જે યોગબુદ્ધિ (સ્થિર કરી શકાય
તેવી છે, છતાં પણ) સર્વ પ્રાણીઓને રાત્રિ જેવી

(નહિ જાગવા જેવી-ખાડામાં નાખનારી-અમલમાં નહિ લાવવા જેવી-ઉઘવા જેવી)ભાસે છે; તે યોગ-બુદ્ધિમાં સંયમી યોગી જાગૃત-તત્પર-રહેતો હોય છે; અને સર્વ પ્રાણીઓ જે અયુક્ત બુદ્ધિને અનુસરવામાં જાગૃત-તત્પર-રહે છે; તે અયુક્ત બુદ્ધિને વિચારશીલ મુનિ (સાચો સાધક)રાત્રિ જેવી (ખાડામાં નાખનારી-ધ્યાન નહિ આપવા જેવી) જાણે છે.૬૯

આપૂર્યમાણમચલપ્રતિષ્ઠં સમુદ્રમાપઃ પ્રવિશંતિ
યદ્વત્ । તદ્વત્કામા યં પ્રવિશંતિ સર્વે સ
શાંતિમાપ્નોતિ ન કામકામી ॥ ૭૦ ॥

સમુદ્ર અચળ પ્રતિષ્ઠાવાળો અને સર્વ તરફથી ભરપૂર છતાં પણ તેમાં જેમ સર્વ તરફથી આવ્યા કરતાં સર્વ પ્રકારનાં પાણી (કશેા વિકાર ઉપજાવ્યા સિવાય) સમાતાં રહે છે; તેની પેઠે જે પુરુષમાં સર્વ પ્રકારની કામનાઓ (તેને ચલાયમાન કર્યા સિવાય) સમાઈ જાય છે, તેજ સાચી શાન્તિને પામે છે; કામનાઓ પૂરી કરવા ઇચ્છનારો નહિ. ૭૦

વિહાય કામાન્યઃ સર્વાન્પુમાંશ્વરતિ નિઃસ્પૃહઃ ।
નિર્મમો નિરહંકારઃ સ શાંતિમધિગચ્છતિ ॥૭૧॥

કારણ કે જે મનુષ્ય સર્વ કામનાઓને ફેંકી દઈને નિઃસ્પૃહ, મમતારહિત અને અહંકારરહિત થઈ વિચરે છે, તેજ શાંતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૧

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
स्थित्वास्यामंतकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥

(અને આ કાંઈ સામાન્ય શાંતિની વાત નથી; પણ) હે પાર્થ! આ તો બ્રાહ્મી સ્થિતિની (બ્રહ્મદર્શન પામેલા બ્રહ્મવેત્તાની સ્થિતિની) વાત છે; કે જે સ્થિતિને પામેલો મનુષ્ય કશામાં મોહ નહિ પામતાં અંતકાળે પણ એજ નિષ્કામાં સ્થિત થઈને (પુનઃ જન્મમરણમાં આવવું પડે નહિ એવા) બ્રહ્મનિર્વાણને પામે છે. ૭૨

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योग-
शास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सांख्ययोगो नाम
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

અધ્યાય ૩ જો—કર્મયોગ

अर्जुन उवाच । अर्जुन કહે છે:-
ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।

તત્ત્વિક કર્મણિ ઘોરે માં નિયોજયસિ કેશવ ॥૧॥

વ્યામિશ્રેણેવ વાક્યેન બુદ્ધિ મોહયસીવ મે ।

તદેકં વદ નિશ્ચિત્ય યેન શ્રેયોઽહમાપ્નુયામ્ ॥૨॥

હે જનાર્દન ! (આગળ કહ્યું તેમ)જો આપ કર્મ-
યોગની પ્રવૃત્તિ કરતાં જ્ઞાનયોગની સ્થિર બુદ્ધિને શ્રેષ્ઠ
માનતા હો; તો હે કેશવ ! આ યુદ્ધરૂપી ઘોર કર્મમાં
મને શામાટે જોડો છો ? અને શામાટે દ્વિઅર્થા જેવાં
વચનોથી મારી બુદ્ધિને મોહ પમાડવા જેવું કરો
છો ? માટે મને તો એ બેમાંથી એકજ વાત નિશ્ચય
કરીને કહો કે જેથી હું કટ્યાણુને પામું. ૧,૨

॥ શ્રીભગવાનુવાચ ॥ શ્રી ભગવાન કહે છે:-

લોકેઽસિન્દ્ધિવિધા નિષ્ઠા પુરા પ્રોક્તા મયાનઘ ।

જ્ઞાનયોગેન સાંખ્યાનાં કર્મયોગેન યોગિનામ્ ॥૩॥

ન કર્મણામનારંભાન્નૈષ્કર્મ્યં પુરુષોઽશ્નુતે ।

ન ચ સંન્યસનાદેવ સિદ્ધિં સમધિગચ્છતિ ॥ ૪ ॥

હે નિષ્પાપ અર્જુન ! આ લોકમાં જ્ઞાનીઓની
જ્ઞાનયોગવડે અને યોગીઓની કર્મયોગવડે, એમ
સિદ્ધિ માટે બે પ્રકારની નિષ્ઠા ઉપયોગી છે, તે મેં
પ્રથમ કહી; પરંતુ માણસ કર્મનો આરંભ કરે નહિ

તેથી જેમ તે નૈષ્કર્મ્ય સિદ્ધિને (મોક્ષને) પામતો નથી; તેમ માત્ર કર્મસંન્યાસથી (કર્મો કરવાં છોડી દે તેથી) પણ સિદ્ધિને પામતો નથી. ૩,૪

न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।

कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५ ॥

કારણકે કર્મ કર્યા વિના કોઈ પણ ક્ષણમાત્ર રહી શકતો નથી અને પ્રકૃતિજન્ય ગુણો પરાણે પણ સર્વ કર્મો કરાવે છે. ૫

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।

इन्द्रियार्थान्विमूढात्મા मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ૬ ॥

જે મૂઢ મનુષ્ય કર્મેન્દ્રિયોને રોકે, પણ મનવડે ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું સ્મરણ કરતો રહે; તે તો મિથ્યાચારી-વૃથા! પ્રયત્ન કરનારો કહેવાય છે. ૬

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।

कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥ ૭ ॥

(માટે એ કરતાં) તો હે અર્જુન ! જે ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખીને તથા મનવડે વિષયોમાં અનાસક્ત રહીને કર્મેન્દ્રિયોવડે કર્મયોગ આરંભે છે તેજ શ્રેષ્ઠ છે.

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।

શરીરયાત્રાપિ ચ તે ન પ્રસિદ્ધ્યેદકર્મણઃ ॥ ૮ ॥

(તારી પ્રકૃતિ જોતાં પણ કર્મ ન કરવા કરતાં કર્મ કરવું એજ શ્રેષ્ઠ છે. માટે) તું તો તારે માટે નિર્માણ થયેલું આ યુદ્ધકાર્યજ કર. કેમકે આ કાર્ય ન કરવાથી તારી શરીરયાત્રા પણ સિદ્ધ નહિ થાય. ૮

યજ્ઞાર્થાત્કર્મણોઽન્યત્ર લોકોઽયં કર્મવંધનઃ ।

તદર્થં કર્મ કૌન્તેય મુક્તસંગઃ સમાચર ॥ ૯ ॥

આ લોકો યજ્ઞાર્થે (પ્રભુપ્રીત્યર્થે) કર્મો નહિ કરતાં બીજાં સકામ કર્મો કર્યા કરે છે તેથીજ તેઓ કર્મ-બંધનમાં પડે છે. માટે હે કૌન્તેય ! તું આસક્તિથી છૂટીને યજ્ઞાર્થેજ કર્મ કરવા માંડ. ૯

સહયજ્ઞાઃ પ્રજાઃ સૃષ્ટ્વા પુરોવાચ પ્રજાપતિઃ ।

અનેન પ્રસવિષ્યધ્વમેષ વોઽસ્તિવષ્ટકામધુક્ ॥ ૧૦ ॥

દેવાન્ભાવયતાનેન તે દેવા ભાવયંતુ વઃ ।

પરસ્પરં ભાવયંતઃ શ્રેયઃ પરમવાપ્સ્યથ ॥ ૧૧ ॥

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यंते यज्ञभाविताः ।

तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः ॥ ૧૨ ॥

પૂર્વે પ્રજાની સાથેજ યજ્ઞ સૃજીને પ્રજાપતિએ કહ્યું છે કે “આ યજ્ઞ કરતા રહીને તમે વૃદ્ધિ પામે;

અને એ તમને ઇચ્છિત પદાર્થ આપનારો થાઓ. આ યજ્ઞદ્વારા તમે દેવતાઓની સંભાવના (ભાવ-ભક્તિ) કરો અને દેવો તમને પ્રભાવશાળી કરો. આ પ્રમાણે એકબીજાને પ્રભાવિત કરતા થકા તમે પરમ કલ્યાણને પામશો. યજ્ઞથી પ્રભાવિત થયેલા દેવતાઓ તમને ઇષ્ટ પદાર્થો આપશે; પરંતુ તેમણે આપેલા પદાર્થ પાછા તેમને અર્ધે (દાન, સેવા, યજ્ઞાદિમાં) આપ્યા વિના જે ભોગવે છે તે તો ચોરજ છે.” ૧૦-૧૨

યજ્ઞશિષ્ટાશિનઃ સંતો મુચ્યંતે સર્વકલિવૈઃ ।

મુંજતે તે ત્વઘં પાપા યે પચંત્યાત્મકારણાત્ ॥૧૩॥

કેમકે યજ્ઞનું બચેલું જમનારા સજ્જનો સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે; અને જે પાપીઓ માત્ર પોતાનેજ માટે રાંધે છે તેઓ તો પાપજ ખાય છે. ૧૩

અન્નાદ્ભવન્તિ ભૂતાનિ પર્જન્યાદન્નસંભવઃ ।

યજ્ઞાદ્ભવતિ પર્જન્યો યજ્ઞઃ કર્મસમુદ્ભવઃ ॥ ૧૪ ॥

કર્મ બ્રહ્મોદ્ભવં વિદ્મિ બ્રહ્માક્ષરસમુદ્ભવમ્ ।

તસ્માત્સર્વગતં બ્રહ્મ નિત્યં યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૧૫ ॥

પ્રાણીઓ અન્નથી પેદા થાય છે; અન્ન વરસાદથી ઉપજે છે; વરસાદ યજ્ઞથી વરસે છે; યજ્ઞ કર્મ કરવાથી

થાય છે; કર્મ વેદપ્રદ્ધની પ્રેરણાથી ઉપજેલું છે; અને વેદપ્રદ્ધની ઉત્પત્તિ અક્ષરપ્રદ્ધથી છે; માટે એ સર્વ-વ્યાપી અક્ષરપ્રદ્ધને યજ્ઞમાં પણ સદાય રહેલો જાણ. એવં પ્રવર્તિતં ચક્રં નાનુવર્તયતીહ યઃ ।

અઘાયુરિન્દ્રિયારામો મોઘં પાર્થ સ જીવતિ ॥ ૧૬ ॥

હે પાર્થ ! આ લોકમાં આવી રીતે પરમાત્મા-એ પ્રવર્તાવેલા યજ્ઞરૂપી ચક્રને જે અનુસરતો નથી-ચલાવતો નથી; તે ઈન્દ્રિયલંપટ મનુષ્ય પાપી જીવન-વાળો હોઈને વૃથાજી જીવે છે. ૧૬

યસ્ત્વાત્મરતિરેવ સ્યાદાત્મતૃપ્તથ માનવઃ ।

આત્મન્યેવ ચ સંતુષ્ટસ્તસ્ય કાર્યં ન વિદ્યતે ॥ ૧૭ ॥

પરંતુ જે મનુષ્ય પરમાત્મામાંજ પ્રીતિવાળો, પરમાત્માના સાક્ષાત્કારથી તૃપ્ત-કૃતાર્થ-થયેલો અને (બાહ્ય બાળતોમાં પણ) ઈશ્વરેચ્છાપર સંતુષ્ટ રહેનારો હોય; તેને માટે કશું કર્તવ્ય રહેતું નથી. ૧૭

નૈવ તસ્ય કૃતેનાર્થો નાકૃતેનેહ કશ્ચન ।

ન ચાસ્યસર્વભૂતેષુ કશ્ચિદર્થવ્યપાશ્રયઃ ॥ ૧૮ ॥

કેમકે આ સંસારમાં તેને કર્મ કરીને કશો લાભ મેળવવાનો હોતો નથી અને નહિ કરવાથી

કશી હાનિ થતી નથી; તેમ કોઈ પણ પ્રાણી સાથે તેના લાભાલાભનો કશો સંબંધ હોતો નથી. ૧૮

તસ્માદસક્તઃ સતતં કાર્યં કર્મ સમાચર ।

અસક્તો હ્યાચરન્કર્મ પરમાપ્નોતિ પૂરુષઃ ॥ ૧૯ ॥

માટે (તારે પણ તેવો-જીવનમુક્ત-જનવું હોય તો) આસક્તિવિનાનો થઈને કર્તવ્ય કર્મ સતતપણે અને રૂઢે પ્રકારે કર. કેમકે અનાસક્ત થઈને કર્મ કરે તેજ ચિત્તશુદ્ધિદ્વારા પરમ સિદ્ધિ(મોક્ષ)ને પામે છે.

કર્મણૈવ હિ સંસિદ્ધિમાશ્રિતાઃ જનકાદયઃ ।

લોકસંગ્રહમેવાપિ સંપश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ ૨૦ ॥

જનકાદિ મહાત્માઓ પણ એમ નિષ્કામ કર્મ-થી પરમ સિદ્ધિ(મોક્ષ)ને પામ્યા છે. વળી લોકસંગ્રહ(લોકહિત)જોતાં પણ તારે કર્મ કરવું ઉચિત છે. ૨૦

યદ્યદાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો જનઃ ।

સ યત્પ્રમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે ॥ ૨૧ ॥

કેમકે શ્રેષ્ઠ પુરુષ જે જે આચરણ કરે છે, તે તે અન્ય જનો પણ કરે છે; અને જે વાતને તે પ્રમાણ-ભૂત (ચોગ્ય) ઠરાવે છે તેને અનુસરીને લોકો વર્તે છે.

ન મે પાર્થાસ્તિ કર્તવ્યં ત્રિષુ લોકેષુ કિંચન ।

નાનવાપ્તમવાપ્તવ્યં વર્તેત્તે એવ ચ કર્મણિ ॥૨૨॥

હે પાર્થ ! ત્રણે લોકમાં મારે નથી તો કશું કર્તવ્ય કે નથી કશું ન મળ્યું હોય એવું મેળવવાનું; છતાં પણ હું કર્મમાં વર્તું છું. ૨૨

યદિ હ્યહં ન વર્તેયં જાતુ કર્મણ્યતંદ્રિતઃ ।

મમ વર્ત્માનુવર્તન્તે મનુષ્યાઃ પાર્થ સર્વશઃ ॥ ૨૩॥

કારણકે જો હું કર્મમાં વર્તવા સાવધ ન રહું તો હે પાર્થ ! મનુષ્યો સર્વ રીતે મારાજ માર્ગને અનુસરે. ઉત્સીદેયુરિમે લોકા ન કુર્યાં કર્મ ચેદહમ્ ।

સંકરસ્ય ચ કર્તા સ્યામુપહન્યામિમાઃ પ્રજાઃ ॥૨૪॥

જો હું કર્મ ન કરું તો આ બધા લોકનો ઉચ્છેદ થાય અને તેથી વર્ણસંકરનો કર્તા તથા એ બધી પ્રજાને મહાન હાનિ કરનારો થાઉં. ૨૪

સક્તાઃ કર્મણ્યવિદ્વાંસો યથા કુર્વન્તિ ભારત ।

કુર્યાદ્વિદ્વાંસ્તથાસક્તાશ્ચીર્ષુર્લોકસંગ્રહમ્ ॥૨૫॥

માટે હે ભારત ! કર્મજ્ઞમાં આસક્ત અજ્ઞાની જનો જેવી રીતે કર્મો કરે છે, તેવીજ રીતે લોકસંગ્રહને (લોકહિતને) ધન્યનારા અનાસક્ત જ્ઞાની એ કર્મ કરવું જોઈએ. ૨૫

ન બુદ્ધિભેદં જનયેદજ્ઞાનાં કર્મસંગિનામ્ ।

જોષયેત્સર્વકર્માણિ વિદ્વાન્યુક્તઃ સમાચરન્ ॥૨૬॥

વળી જ્ઞાની પુરુષ, કર્મક્ષણમાં આસક્તિવાળા અજ્ઞાનીઓની બુદ્ધિમાં ભેદ (અશ્રદ્ધા-વિક્ષેપ) ઉપજાવતો નથી; પરંતુ પોતે પરમાત્મામાં યુક્ત રહેતો થકો સર્વ કર્મો રૂઝે પ્રકારે કરતો રહીને પોતાના વર્તનથી પણ તેમને ઉત્સાહ આપે છે. ૨૬

પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ ગુર્ણઃ કર્માણિ સર્વશઃ ।

અહંકારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ ભન્યતે ॥ ૨૭ ॥

કર્મો તો સર્વત્ર પ્રકૃતિના ગુણોવડેજ કરાય છે; છતાં અહંકારી વિમૂઢાત્મા “હું કર્તા છું” એમ માને છે.

તત્ત્વવિત્તુ મહાબાહો ગુણકર્મવિભાગયોઃ ।

ગુણા ગુણેષુ વર્તતે इति मत्वा न सज्જते ॥૨૮॥

પ્રકૃતેર્ગુણસંમૂઢાઃ સજ્જંતે ગુણકર્મસુ ।

તાનકૃત્સ્ત્રવિદો મંદાન્કૃત્સ્ત્રવિન્ન વિચાલયેત્ ૨૯

હે મહાબાહો ! ગુણોના અંતે ગુણોવડે કરાતાં કર્મોના વિભાગને જાણનારો તત્ત્વજ્ઞાની તો “ગુણો ગુણોમાં વર્તે છે” એમ માનીને આસક્ત થતો નથી; અંતે પ્રકૃતિના ગુણોમાં (અહંતા-મમતાથી) મોહી

પડેલા મંદ બુદ્ધિવાળાજી શુણેવડે કરાતાં કર્મોમાં
(પોતાને કર્તા માનીને) આસક્ત રહે છે; છતાં એવા
અધુરા જ્ઞાનવાળાને (તે ઉભય બ્રહ્મ ન થઈ પડે તે માટે)
પૂર્ણજ્ઞાની સકામ કર્મોથી અલાયમાન કરે નહિ. ૨૯
મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સંન્યસ્યાધ્યાત્મ ચેતસા ।
નિરાશીર્નિર્મમો ભૂત્વા યુધ્યસ્વ વિગતજ્વરઃ॥૩૦॥

તું પણ અધ્યાત્મનિષ્ઠ ચિત્તથી સર્વ કર્મો મને
સમર્પણ કરતો રહી ક્ષણની આશા, અહંતા-મમતા
તથા શોકસંતાપંત્યજી દધને યુદ્ધ કર. ૩૦

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठंति मानवाः ।

શ્રદ્ધાવંતોઽનસ્યંતો મુચ્યંતે તેઽપિ કર્મભિઃ ॥૩૧॥

જે મનુષ્યો મારા આ મતમાં દોષબુદ્ધિ વિનાના
અને શ્રદ્ધાવાન થઈને સદા તેને અનુસરીને ચાલે છે;
તેઓ પણ (જ્ઞાનીની પેઠે) કર્મબંધનથી મુક્ત થાય છે.

ये स्वेतदभ्यस्यंતો नानुतिष्ठंति मे मतम् ।

સર્વજ્ઞાનવિમૂઢાંસ્તાન્વિદ્ધિ નષ્ટાનચેતસઃ ॥૩૨॥

પરંતુ જે દોષદૃષ્ટિવાળાઓ મારા આ મતાનુ-
સાર વર્તતા નથી એવા સમગ્ર જ્ઞાનમાં મોહવશ થઈ
ગયેલા (અવળી બુદ્ધિએ ચઢી ગયેલા) મહામૂઢ

માણસોને તું અસાવધ અને નાશ પામેલા જાણુ.૩૨
સદૃશં ચેષ્ટતે સ્વસ્યાઃ પ્રકૃતેર્જ્ઞાનવાનપિ ।

પ્રકૃતિં યાંતિ ભૂતાનિ નિગ્રહઃ કિં કરિષ્યતિ ॥૩૩

અધ્યાંય ભૂત-પ્રાણી પોતપોતાની પ્રકૃતિને અનુ-
સરે છે; અને જ્ઞાનવાન પણ પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે
વર્તે છે* ત્યાં પછી (તું તારી ક્ષાત્રપ્રકૃતિ વિરુદ્ધ જઈને
યુદ્ધની ના પાડે છે તે તારે) નિગ્રહ શું કરી શકશે ?૩૩
इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।

तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपंथिनौ ॥૩૪॥

હા, ઇન્દ્રિયોને જે પોતપોતાના અનુકૂળ વિષયો-
માં રાગ અને પ્રતિકૂળ વિષયોમાં દ્વેષ રહેલા છે,
તેમને વશ થવું નહિ; કારણ કે એ બંને કલ્યાણના
માર્ગમાં આડા આવનારા-શત્રુ છે.૩૪

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।

स्वधર્मे निधનं શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ ॥ ૩૫ ॥

ખીજાએ આચરેલા તેના ધર્મ કરતાં પોતાનો
ધર્મ ઓછા ગુણવાળો હોય તોપણ તેજ શ્રેયસ્કર છે;

* ફેર એ કે અજ્ઞાની સ્વપ્રકૃતિને અવળે રસ્તે વાપરી
અધોગતિ પામે છે; ને જ્ઞાની સન્માર્ગે વાપરી ઉચ્ચત થાય છે.

એટલુંજ નહિ પણ સ્વધર્મ પાળતાં મરવું એ પણ કલ્યાણકારી છે; અને પરધર્મ તો ભયકારકજ છે.૩૫

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:-

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।

अनिच्छन्नपि वाष्ण्ण्य बलादिव नियोजितः ॥૩૬॥

તો પછી હે કૃષ્ણ ! ઇચ્છા ન હોય તોપણ આ પુરુષ કેનાથી પ્રેરાઇને પરાણે જોડેલાની પેઠે પાપ-કર્મ આચરે છે ? ૩૬

श्रीभगवानुवाच । श्री ભગવાન કહે છે:-

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।

महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥૩૭॥

એ (પાપમાં પ્રેરનારો) તો આ રજોગુણમાંથી ઉ-પજેલો અને અગ્નિની પેઠે ભોગોથી ધરાય નહિ એવો ‘કામ’ છે; અને આ મહાપાપી ‘ક્રોધ’ પણ એજ છે; માટે આ સંસારમાં એનેજ તું ખરો વૈરી જાણ. ૩૭

धूमेनाव्रियते वह्निर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ।

यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥ ૩૮ ॥

કેમકે જેમ ધૂમાડાથી અગ્નિ અને મેલથી આર-સી ઢંકાઇ જાયછે; કિંવા જેમ ચોરથી ગર્ભ ઢંકાયલો

હોય છે; તેમ એ કામથીજ આ જ્ઞાન ઢંકાયલું રહે છે.

આવૃતં જ્ઞાનમેતેન જ્ઞાનિનો નિત્યવૈરિણા ।

કામરૂપેણ કૌંતેય દુષ્પૂરેણાનલેન ચ ॥ ૩૯ ॥

હે કૌંતેય ! અસિની પેઠે ધરાય નહિ એવો જે જ્ઞાનીઓનો પણ ‘કામ’રૂપી નિત્યનો વૈરી, તેનાથીજ માણસોનું જ્ઞાન ઢંકાયેલું રહે છે. ૩૯

इन्द्रियाणि मनोबुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।

एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ૪૦ ॥

આ કામરૂપી શત્રુનાં રહેઠાણ ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ કહેવાય છે; કારણ કે એ ઇન્દ્રિયાદિની ક્રિયા-વડેજ વિષયોનાં દર્શન, શ્રવણ, કલ્પના તથા નિશ્ચય થઇને તેમાંથીજ કામ પ્રકટ થાય છે અને તે આત્મજ્ઞાનને ઢાંકી દઇને જીવાત્માને વિષયોમાં મોહિત કરે છે. ૪૦

तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।

पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ૪૧ ॥

તે માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તું પ્રથમ ઇન્દ્રિયોને વશ કરીને એ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો નાશ કરનારા ‘કામ’ રૂપી મહાપાપીને તો હણીજ નાખ. ૪૧

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥४२॥

જે કે ઇન્દ્રિયો પ્રબળ કહી છે, પરંતુ ઇન્દ્રિયો કરતાં પણ મન પ્રબળ છે; મન કરતાં બુદ્ધિ પ્રબળ છે અને બુદ્ધિ કરતાં પણ (કામરૂપી શત્રુને બળવાન કહ્યો છે; પરંતુ તેના કરતાં પણ) તે આત્મા અપાર બલિષ્ઠ છે. (અને તેથીજ તે પરમાત્મા કહેવાય છે.) ૪૨

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।

जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥४३॥

માટે એ પ્રમાણે, એ આત્માને બુદ્ધિથી (અને કામરૂપી શત્રુથી પણ) અત્યંત પ્રબળ બાણીને તથા બુદ્ધિદ્વારા મનને (અનાત્મ પદાર્થોમાંથી કાઢી લઈ સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મામાં) સ્થિર કરીને હે મહાબાહો ! એ દુર્જય કામરૂપી શત્રુને હણી નાખ. ૪૩

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

અધ્યાય ૪ થો-કર્મબ્રહ્માર્પણયોગ

શ્રીમગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન કહે છે:-

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।

विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ ૧ ॥

અવિનાશી ઈળને આપનારો આ કર્મયોગ પૂર્વે
મેં વિવસ્વતને કહ્યો હતો; વિવસ્વતે મનુને કહેલો
અને મનુએ ઇક્ષ્વાકુને કહ્યો હતો:૧

एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।

स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥ ૨ ॥

એ પ્રમાણે પરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલો આ યોગ
રાજર્ષિઓ જાણતા હતા; પરંતુ હે પરંતપ! તે
યોગ આ લોકમાં લાંબા કાળથી નાશ પામ્યો છે. ૨

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।

भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ ૩ ॥

તેજ આ પુરાતન યોગ હવે મેં તને એટલા
માટે કહ્યો છે કે તે સર્વોત્તમ પદને આપનારો અને
રહસ્યરૂપ છે તથા તું મારો ભક્ત અને સખા છે. ૩

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:-

અપરં ભવતો જન્મ પરં જન્મ વિવસ્વતઃ ।

કથમેતદ્વિજાનીયાં ત્વમાદૌ પ્રોક્તવાનિતિ ॥૪॥

આપનો જન્મ તો હમણાંનો છે અને વિવસ્વ-
તનો જન્મ બહુ પ્રાચીન છે; એટલે આ યોગ આપે
આદિકાળમાં કહ્યો હતો, એમ હું કેવી રીતે જાણું? ૪

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

बहुनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।

तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ॥ ५ ॥

હે પરંતપ ! મારા અને તારા પુષ્કળ જન્મો થઈ
ગયા છે. તે બધા હું જાણું છું અને તું નથી જાણતો. ૫
અજોડપિ સન્નવ્યયાત્મા ભૂતાનામીશ્વરોડપિ સન્ ।
પ્રકૃતિં સ્વામધિષ્ઠાય સંભવામ્યાત્મમાયયા ॥ ૬ ॥

હું અજન્મા, અવિનાશી અને સર્વ ભૂતોનો
ઇશ્વર છતાં પણ મારી પ્રકૃતિનો અંગીકાર કરીને
મારી માયાવડે સંસારમાં પ્રગટ થાઉં છું. ૬

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽऽत्मानं सृजाम्यहम् ॥७॥

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।

ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંભવામિ યુગે યુગે ॥ ૮ ॥

કારણકે જ્યારે જ્યારે ધર્મની હાનિ થાય છે અને અધર્મ જોર પકડે છે; ત્યારે ત્યારે હે ભારત ! સાધુજનોના ઉદ્ધાર માટે, દુષ્ટજનોના સંહાર માટે અને ધર્મની સંસ્થાપના અર્થે હું યુગે યુગે આત્માને સૃષ્ટિ છું અને પ્રકટ થાઉં છું. ૭,૮

જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યમેવં યો વેત્તિ તત્ત્વતઃ ।

ત્યક્ત્વા દેહં પુનર્જન્મ નૈતિ મામેતિ સોઽર્જુન ॥૯॥

મારાં આવાં જન્મ અને કર્મ દિવ્ય હોય છે; એમ જે તત્ત્વથી જાણે છે તે હે અર્જુન ! દેહ ત્યજ્યા પછી પુનર્જન્મને નહિ પામતાં મનેજ પામે છે. ૯

વીતરાગભયક્રોધા મન્મયા મામુપાશ્રિતાઃ ।

વહવો જ્ઞાનતપસા પૂતા મદ્ભાવમાગતાઃ ॥ ૧૦ ॥

રાગ, ભય અને ક્રોધરહિત થયેલા; અનન્ય-ભાવે મારામાંજ મનવાળા; સર્વભાવે મારે શરણે આવેલા અને જ્ઞાનરૂપી તપવડે પવિત્ર થયેલા; એવા પુષ્કળ મનુષ્યો મારા પરમાત્મભાવને પ્રાપ્ત થયા છે.

યે યથા માં પ્રપદ્યંતે તાંસ્તથૈવ મજામ્યહમ્ ।

મમ વર્ત્માનુવર્તન્તે મનુષ્યાઃ પાર્થ સર્વશઃ ॥૧૧॥

કેમકે જે મનુષ્યો જે પ્રકારે મને ભજે છે, તેમને તેજ પ્રકારે હું ભજું છું, અને તેથી હે પાર્થ ! બુદ્ધિમાન મનુષ્યો તો સર્વભાવથી મારાજ માર્ગપર ચાલે છે.

કાંક્ષંતઃ કર્મણાં સિદ્ધિં યજંત હ્રદેવતાઃ ।

ક્ષિપ્રં હિ માનુષે લોકે સિદ્ધિર્ભવતિ કર્મજા ॥૧૨॥

આ મનુષ્યલોકમાં કર્મોનાં ફળરૂપી સિદ્ધિ ઇચ્છનારાઓ દેવતાઓને પૂજે છે; અને તેથી કર્મ-જન્ય ફળસિદ્ધિ પણ શીઘ્રજ થાય છે. ૧૨

ચાતુર્વર્ણ્યં મયા સૃષ્ટં ગુણકર્મવિભાગશઃ ।

તસ્ય કર્તારમપિ માં વિદ્વત્યકર્તારમવ્યયમ્ ॥૧૩॥

ગુણ અને કર્મના વિભાગને અનુસરીને મેં ચાર વર્ણાશ્રમવાળી સંસ્થા સૃજી છે; છતાં મને એના કર્તાને પણ તું અકર્તા ને અવિકારી જાણ. ૧૩

ન માં કર્માણિ લિપંતિ ન મે કર્મફલે સ્પૃહા ।

इति मां योऽभिजानाति કર્મભિર્ન સ વદ્ધ્યતે ॥૧૪॥

કારણકે મને કર્મફળની સ્પૃહા નથી, તેથી કર્મો મને લેપન કરી શકતાં નથી; અને જે કોઈ મને એવો સમજે છે, તે પણ કર્મોથી બંધાતો નથી. ૧૪

एवं ज्ञात्वा कृतं કર્મ પૂર્વેરપિ મુમુક્ષુભિઃ ।

કુરુ કર્મૈવ તસ્માત્ત્વં પૂર્વેઃ પૂર્વતરં કૃતમ્ ॥૧૫॥

પૂર્વના પણ મુમુક્ષુઓએ એવું સમજીનેજ નિષ્કામ કર્મ કરેલું છે. તે માટે તું પણ પરાપૂર્વથી પૂર્વજ્ઞેદ્વારા કરાતું આવેલું નિષ્કામ કર્મ આચર.૧૫
કિં કર્મ કિમકર્મેતિ કવયોઽપ્યત્ર મોહિતાઃ ।

તત્તે કર્મ પ્રવક્ષ્યામિ યજ્ઞાત્વા મોક્ષ્યસેઽશુભાત્ ॥

પરંતુ કર્મ એટલે શું અને અકર્મ એટલે શું ?
આ વિષયમાં પંડિતો પણ મોહ પામ્યા છે (ભૂલ્યા છે); માટે હવે તને તે કર્મોવિષે રૂઢે પ્રકારે સમજાવીશ, કે જે જાણીને તું અશુભથી દૂટીશ. ૧૬
કર્મણો હ્યપિ બોદ્ધવ્યં બોદ્ધવ્યં ચ વિકર્મણઃ ।

અકર્મણશ્ચ બોદ્ધવ્યં ગહના કર્મણો ગતિઃ ॥૧૭॥

કરવા યોગ્ય કર્મોવિષે, વિકર્મ (નહિ કરવા યોગ્ય) કર્મોવિષે, તેમજ અકર્મોવિષે પણ યથાવત્ સમજવું જોઈએ; કેમકે કર્મની ગતિ ગહન છે.૧૭
કર્મણ્યકર્મ યઃ પश्यેદકર્મણિ ચ કર્મ યઃ ।

સ વુદ્ધિમાન્મનુષ્યેષુ સયુક્તઃ કૃત્સર્કર્મકૃત્ ॥૧૮॥

જે (અહંતા-મમતા વગરના) કર્મમાં અકર્મને અને (અજ્ઞાનપૂર્વકના) અકર્મમાં (કર્મ ન કરવા-

માં) કર્મને જુએ છે, તેજ મનુષ્યોમાં બુદ્ધિમાન છે; તે યોગી છે અને તે સર્વ કર્મોનો કર્તા છે. ૧૮
યસ્ય સર્વે સમારંભાઃ કામસંકલ્પવર્જિતાઃ ।

જ્ઞાનાગ્નિદગ્ધકર્માણં તમાહુઃ પંડિતં બુધાઃ ॥૧૯॥

જેના સર્વ સમારંભ (કાર્યારંભ) કામનાથી અને સંકલ્પથી રહિત છે, એવા જ્ઞાનરૂપી અગ્નિવડે બળી ગયેલાં કર્મવાળાને બુદ્ધિમાનો પંડિત કહે છે. ૧૯
ત્યક્ત્વા કર્મફલાસંગં નિત્યતૃપ્તો નિરાશ્રયઃ ।

કર્મણ્યભિપ્રવૃત્તોઽપિ નૈવ કિંચિત્કરોતિ સઃ ॥૨૦॥

અને જે કર્મોનાં ફળ તથા કર્તાપણાનો અહિં-ભાવ ત્યજીને સદાય (પરમાનંદ પરમાત્મામાં) તૃપ્ત રહેનારો, અને લૌકિક આશ્રય વિનાનો હોય; તે કર્મમાં પ્રવૃત્ત રહે તોપણ કશુંજ કરતો નથી. ૨૦

નિરાશીર્યતચિત્તાત્મા ત્યક્તસર્વપરિગ્રહઃ ।

શારીરં કેવલં કર્મ કુર્વન્નામોતિ કિલ્બિષમ્ ॥૨૧॥

એવો આશારહિત, સ્વાધીન ચિત્તવાળો તથા સર્વ સંગ્રહોને ત્યજનારો પુરુષ કેવળ શરીરસંબંધી કર્મ કરવાથી પાપને પામતો નથી. ૨૧

યદૃચ્છાલાભસંતુષ્ટો દ્વંદ્વાતીતો વિમત્સરઃ ।

સમઃ સિદ્ધાવસિદ્ધૌ ચ કૃત્વાપિ ન નિબદ્ધયતે ॥૨૨

વળી જે દૈવેચ્છાથી આવી મળેલામાં સંતોષી,
સુખદુઃખાદિ જોડકાંમાં રાગદ્વેષવિનાનો અને
કાર્યની સિદ્ધિ-અસિદ્ધિમાં સમદૃષ્ટિવાળો હોય;
તે પણ કર્મ કરવા છતાં તેનાથી બંધાતો નથી. ૨૨
ગતસંગસ્ય મુક્તસ્ય જ્ઞાનાવસ્થિતચેતસઃ ।

યજ્ઞાયાચરતઃ કર્મ સમગ્રં પ્રવિલીયતે ॥ ૨૩ ॥

કેમકે એવા આસક્તિરહિત અને જ્ઞાનમાં સ્થિર
ચિત્તવાળા જીવનમુક્ત તરફથી યજ્ઞને અર્થે આચ-
રતાં સમગ્ર કર્મ નષ્ટ થઈ જાય છે. ૨૩

બ્રહ્માર્પણં બ્રહ્મ હવિર્બ્રહ્માગ્નૌ બ્રહ્મણા હુતમ્ ।

બ્રહ્મૈવ તેન ગંતવ્યં બ્રહ્મકર્મસમાધિના ॥ ૨૪ ॥

અર્પણક્રિયા બ્રહ્મ છે, હોમવાની વસ્તુ બ્રહ્મ છે;
બ્રહ્મરૂપ અગ્નિમાં બ્રહ્મરૂપ હોમનારે હોમેલું પણ બ્રહ્મ
છે; અને એવી બ્રહ્મબુદ્ધિવાળી કર્મસમાધિને સેવનારનું
ગંતવ્ય(પામવા યોગ્ય) સ્થાન પણ બ્રહ્મજ હોય છે.
દૈવમેવાપરે યજ્ઞં યોગિનઃ પર્યુપાસતે ।

બ્રહ્માગ્નાવપરે યજ્ઞં યજ્ઞેનૈવોપજુહાતિ ॥ ૨૫ ॥

વળી બીજા યોગીઓ દૈવ યજ્ઞને ઉપાસે છે; તે

બીજા યોગી યજ્ઞવટે યજ્ઞનોજ બ્રહ્માશિમાં હવન કરે છે.

શ્રોત્રાદીર્નીંદ્રિયાણ્યન્યે સંયમાગ્નિષુ જુહ્વતિ ।

શબ્દાદીન્વિષયાનન્ય ઇંદ્રિયાગ્નિષુ જુહ્વતિ ॥૨૬॥

સર્વાર્ણીંદ્રિયકર્માણિ પ્રાણકર્માણિ ચાપરે ।

આત્મસંયમયોગાગ્રૌ જુહ્વતિ જ્ઞાનદીપિતે ॥૨૭॥

દ્રવ્યયજ્ઞાસ્તપોયજ્ઞા યોગયજ્ઞાસ્તથાઽપરે ।

સ્વાધ્યાયજ્ઞાનયજ્ઞાશ્ચ યતયઃ સંશિતવ્રતાઃ ॥૨૮॥

બીજા યોગીઓ કાન વગેરે ઇંદ્રિયોને સંયમ-
રૂપી અશિમાં હોમે છે; તે બીજા શબ્દાદિ વિષયોને
ઇંદ્રિયોરૂપ અશિમાં હોમે છે. બીજા યોગીઓ સર્વ
ઇંદ્રિયોનાં તથા પ્રાણોનાં કર્મોને જ્ઞાનવટે પ્રદીપ્ત થયે-
લા ચિત્તસંયમરૂપ યોગાશિમાં હોમે છે; તે બીજા
દૃઢ વ્રતવાળા યતિઓ કેાઈ દ્રવ્યયજ્ઞવાળા, કેાઈ
તપોયજ્ઞવાળા, કેાઈ યોગયજ્ઞવાળા અને કેાઈ સ્વાધ્યા-
યરૂપી જ્ઞાનયજ્ઞ કરનારા હોય છે. ૨૬-૨૮

અપાને જુહ્વતિ પ્રાણં પ્રાણેઽપાનં તથાઽપરે ।

પ્રાણાપાનગતી રુદ્ધા પ્રાણાયામપરાયણાઃ ॥૨૯॥

અપરે નિયતાહારાઃ પ્રાણાન્પ્રાણેષુ જુહ્વતિ ।

सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ ३० ॥

બીજા પ્રાણાયામપરાયણ યોગીઓ પ્રાણ અને અપાનની ગતિ રોકીને અપાનવાયુમાં પ્રાણવાયુ હોમે છે તો કેટલાક પ્રાણવાયુમાં અપાનવાયુને હોમે છે; તથા બીજા નિયમિત આહારવાળા યોગી પ્રાણો-નેજ પ્રાણોમાં હોમે છે. (આમ પોતપોતાને ઠીક પડે તે) યજ્ઞદ્વારા પોતાનાં પાપ અપાવનારા સર્વ પ્રકારના યોગીઓ યજ્ઞના અનુભવી-જાણકાર હોય છે. ૨૯, ૩૦

यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।

नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥ ३१

એવા યજ્ઞના અવશિષ્ટ(ફિંવટ-પ્રસાદ-પરિણા-મ-અનુભવ)રૂપી અમૃતને જમનારા-પચાવનારા-પણ પરબ્રહ્મ પરમાત્માને અવશ્ય પામે છે. યજ્ઞરહિત માણસનો તો આ લોકજ નાહ્ય અને નથી, તો પછી હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! પ. લોક તો ક્યાંથીજ સિદ્ધ થાય ? ૩૧

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।

कर्मजान्निवद्धि तान्सर्वान् एवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥

ઉપર જણાવ્યા જેવા જે ઘણા પ્રકારના યજ્ઞો બ્રહ્મના મુખરૂપ વેદોમાં વિસ્તારથી કહ્યા છે; તે બધા

કર્મથીજ થનારા જાણુ. એમ જાણવાથીજ (તું કર્મ-
ત્યાગના અને અનિત્ય પદાર્થોના મોહથી)મુક્ત થઈશ.

શ્રેયાન્દ્રવ્યમયાદ્યજ્ઞાજ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ ।

સર્વ કર્માશ્ચિલં પાર્થ જ્ઞાને પરિસમાપ્યતે ॥૩૩॥

હે પરંતપ ! દ્રવ્યમય યજ્ઞ કરતાં જ્ઞાનમય યજ્ઞ
અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે; કારણ કે હે પાર્થ ! બધાં કર્મો
જ્ઞાનમાં પૂરેપૂરાં સમાઈ જાય છે. ૩૩

તદ્વિદ્વિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા ।

ઉપદેક્ષ્યંતિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥૩૪॥

યજ્ઞાત્વા ન પુનર્મોહમેવં યાસ્યસિ પાંડવ ।

યેન ભૂતાન્યશેષેણ દ્રક્ષ્યસ્યાત્મન્યથો મયિ ॥૩૫॥

એ જ્ઞાન તું પ્રણામ કરીને, પ્રશ્નો કરીને અને
સેવા કરીને મેળવી શકીશ; પરંતુ જે જ્ઞાની ઉપરાંત
તત્ત્વદર્શી(પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર પામેલો) હશે તેજ
તને એ જ્ઞાન યથાવત્ ઉપદેશી શકશે, કે જે જ્ઞાનને
જાણીને ફરી તું આવો મોહ નહિ પામે; અને
જેનાવડે હે પાંડવ ! તું બધાં ભૂતોને પોતામાં અને
મારામાં-પરમાત્મામાં-રહેલાં જોઈ શકીશ. ૩૪, ૩૫
અપિ ચેદસિ પાપેભ્યઃ સર્વેભ્યઃ પાપકૃત્તમઃ ।

सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥ ३६ ॥

તું કદાચ બધા પાપીઓથી વધારે પાપ કરનારો હોઈશ તોપણ એ જ્ઞાનરૂપી નૌકાવડે તું તે પાપરૂપી સમુદ્રને નિશ્ચય તરી જઈશ. ૩૬

यथैधांसि समिद्धांश्चिर्मस्मसात्કुरुतेऽर्जुन ।

ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥ ३७ ॥

હે અર્જુન! જેમ સળગેલો અગ્નિ લાકડાંને ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે; તેમ જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ બધાં કર્મોને ભસ્મીભૂત કરી દે છે. ૩૭

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विंदति ॥ ૩૮ ॥

श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।

ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥ ૩૯ ॥

ખરેખર! આ જગતમાં જ્ઞાનના જોડું પવિત્ર કરનાર કશુંજ નથી. યોગસંસિદ્ધ થવા ઈચ્છનારો મનુષ્ય (જો આદરી એસે તો તે પોતાની મેળે પણ વિચાર કરતાં કરતાં) એ જ્ઞાન કાળે કરીને પોતાના અંતરમાં બાળી શકે છે; પરંતુ જો તે જિતેન્દ્રિય, જ્ઞાન પાછળ તત્પર રહેનારો તથા (ઉપર કહ્યા જેવા

યોગસિદ્ધ પુરુષમાં અને શાસ્ત્રમાં) શ્રદ્ધાવાળો હોય છે; તો તે એ જ્ઞાનને શીઘ્ર પામે છે; અને તેથી પરમાત્મદર્શનપૂર્વક પ્રાપ્ત થતી પરમશાન્તિને - જીવનમુક્ત દશાને - પણ સત્વર પામે છે. ૩૮, ૩૯

અજ્ઞાશ્રદ્ધાનશ્ચ સંશયાત્મા વિનश्यति ।

નાયં લોકોઽસ્તિ ન પરો ન મુખં સંશયાત્મનઃ ॥ ૪૦

અને જે છેકજ અજ્ઞાની, શ્રદ્ધારહિત તથા સંશયાત્મા હોય છે, તે તો નાશજ પામે છે. કેમકે એવા સંશયાત્માને માટે આ લોક પણ નથી, પરલોક પણ નથી અને સુખશાંતિ પણ નથી. ૪૦

યોગસંન્યસ્તકર્માણં જ્ઞાનસંચિન્નસંશયમ્ ।

આત્મવંતં ન કર્માણિ નિવઘ્નંતિ ધનંજય ॥ ૪૧ ॥

અને હે ધનંજય ! યોગબુદ્ધિથી કર્મોનો સંન્યાસ (કર્મત્યાગ-ઈશ્વરાર્પણ) કરનારને તથા જ્ઞાનવટે જેના સંશય છેદાઈ ગયા છે એવા પરમાત્મપરાયણ પુરુષને કર્મો ણાંધી શકતાં નથી. ૪૧

તસ્માદજ્ઞાનસંભૂતં હૃત્સ્થં જ્ઞાનાસિનાત્મનઃ ।

છિર્વૈનં સંશયં યોગમાતિષ્ઠોત્તિષ્ઠ ભારત ॥ ૪૨ ॥

તે માટે હે ભારત ! હૃદયમાંના આ અજ્ઞાનજન્ય

સંશયને આત્મજ્ઞાનરૂપી તલવારવડે છેદી નાખીનેતું
કર્મયોગમાં જોડાઈ જા અને યુદ્ધ કરવા ખડો થઈ જા.

હરિઃ ॐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિપત્સુ
બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે
કર્મબ્રહ્માર્પણયોગો નામ ચતુર્થાઽધ્યાયઃ॥૪॥

અધ્યાય ૫ મો—કર્મસંન્યાસયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:-

સંન્યાસં કર્મણાં કૃષ્ણ પુનર્યોગં ચ શંસસિ ।

યચ્છ્રેય એતયોરેકં તન્મે વ્રૂહિ મુનિશ્ચિતમ્ ॥ ૧ ॥

હે કૃષ્ણ ! આપ કહી કર્મના સંન્યાસ (ત્યાગ) ને
તો બીજી વાર કર્મના યોગને વખાણો છો; માટે એ
બંધમાં જે નિશ્ચિત કહ્યાણકારી હોય તેજ મને કહો.

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

સંન્યાસઃ કર્મયોગશ્ચ નિઃશ્રેયસકરાવૃત્તૌ ।

તયોસ્તુ કર્મસંન્યાસાત્કર્મયોગો વિશિષ્યતે ॥ ૨ ॥

કર્મસંન્યાસ અને કર્મયોગ બંને કહ્યાણ-
કારક છે; પણ તેમાં કર્મસંન્યાસ કરતાં કર્મયોગ
સાધવો વિશેષ સુગમ છે. ૨

જ્ઞેયઃ સ નિત્યસંન્યાસી યો ન દ્વેષ્ટિ ન કાંક્ષતિ ।

નિર્દ્વન્દ્વો હિ મહાબાહો સુખં વંધાત્પ્રમુચ્યતે ॥૩॥

જે કશાનો દ્વેષ પણ કરતો નથી, તેમ કશાની ઇચ્છા પણ કરતો નથી; તેને તું સદા સંન્યાસીજ બાણ. કેમકે હે મહાબાહો ! એવો નિર્દ્વંદ્વ પુરુષ સંહિલાઈથી કર્મબંધનથી મુક્ત થાય છે. ૩

સાંખ્યયોગૌ પૃથગ્ચાલાઃ પ્રવદંતિ ન પંડિતાઃ ।

એકમપ્યાસ્થિતઃ સમ્યગુભયોર્વિન્દતે ફલમ્ ॥૪॥

આજ્ઞાનીઓજ્ઞાનયોગને (કર્મસંન્યાસને) અને કર્મયોગને જુદા કહે છે; પંડિતો નથી કહેતા. કેમકે એમાંના કોઈ પણ યોગમાર્ગમાં જે રૂઢે પ્રકારે સ્થિત થાય છે; તે બંને માર્ગના ફળરૂપ પરમાત્માને પામે છે.

યન્સાંખ્યૈઃ પ્રાપ્યતે સ્થાનં તદ્યોગૈરપિ ગમ્યતે ।

એકં સાંખ્યં ચ યોગં ચ યઃ પश्यતિ સ પश्यતિ ॥૫॥

કેમકે જે મોક્ષસ્થાનને જ્ઞાનયોગ (કર્મસંન્યાસ-ત્યાગમાર્ગ) દ્વારા પમાય છે; તેજ સ્થાન કર્મયોગથી પમાય છે. માટે જે જ્ઞાનયોગ અને કર્મયોગને એકજ (કેકાણે પહોંચાડનારા) બાણ છે; તેજ બરેબર બાણ છે.

સંન્યાસસ્તુ મહાબાહો દુઃખમાપ્તુમયોગતઃ ।

યોગયુક્તો મુનિર્વ્રજ ન ચિરેણાધિગચ્છતિ ॥ ૬ ॥

પરંતુ હે મહાબાહો ! કર્મયોગ સાધ્યા વિના કર્મસંન્યાસ સાધ્ય થવો કઠિન છે; અને કર્મયોગ-પૂર્વક જ્ઞાનયોગને સાધનારો વિચારશીલ સાધક થોડા સમયમાં પરબ્રહ્મ પરમાત્માને પામે છે. ૬

યોગયુક્તો વિશુદ્ધાત્મા વિજિતાત્મા જિતેન્દ્રિયઃ ।

સર્વ ભૂતાત્મભૂતાત્મા કુર્વન્નાપિ ન લિપ્યતે ॥ ૭ ॥

એવો શુદ્ધ ચિત્તાવાળો, દેહ અને ઇન્દ્રિયને જીતનારો તથા સર્વ ભૂતોના આત્મારૂપ પરમાત્માને યોતાનો આત્મા બાળનારો યોગયુક્ત સંન્યાસી કર્મ કરે તોપણ તેનાથી લેપાયમાન થતો નથી. ૭

નૈવ કિંચિત્કરોમીતિ યુક્તો મન્યતે તત્ત્વવિત્ ।

પઠ્યન્શૃણ્વન્પૃશ્નન્નિઘ્નન્નશ્નન્ગચ્છન્સ્વપન્થસન્ ॥ ૮ ॥

પ્રલપન્નિવસ્રજન્ગૃહ્ણન્નુન્મિપન્નિમિપન્નાપિ ।

ઇન્દ્રિયાણીન્દ્રિયાર્થેષુ વર્તતે इति ધારયન્ ॥ ૯ ॥

એ યોગયુક્ત તત્ત્વજ્ઞાની જોતો, સાંભળતો, સ્પર્શ કરતો, સુંઘતો, ખાતો, ચાલતો, ઉંઘતો, શ્વાસ લેતો, બોલતો, ત્યાગ કરતો, ગ્રહણ કરતો અને નેત્રાદિ ઉઘાડતો તથા મીંચતો હોવા છતાં પણ

“ ઇન્દ્રિયોઽઽ ઇન્દ્રિયોના વિષયોભાં વતે ” એવું સમજીને “ પોતે કંઈજ કરતો નથી ” એમ માને છે. બ્રહ્મણ્યાધાય કર્માણિ સંગં ત્યક્ત્વા કરોતિ યઃ । લિપ્યતે ન સ પાપેન પદ્મપત્રમિવાંભસા ॥ ૧૦ ॥

જે પુરુષ બ્રહ્મમાં અર્પણ કરીને અને ક્ષણની આસક્તિ ત્યજીને કર્મો કરે છે; તે જેમ જળમાં કમળપત્ર લેપાતું નથી તેમ કર્મોથી લેપાતો નથી.

કાયેન મનસા બુદ્ધ્યા કેવલૈરિન્દ્રિયૈરપિ ।

યોગિનઃ કર્મ કુર્વતિ સંગં ત્યક્ત્વાત્મશુદ્ધયે ॥ ૧૧ ॥

યોગી પુરુષ કાયાથી, મનથી, બુદ્ધિથી તેમજ ઇન્દ્રિયોથી પણ જે જે કર્મો કરે છે; તે ક્ષણાસક્તિ તજીને કેવળ અંતઃકરણની શુદ્ધિ અર્થે કરે છે. ૧૧
યુક્તઃ કર્મફલં ત્યક્ત્વા શાંતિમાપ્નોતિ નૈષ્ઠિકીમ્ ।

અયુક્તઃકામકારેણ ફલે સક્તો નિબઘ્યતે ॥ ૧૨ ॥

યોગયુક્ત પુરુષ કર્મક્ષણનો ત્યાગ કરવાને પરિણામે પરમાત્મનિષ્ઠાજન્ય મોક્ષની શાંતિને પામે છે; અને ક્ષણાસક્ત અયોગી ક્ષણેચ્છાને લીધે કર્મથી બાંધાય છે.

સર્વકર્માણિ મનસા સંન્યસ્યાસ્તે સુખં વશી ।

નવદ્વારે પુરે દેહી નૈવ કુર્વન્ન કારયન્ ॥ ૧૩ ॥

વશ ચિત્તવાળો પુરુષ મનપૂર્વક સર્વ કર્મોને
સંન્યાસ કરીને નવ દ્વારવાળા આ દેહનગરમાં સુખેથી
રહે છે અને નથી કાંઈ કરતો કે નથી કાંઈ કરાવતો.
ન કર્તૃત્વં ન કર્માણિ લોકસ્ય સૃજતિ પ્રભુઃ ।

ન કર્મફલસંયોગં સ્વભાવસ્તુ પ્રવર્તતે ॥ ૧૪ ॥

લોકોના (હું 'કર્તા' એવા) કર્તાપણના અભિમા-
નને, કર્મોને કે કર્મફળના સંયોગને પ્રભુ નથી રચતો
પણ સ્વભાવ-અટલે મૂળ પ્રકૃતિથીજ એ સર્વ પ્રવર્તે છે.
નાદત્તે કસ્યચિત્પાપં ન ચૈવ સુકૃતં વિભુઃ ।

અજ્ઞાનેનાવૃતં જ્ઞાનં તેન મુહ્યંતિ જંતવઃ ॥ ૧૫ ॥

એ વિભુ નથી કાંઈના પાપને લેતો કે નથી કાંઈ-
ના પુણ્યને લેતો. પ્રાણીઓનું અધ્યાત્મજ્ઞાન અજ્ઞાન-
થી ઢંકાયલું છે, તેથીજ તેઓ મોહ પામે છે. ૧૫
જ્ઞાનેન તુ તદજ્ઞાનં યેષાં નાશિતમાત્મનઃ ।

તેષામાદિત્યવજ્જ્ઞાનં પ્રકાશયતિ તત્પરમ્ ॥ ૧૬ ॥

જેમના અંતઃકરણમાંનું તે અજ્ઞાન અધ્યાત્મ-
જ્ઞાનવડે નાશ પામ્યું હોય છે; તેમનું તે અધ્યાત્મ-
જ્ઞાનજ, સૂર્યની પેઠે તે પરમાત્માને દર્શાવી આપે છે.

તદ્બુદ્ધયસ્તદાત્માનસ્તન્નિષ્ઠાસ્તત્પરાયણાઃ ।

ગચ્છંત્યપુનરાવૃત્તિં જ્ઞાનનિર્ધૂતકલમ્બાઃ ॥ ૧૭ ॥

એવા જ્ઞાનીઓ તે પરમાત્મપ્રાપ્તિમાંજ નિશ્ચય-
વાળા, તેમાંજ ચિત્ત જોડનારા, તેમાંજ એકનિષ્ઠ રહે-
નારા, સર્વાભાવે તેનેજ પરાયણ રહેનારા તથા જ્ઞાન
પ્રમાણે આહીને પાપને ઘેાઘ નાખનારા હોય છે, તેથી
તેઓ પુનર્જન્મરહિત એવી પરમ ગતિને પામે છે.

વિદ્યાવિનયસંપન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિનિ ।

શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પડિતાઃ સમદર્શિનઃ ॥ ૧૮ ॥

એવા પંડિતો, વિદ્યા ઉપરાંત વિનયવાળા (અ-
ર્થાત્ જ્ઞાન મુજબના ચારિત્ર્યવાળા) તથા પ્રાદ્મણ,
હાથી, કુતરો અને ચંડાળમાં સમદર્શિવાળા થાય છે.

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।

निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः १९

જેમનું મન એ પ્રમાણે સમાનભાવમાં સ્થિર
થયેલું હોય તેમણે આહીં જીવતાંજ સંસારને જીત્યો
છે. ક્રમકે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા નિર્દોષ અને સમાનપણે
સર્વત્ર રહ્યા છે; તે માટે તેઓ પણ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા-
માં સ્થિત છે. ૧૯

न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।

સ્થિરબુદ્ધિરસંમૂઢો બ્રહ્મવિદ્બ્રહ્મણિ સ્થિતઃ ॥ ૨૦ ॥

કેમકે જે પ્રિય વસ્તુ પ્રાપ્ત થતાં હરખાઈ જતો નથી અને અપ્રિય વસ્તુસ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં ઉદ્વેગ પામતો નથી; તેને (સામાન્ય મનુષ્ય નહિ પણ) સ્થિર બુદ્ધિવાળો, મોહરહિત અને પરબ્રહ્મમાં સ્થિત થયેલો એવો અનુભવસિદ્ધ બ્રહ્મવેત્તા બાણવો. ૨૦

વાહ્યસ્પર્શેષ્વસક્તાત્મા વિંદત્યાત્મનિ યત્સુખમ્ ।

સ બ્રહ્મયોગયુક્તાત્મા સુખમક્ષય્યમશ્નુતે ॥ ૨૧ ॥

પરંતુ જે બાહ્ય પદાર્થોમાં આસક્તિરહિત થયો હોય તેજ, પરમાત્મપ્રાપ્તિમાં જે સુખ રહેલું છે તે સુખની અલૌકિકતા સમજી શકે છે (જે એ સુખ સમજી શકે છે), તેજ બ્રહ્મયોગયુક્તાત્મા (બ્રહ્મપ્રાપ્તિની સાધનામાં જોડાયેલો) થઈ શકે છે; અને (જે એ સાધનામાં જોડાઈ શકે છે) તેજ મોક્ષપદનું અક્ષય સુખ ભોગવી શકે છે. ૨૧

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।

आद्यंतवंतः कौंतेय न तेषु रमते बुधः ॥ ૨૨ ॥

આ જે (ઇન્દ્રિયો તથા પદાર્થોના સંયોગથી ઉત્પન્ન થનારા) સ્પર્શજન્ય ભોગો છે; તે (વિષયપ્રેમી-

એને અજ્ઞાનને લીધે સુખરૂપ ભાસે છે, બાકી ખરું જોતાં તો તે) ઉત્પાત્ત અને નાશવાળા-એટલે કે અનિત્ય હોવાથી (તથા સ્પર્ધા અને રાગદ્વેષાદિ દોષવાળા હોવાથી) દુઃખદાયકજ છે અને તેથીજ હે કૌંતેય ! બુદ્ધિમાનો તેમાં રમણ કરતા નથી. ૨૨

શક્રોત્તીર્હૈવ યઃ સૌંદું પ્રાક્ શરીરવિમોક્ષણાત્ ।

કામક્રોધોદ્ભવં વેગં સ યુક્તઃ સ સુખી નરઃ ॥૨૩

અને જે મનુષ્ય શરીર છૂટે તે પહેલાંજ (એ દુઃખદાયક પદાર્થોની) કામનાને અને તેમાંથી ઉપજતા કામક્રોધાદિ શત્રુઓના વેગ (હુમલા)ને બંધ કરી શકે છે; તેજ આ લોકમાં સાચો યોગી છે, તેજ સુખી નર છે.

યોઽન્તઃસુખોઽન્તરારામસ્તથાન્તર્જ્યોતિરેવ યઃ ।

સ યોગી બ્રહ્મનિર્વાણં બ્રહ્મભૂતોઽધિગચ્છતિ ॥૨૪

એવી રીતે જે યોગી અંતરાત્મામાંજ સુખવાળો, અંતરમાંજ આરામવાળો અને અંતરમાં જ્ઞાનજ્યોતિવાળો થાય છે; તેજ (બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર પામી) બ્રહ્મભૂત બનીને બ્રહ્મનિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૪

લભંતે બ્રહ્મનિર્વાણમૃષયઃ ક્ષીણકલ્મષાઃ ।

છિન્નદ્વૈધા યતાત્માનઃ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥૨૫॥

વળી પાપનો નાશ કરનારા, (સુખ-દુઃખાદિ દ્વંદ્વોપ્રત્યેનો) રાગદ્વેષ છેદી નાખનારા અને ઇન્દ્રિયોને વશ રાખતા થકા સર્વ ભૂતોના હિત પાછળ મર્યા રહેનારા ઋષિઓ (એટલે પરમાત્મદર્શન પામનારા) બ્રહ્મનિર્વાણરૂપ મોક્ષને પામે છે. ૨૫

કામક્રોધવિયુક્તાનાં યતીનાં યતચેતસામ્ ।

અમિતો બ્રહ્મનિર્વાણં વર્તતે વિદિતાત્મનામ્ ॥૨૬॥

અર્થાત્ જે યતિઓના કામક્રોધ નાશ પામ્યા છે, જેમણે ચિત્ત વશ કર્યું છે; અને જે પરમાત્મદર્શન પામેલા છે; તેમને સર્વ સ્થિતિમાં બ્રહ્મનિર્વાણ પ્રાપ્ત છે.

સ્પર્શાન્કૃત્વા વહિર્વાહ્યાંશ્ચક્ષુશ્ચૈવાંતરે શ્રુવોઃ ।

પ્રાણાપાનૌ સમૌ કૃત્વા નાસામ્યંતરચારિણૌ ॥૨૭

યતેન્દ્રિયમનોબુદ્ધિર્મુનિર્મોક્ષપરાયણઃ ।

વિગતેચ્છાભયક્રોધો યઃ સદા મુક્ત એવ સઃ ॥૨૮

વળી જે મુનિ બહારના વિષયોને મનમાંથી પણ બહાર રાખીને, નેત્રોની દૃષ્ટિ ભ્રમરોની મધ્યમાં સ્થાપીને, નાસિકામાં જતા આવતા પ્રાણ અને અપાનને સમાન કરીને તથા ઇન્દ્રિયો અને મનબુદ્ધિને વશ કરીને મોક્ષપરાયણ રહે છે; તેમજ જેનાં ઇચ્છા, ભય

અને ક્રોધ જતાં રહ્યાં છે; તે પણ સદા મુક્તજ છે.

મોક્તારં યજ્ઞતપસાં સર્વલોકમહેશ્વરમ્ ।

સુહૃદં સર્વભૂતાનાં જ્ઞાન્વા માં શાંતિમૃચ્છતિ ॥૨૯

કેમકે તે મનુષ્ય મનેજ સર્વ યજ્ઞો અને તપોનો લોક્તા, સર્વ લોકોનો મહાન ઈશ્વર તથા પ્રાણી-માત્રનો સુહૃદ્ (નિઃસ્વાર્થી સેવક) જાણીને (સર્વ પ્રકારે નચિંત બની બ્રહ્મનિર્વાણની અક્ષય) શાંતિને પામે છે.

હરિઃ ૐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ
બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે
કર્મસંન્યાસયોગોનામ પંચમોઽધ્યાયઃ ॥૫॥

અધ્યાય ૬ ટો-આત્મસંયમયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

અનાશ્રિતઃ કર્મફલં કાર્યં કર્મ કરોતિ યઃ ।

સ સંન્યાસી ચ યોગી ચ ન નિરગ્નિર્ન ચાક્રિયઃ ૧

(પાછળ કહ્યું તેમ) કર્મફળની ઇચ્છા વિના જે કરવા જેવું કાર્ય કર્યા કરે છે તેજ સંન્યાસી અને યોગી છે, અગ્નિરહિત અને ક્રિયારહિત થઈ બેસી રહેનારો નહિ.

યં સંન્યાસમિતિ પ્રાહુર્યોગં તં વિદ્ધે પાંડવ ।

ન હ્યસંન્યસ્તસંકલ્પો યોગી ભવતિ કશ્ચન ॥ ૨ ॥

અને તેથી હે પાંડવ! જેને કર્મસંન્યાસ કહે છે તેને પણ તું કર્મયોગજ જાણ. કેમકે ક્ષેત્રજ્ઞાના સંકલ્પોનો સંન્યાસ-ત્યાગ-કર્યા વિના કોઈ પણ મનુષ્ય સાચો યોગી બની શકતો નથી. ૨

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।

योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ૩ ॥

એથીજ યોગમાં આરૂઢ થવા ઇચ્છનારા મુનિને માટે સકામ કર્મને સાધનરૂપ કહ્યું છે; અને યોગારૂઢને માટે શમને-મનોનિશ્ચલને-સાધનરૂપ કહ્યો છે.

यदा हि नन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुपज्जते ।

सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ૪ ॥

હવે એ (સકામ ભાવે દાન, યજ્ઞ, ઉપાસના, સમાજસેવા કે ઠીક પડે તે કરનારો) યોગેચ્છુ જ્યારે (તે તે કાર્યના ક્ષણરૂપ લૌકિક પદાર્થોની અનિત્યતા, દુઃખરૂપતા ઇત્યાદિ વધુ સમજવાથી કે અનુભવાવાથી) ઇન્દ્રિયોના ભોગો અને સકામ કર્મોમાં આસક્ત રહેતો નથી; ત્યારેજ તે (ક્ષેત્રજ્ઞાના અને તેની સાથે જોડાયેલા) બધા સંકલ્પોનો સંન્યાસી-ત્યાગી-(તથા

નિષ્કામભાવે કર્મ કરનારો) થઈ શકે છે; અને ત્યારે-
જ તે (યોગેચ્છુ મટીને) યોગાડઠ થયેલો (અર્થાત્
યોગને રસ્તે ચઢેલો-ચાલવા લાગેલો) કહેવાય છે.

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

આત્મૈવ હ્યાત્મનો બંધુરાત્મૈવ રિપુરાત્મનઃ ॥ ૫ ॥

(ઉપર પ્રમાણે યોગાડઠ થયેલા-અર્થાત્ પ્રભુપ્રી-
ત્યર્થે બાહ્યસાધનામાં યોગ્યલા-નિષ્કામ કર્મયોગી-
એ અંતરંગ સાધના સાધીને ‘યોગયુક્ત’-અર્થાત્
સાક્ષાત્કાર પામેલો-થવા માટે જાણવું જોઈએ કે)
પોતાનો બંધુ પણ પોતાનું અંતઃકરણ છે; અને શત્રુ
પણ પોતાનું અંતઃકરણ^x છે. માટે એ અંતઃકરણવડે
પોતાની અધોગતિ ન કરતાં ઉદ્ધારજ કરવો જોઈએ.

बंधुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।

अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ६ ॥

પરંતુ તેજ જીવાત્માનું અંતઃકરણ તેનું મિત્ર
થઈ શકે છે કે જેણે તેને ઇન્દ્રિયોસહિત જીત્યું હોય

^x અંતઃકરણની ચાર વૃત્તિઓ કહેલી છે. ૧ મન-એ-
ટલે વિચારવૃત્તિ. ૨ બુદ્ધિ-એટલે નિર્ણય-નિશ્ચય-જ્ઞાનવૃત્તિ.
૩ ચિત્ત-એટલે ચિંતન-સ્મરણ-ધ્યાનવૃત્તિ. ૪ અહંકાર.

છે. કારણકે જેણે તેને નથી જીત્યું, તેનું અંતઃકરણ
તો તેના શત્રુની પેઠે શત્રુરૂપેજ વર્તે છે. ૬

જિતાત્મનઃ પ્રશાંતસ્ય પરમાત્મા સમાહિતઃ ।

જીતોષ્ણસુખદુઃખેષુ તથા માનાપમાનયોઃ ॥૭॥

અંતઃકરણને જીતી ચૂકેલો જે મનુષ્ય ટાઢ-તાપ,
સુખ-દુઃખ તથા માન-અપમાન ઇત્યાદિ દ્વંદ્વોમાં પ્ર-
શાંત રહે છે; તેનેજ સમાધિમાં પરમાત્મદર્શન થાય છે.

જ્ઞાનવિજ્ઞાનતૃપ્તાત્મા કૂટસ્થો વિજિતેન્દ્રિયઃ ।

યુક્ત ઇત્યુચ્યતે યોગી સમલોષ્ટાશ્મકાંચનઃ ॥૮॥

અને જે યોગી પરોક્ષ જ્ઞાનની સાથે અનુભવ-
સિદ્ધ વિજ્ઞાનથી (અપરોક્ષ જ્ઞાનથી) તૃપ્ત, વિકારરહિત,
જિતેન્દ્રિય તથા પથ્થર, માટી અને સોનામાં સમાન-
દૃષ્ટિવાળો થયો હોય તેને “યુક્તયોગી” થયેલો
અર્થાત્ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર પામેલો એમ કહે છે.

સુહૃન્મિત્રાર્યુદાસીનમધ્યસ્થદ્વેષ્યબંધુષુ ।

સાધુષ્વપિ ચ પાપેષુ સમબુદ્ધિર્વિશિષ્યતે ॥૯॥

અને જે સુહૃદ્, મિત્ર, શત્રુ, તટસ્થ, મધ્યસ્થ
અને દ્વેષપાત્રમાં તથા બંધુઓ, સાધુજનો અને
પાપીઓમાં પણ સમબુદ્ધિવાળો થયો હોય; તે

વિશેષ યોગી છે.૯

યોગી યુંજીત સતતમાત્માનં રહસિ સ્થિતઃ ।

एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥१०॥

કર્મયોગીએ (આંતરિક સાધનાદ્વારા પરમાત્માનેા યોગ સાધવા માટે) ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયોને વશ કરનારો; લૌકિક ઇચ્છાવિનાનો તથા સંગ્રહ-પરિગ્રહથી રહિત બનીને અને એકાંતમાં એકાકી સ્થિર થઇને અંતઃકરણને નિરંતર યોગાભ્યાસમાં જોડવું.

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।

नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥११॥

પ્રથમ તો અતિ ઉંચું નહિ તેમ અતિ નીચું નહિ અને દર્ભ ઉપર મૃગચર્મ તથા વસ્ત્ર બિછાવેલું એવું પોતાનું સ્થિર આસન પવિત્ર સ્થાનમાં તૈયાર કરવું.

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेंद्रियक्रियः ।

उपविश्यासने युंज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥१२॥

પછી તે આસનપર જોસીને, ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાઓને રોકીને તથા મનને એકાગ્ર કરીને, અંતઃકરણની વિશુદ્ધિ માટે યોગાભ્યાસ કરવો. ૧૨

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।

સંપ્રેક્ષ્ય નાસિકાગ્રં સ્વં દિશશ્ચાનવલોકયન્ ॥૧૩

પ્રશાંતાત્મા વિગતમીર્ઘચારિવ્રતે સ્થિતઃ ।

મનઃ સંયમ્ય મચ્ચિત્તો યુક્ત આસીત મત્પરઃ ॥૧૪

તે એવી રીતે કે વાંસો, માથું અને ડોકને સીધાં, અચળ તથા સ્થિર રાખીને, દિશાઓ તરફ ન જોતાં નાસિકાની આંખી ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને પ્રશાંત ચિત્તવાળા અને નિર્ભય થઈને, બ્રહ્મચારીવ્રતમાં સ્થિત થઈને, મનને વશ કરીને અને સર્વભાવે મારે પરાયણ થઈને એક મારામાંજ ચિત્ત જોડીને બેસવું. ૧૩, ૧૪

યુંજન્નેવં સદાત્માનં યોગી નિયતમાનસઃ ।

શાંતિં નિર્વાણપરમાં મત્સંસ્થામધિગચ્છતિ ॥૧૫॥

સ્વાધીન મનવાળો યોગી એવી રીતે અંતઃકરણને સદા મારામાં જોડતો થકો મારા સ્વરૂપમાં રહેલી બ્રહ્મનિર્વાણની પરમાનંદમય શાંતિને પામે છે. ૧૫

નાત્યશ્નતસ્તુ યોગોઽસ્તિ ન ચૈકાંતમનશ્નતઃ ।

ન ચાતિસ્વપ્નશીલસ્ય જાગ્રતો નૈવ ચાર્જુન ॥૧૬

યુક્તાહારવિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।

યુક્તસ્વપ્નાવબોધસ્ય યોગો ભવતિ દુઃખહા ॥૧૭

પરંતુ હે અર્જુન ! આ યોગ બહુ ખાનારથી,

કેવળ નહિ ખાનારથી, બહુ ઉંઘનારથી અને બહુ જાગનારથી બની શકતો નથી; પણ યથાઘટિત આહાર-વિહારવાળાને, કર્મમાં યોગ્ય ચેષ્ટાવાળાને તથા યોગ્ય પ્રમાણમાં ઉંઘનાર-જાગનારનેજ આ યોગ, અનેકવિધ સંસારદુઃખનો હણનાર થાય છે. ૧૬, ૧૭

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।

निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥૧૮

(એવી રીતે અભ્યાસ કરતાં કરતાં) યોગીશ્રું ચિત્તજ્યારે અત્યંત વશ થઈને (બીજું કશું પણ નહિ ચિંતવતાં) પરમાત્મામાંજ રૂઢે પ્રકારે સ્થિર થાય છે; ત્યારેજ તેને બધા લોકપરલોકના ભોગોથી પૂરેપૂરો “નિસ્પૃહ” અને “યોગયુક્ત” થયેલો અર્થાત્ પરમાત્માનો યોગ અથવા સાક્ષાત્કાર પામેલા-એમ કહે છે.

यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।

योगिनो यतचित्तस्य યુંજતો યોગમાત્મનઃ ॥૧૯॥

જેમ વાયુરહિત સ્થાનમાં મૂકેલો દીપક જરા પણ ડોલતો નથી; તેવી અડોલપણાનીજ ઉપમા યોગીના પરમાત્મધ્યાનમાં જોડાયેલા ચિત્તને અપાયેલી છે. યત્રોપરમતે ચિત્તં નિરુદ્ધં યોગસેવયા ।

યત્ર ચૈવાત્મનાત્માનં પશ્યન્નાત્મનિ તુષ્યતિ ॥૨૦

સુખમાત્યંતિકં યત્તદ્બુદ્ધિગ્રાહ્યમર્તીંદ્રિયમ્ ।

વેત્તિ યત્ર ન ચૈવાયં સ્થિતશ્ચલતિ તત્ત્વતઃ ॥૨૧॥

યં લબ્ધ્વા ચાપરં લાભં મન્યતે નાધિકં તતઃ ।

યસ્મિંસ્થિતો ન દુઃખેન ગુરુણાપિ વિચાલ્યતે ૨૨

તં વિદ્યાદ્દુઃખસંયોગવિયોગં યોગસંજ્ઞિતમ્ ।

સ નિશ્ચયેન યોક્તવ્યો યોગો નિર્વિણ્ણચેતસા ॥૨૩

આમ યોગાભ્યાસથી નિરુદ્ધ થયેલું ચિત્ત જે સ્થિતિમાં (સર્વ ચિંતનોથી) ઉપરામ થાય છે; જે સ્થિતિમાં તે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવડે પરમાત્માને જોતું થકું પરમાત્મામાંજ સંતુષ્ટ બની રહે છે; જ્યાં ઇંદ્રિયોથી અગમ્ય તથા સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવડે અનુભવી શકાય એવા અલૌકિક આત્મસુખને તે અનુભવે છે; જે અવસ્થામાં સ્થિર થયેલો આ યોગી તત્ત્વથી અળતો નથી; જે સ્થિતિને લાભ્યા પછી બીજા કોઈ લાભને તેનાથી અધિક માનતો નથી; અને જે અવસ્થામાં સ્થિર થયેલો યોગી ભરે દુઃખથી પણ અલાયમાન થતો નથી તેજ અવસ્થા દુઃખમાત્રના સ્પર્શવિનાની (સચ્ચિદાનંદધન પરમાત્માના યોગ-મેળાપ-દર્શન-અથવા

સાક્ષાત્કારવાળી) હોવાથી તેને “યોગ” અથવા “યોગ-યુક્ત” એવા નામવાળી બાણવી; અને એજ યોગને નિશ્ચયપૂર્વક તથા કંટાળ્યા વિના સાધવો જોઈએ.

સંકલ્પપ્રભવાન્કામાંસ્યક્ત્વા સર્વાનશેષતઃ ।

મનસૈવેન્દ્રિયગ્રામં વિનિયમ્ય સમંતતઃ ॥ ૨૪ ॥

શનૈઃ શનૈરુપરમેદ્વદ્વત્યા ધૃતિગૃહીતયા ।

આત્મસંસ્થં મનઃ કૃત્વા ન કિંચિદપિ ચિંતયેત્ ॥

(એવા પરમાત્મયોગને ઈચ્છનારો સકામકર્મી પ્રથમ તે આગળ જાણવાયું છે તેમ અવળી સમજાણ-માંથી ઉપજતી) કલ્પનાઓને અને તેમાંથી ઉદ્ભવતી સર્વ કામનાઓ તથા ક્રિયાઓને પૂરેપૂરી ત્યજી દઈને, તેમજ મનવડે ઈન્દ્રિયોના સમૂહને સર્વ તરફથી વશ કરીને, ધીરજ યુક્ત બુદ્ધિવડે મનને ધીમે ધીમે બીજા બધા વિચારોથી ઉપરામ કરે; અને તેને સચ્ચિદાનંદધન પરમાત્માનાજ ચિંતનમાં સ્થિર કરીને તેના સિવાય બીજું કંઈ પણ ચિંતવે નહિ. ૨૪, ૨૫

યતો યતો નિશ્વરતિ મનશ્ચંચલમસ્થિરમ્ ।

તતસ્તતો નિયમ્યૈતદાત્મન્યેવ વશં નયેત્ ॥ ૨૬ ॥

આ અંચળ અને અસ્થિર મન બીજા જે જે

લૌકિક પદાર્થોમાં જાય તે તે પદાર્થોમાંથી તેને (સારા-
સારની સમજણ વિવેકબુદ્ધિવડે) પાછું વાળીને તે
પરમાનંદમય પરમાત્મામાં જ જોડ્યા કરવું. ૨૬

પ્રશાંતમનસં હ્યેનં યોગિનં સુખમુત્તમમ્ ।

ઉપૈતિ શાંતરજસં બ્રહ્મભૂતમકલ્મષમ્ ॥ ૨૭ ॥

(એ પ્રકારે અભ્યાસ કરતાં કરતાં) જે યોગી શાંત
ચિત્તવાળો, રજસરહિત અને પાપરહિત થઈને બ્રહ્મ-
ભૂત થાય છે; (અર્થાત્ પરમાત્માના ધ્યાનમાં વિશેષ
જોડાયેલો રહે છે) તેજ સમાધિના ઉત્તમ સુખને
પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૭

યુંજન્નેવં સદાત્માનં યોગી વિંગતકલ્મષઃ ।

સુખેન બ્રહ્મસંસ્પર્શમત્યંતં સુખમશ્રુતે ॥ ૨૮ ॥

સારાંશ કે પાપરહિત થયેલો યોગી, એવી રીતે
મનને સદા આત્મામાં જોડતો થકે બ્રહ્મસાક્ષાત્કારનો
અપાર આનંદ સુખપૂર્વક મેળવે-અનુભવે છે. ૨૮

સર્વભૂતસ્થમાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ ।

ઈક્ષતે યોગયુક્તાત્મા સર્વત્ર સમદર્શનઃ ॥ ૨૯ ॥

વળી એવો “યોગયુક્ત” થયેલો-અર્થાત્ પર-
માત્મદર્શન પામેલો-યોગી સર્વત્ર સમદષ્ટિવાળો

થઈને સર્વ ભૂતોમાં પરમાત્માને અને પરમાત્મામાં સર્વ ભૂતોને રહેલાં જુએ છે. ૨૯

યો માં પश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।

तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥૩૦

આમ જે મને—પરમાત્માને સર્વમાં અને સર્વને મારામાં રહેલાં જુએ છે; તેનાથી હું અદશ્ય રહી શકતો નથી અને તે મારાથી અદશ્ય રહી શકતો નથી.

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।

सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥૩૧॥

જે યોગી, સર્વ ભૂતોમાં આત્મારૂપે એકત્વલાવે સ્થિર રહેલા એવાં મને—પરમાત્માનેજ લજે છે; તે સર્વ સ્થળે વર્તતો થકો પણ મારામાંજ વર્તે છે. ૩૧

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।

सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥૩૨

એમાં પણ હે અર્જુન! જે યોગી, સુખ અને દુઃખ પોતાનીજ પેઠે ખીજને થતાં હશે; એવી સમદૃષ્ટિથી સર્વપ્રત્યે જુએ છે; તેને મેં ‘પરમયોગી’ માન્યો છે.

अर्जुन उवाच । अर्जुन કહે છે:-

योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।

एतस्याहं न पश्यामि चंचलत्वात्स्थितिं स्थिराम्

હે મધુસૂદન ! જે આ યોગ આપે સમ્યક પ્રકારે કહ્યો, તે મનની ચંચળતાને લીધે મારામાં ટકી રહે એમ હું જોતો નથી. ૩૩

चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम् ।

तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥३४॥

કેમકે હે કૃષ્ણ ! આ મન ચંચળ, તોફાની, બળવાન અને દૃઢ હોવાથી તેનો નિગ્રહ કરવો, એ તો વાયુને રોકવા જેવું અત્યંત દુષ્કર માનું છું. ૩૪

श्रीभगवानुवाच । श्रीभगवान् કહે છે:-

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।

अभ्यासेन तु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते ॥३५॥

હે મહાબાહો ! નિઃસંદેહ એ મન ચંચળ અને વશ થવું દુષ્કર છે; પરંતુ હે કૌંતેય ! વૈરાગ્યવડે અને અભ્યાસે કરીને અને પણ રોકી શકાય છે. ૩૫

वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥३६॥

મનને વશ નહિ કરનારનેજ યોગ દુષ્કર છે, યત્ન કરનારા જિતેન્દ્રિય પુરુષને તો યોગ્ય ઉપાયથી

યોગ પ્રાપ્ત થવો શક્ય છે; એવો મારો મત છે.૩૬

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:-

અયતિઃ શ્રદ્ધયોપેતો યોગાચ્છલિતમાનસઃ ।

અપ્રાપ્ય યોગસંસિદ્ધિં કાં ગતિં કૃષ્ણ ગચ્છતિ ॥

હે કૃષ્ણ! જે શ્રદ્ધાવાન છતાં પણ તેનું મન યોગથી ચ્છલિત થવાથી તે યત્નરહિત થયો હોય; તો તે યોગની સંસિદ્ધિને નહિ પામતાં કયી ગતિને પામે? કચ્ચિન્નોભયવિભ્રષ્ટશ્ચિન્નાભ્રમિવ નશ્યતિ ।

અપ્રતિષ્ઠો મહાશાહો વિમૂઢો બ્રહ્મણઃ પથિ ॥૩૮॥

હે મહાબાહો ! એવો પરબ્રહ્મપ્રાપ્તિના માર્ગથી ચ્છલિત થયેલો વિમૂઢ અને ઉભયબ્રષ્ટ સાધક, છિન્નભિન્ન થયેલા વાદળની પેઠે ક્યાંક નાશ તો નથી પામતો ?
एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।

त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥૩૯॥

હે કૃષ્ણ ! મારા આ સંશયને પૂરેપૂરો છેદવાને આપજ યોગ્ય છો. આવા સંશયને છેદવાવાળો આપના જેવો બીજો કોઈ મળે તેમ નથી. ૩૯

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।

નહિ કલ્યાણકૃત્કશ્ચિદ્ગતિં તાત ગચ્છતિ ॥૪૦॥
 પ્રાપ્ય પુણ્યકૃતાંલ્લોકાનુષિત્વા શાશ્વતીઃ સમાઃ ।
 શુચીનાં શ્રીમતાં ગેહે યોગભ્રષ્ટોઽભિજાયતે ॥૪૧॥
 અથવા યોગિનામેવ કુલે ભવતિ ધીમતામ્ ।

एतद्वि दुर्लभतरं लोके जन्म यदादृशम् ॥ ४२ ॥

હે પાર્થ! આ લોકમાં કે પરલોકમાં તે યોગબ્રષ્ટ સાધકનો વિનાશ તો કદી થતોજ નથી. કેમકે હે તાત! કલ્યાણને માટે શરૂઆત કરનારો કોઈ પણ દુર્ગતિ નથી પામતો; પરંતુ પુણ્યવાનોના લોકોને પ્રાપ્ત થઈ ત્યાં લાંબો સમય રહીને પછી તે પવિત્ર આચરણવાળા શ્રીમાનને ઘેર જન્મ લે છે; અથવા તો (અભ્યાસમાં મચ્યો રહેવા છતાં દેહ પડવાથીજ તેનો યોગ અધુરો રહ્યો હોય તો તે સ્વર્ગમાં નહિ જતાં પરભાર્યોજ) બુદ્ધિમાન-જ્ઞાનવાન-યોગીઓના કુળમાં જન્મે છે. પરંતુ (એટલી યોગ્યતા સિવાય) આવા પ્રકારનો જન્મ, આ લોકમાં મળવો ખડું દુર્લભ છે. તત્ર તં બુદ્ધિસંયોગં લભતે પૌર્વદેહિકમ્ ।

यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥ ४३ ॥

ત્યાં જન્મીને પૂર્વશરીરમાં પ્રાપ્ત કરેલી બુદ્ધિનો

સંયોગ તે અનાયાસે પામે છે; અને હે કુરુનંદન !
યોગસંસિદ્ધિ માટે બાકી રહેલી સાધના પૂરી કરે છે.

पूर्वाभ्यासेन तेनैव हियते ह्यवशोऽपि सं ।

જિજ્ઞાસુરપિ યોગસ્ય શબ્દબ્રહ્માતિવર્તતે ॥૪૪॥

આ પ્રમાણે પૂર્વના અભ્યાસને લીધે તે અવશ્ય
(યોગ પૂર્ણ કરવા) ખેંચાય છે; અને કદાચ તે માત્ર તે
યોગનો જિજ્ઞાસુ (યોગનું સ્વરૂપ સમજવાની ઇચ્છા-
વાળો) હોય તોપણ (જ્ઞાન અને સાધના વધતાં)
શબ્દપ્રદાને આબંગી બાય છે, (અર્થાત્ વેદોમાં કહેલાં
સકામ કર્મોના ક્ષણરૂપ જે લોકપરલોકનાં સુખો તેની
કામના ત્યજી દઇને નિષ્કામ કર્મયોગદ્વારા એ કરતાં
અત્યંત મહાન એવા મોક્ષક્ષણને પામે છે. ૪૪

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।

अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥૪૫॥

આવી રીતે જે યોગી સામાન્ય યત્ન કરતો હોય
તે પણ વિશેષ યત્ન કરવા માંડી સર્વ પાપોથી શુદ્ધ
થાય છે; અને એમ અનેક જન્મે પણ યોગને સંસિદ્ધ
કરે છે અને તેથી પરમગતિને પામે છે. ૪૫

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि

મતોઽધિકઃ । કર્મિભ્યશ્ચાધિકો યોગી તસ્મા-
દ્યોગી ભવાર્જુન ॥ ૪૬ ॥

માટે હે અર્જુન ! સકામ તપસ્વી કરતાં પણ
નિષ્કામ યોગી અધિક છે; સકામ શાસ્ત્રજ્ઞાનીથી
પણ નિષ્કામ યોગી અધિક છે અને સકામ કર્મકાં-
ડીથી પણ નિષ્કામ યોગીને અધિક માનેલો છે. તેથી
તું પણ નિષ્કામ યોગી થા. ૪૬

યોગિનામપિ સર્વેષાં મદ્ગતેનાંતરાત્મના ।

શ્રદ્ધાવાન્ભજતે યો માં સ મે યુક્તતમો મતઃ ॥૪૭

એમાં પણ જે શ્રદ્ધાવાન અને અંતઃકરણ મારા-
માં જોડી રાખીને મનેજ ભજનારો હોય છે; તેને
મેં સર્વ યોગીઓમાં “ઉત્તમ યોગી” માન્યો છે. ૪૭

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
आत्मसंयमयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

અધ્યાય ૭ મો—જ્ઞાનવિજ્ઞાનયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:—
મય્યાસક્તમનાઃ પાર્થ યોગં યુંજન્મદાશ્રયઃ ।
અસંશયં સમગ્રં માં યથા જ્ઞાસ્યસિ તચ્છ્રુણુ ॥૧॥

હે પાર્થ ! તું પણ મારામાંજ આસક્ત મન-
વાળો તથા મારાજ આશ્રયવાળો થઈને યોગમાં
જોડાવાથી નિઃસંશય મને જે પ્રકારે સમગ્ર વિભૂતિ,
બળ—અંશ્વર્યાદિસંહિત જાણીશ તે હવે સાંભળ.૧

જ્ઞાનં તેઽહં સવિજ્ઞાનમિદં વક્ષ્યામ્યશેપતઃ ।
યજ્ઞાત્વા નેહ ભૂયોઽન્યજ્ઞાતવ્યમવશિષ્યતે ॥૨

એ જ્ઞાન હું તને વિજ્ઞાનસંહિત પૂરેપૂરું કહીશ
કે જે જાણ્યા પછી તારે આ સંસારમાં બીજું કંઈ
પણ જાણવા યોગ્ય બાકી રહેશે નહિ.૨

મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ કશ્ચિદ્યતતિ સિદ્ધયે ।

યતતામપિ સિદ્ધાનાં કશ્ચિન્માં વેત્તિ તત્ત્વતઃ ॥૩॥

(એ જ્ઞાનને સાંભળવા છતાં પણ) હજારો મનુ-
ષ્યોમાંથી કેાઇકજ તેને (અમલમાં મૂકીને) સિદ્ધ
કરવાનો યત્ન કરે છે; અને એવા સિદ્ધ કરવાનો

યત્ન કરનારાઓમાંથી પણ કોઈકજ(તીવ્ર મોક્ષેચ્છુ
હોઈને માર્ગમાં દેખાતી કોઈ પણ લૌકિક વસ્તુ
કે સ્થિતિ તરફ નહિ ખેંચાતાં તે ને તેજ જન્મમાં)
મને તત્ત્વથી જાણે છે.૩

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।

अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥

પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, મન,
બુદ્ધિ અને અહંકાર; એમ આઠ વિભાગમાં મારી
પ્રકૃતિ વહેંચાયેલી છે.૪

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।

जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ ५ ॥

આ મારી આઠ પ્રકારની પ્રકૃતિ તો અપરા-ક-
નિષ્ટ-છે, હવે હે મહાબાહો ! એ સિવાય બીજી એક
મારી પરા-શ્રેષ્ઠ પ્રકારની-પ્રકૃતિ જીવરૂપે રહેલી છે
તેને જાણી લે, કે જેનાવડે આ જગત ધારણ કરાય છે.

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।

अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥

આ બે પ્રકારની પ્રકૃતિઓ (મારીજ યોજના પ્ર-
માણે) સર્વ ભૂતોને (ધારણ કરીને) પેદા કરવાવાળી

હોવાથી આ સમગ્ર જગતની ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય કરનારો ખરું જોતાં હુંજ છું, એમ જાણ. ૬

મત્તઃ પરતરં નાન્યત્કિંચિદસ્તિ ધનંજય ।

મયિ સર્વમિદં પ્રોતં સૂત્રે મણિગણા ઇવ ॥ ૭ ॥

કેમકે હે ધનંજય ! મારાથી બહાર કે શ્રેષ્ઠ હોય એવું બીજું કંઈ પણ નથી; અને જેમ દોરામાં મણિઓ પરોવેલા હોય છે, તેમ આ સમગ્ર જગત મારામાંજ પરોવાયલું છે. ૭

રસોઽહમપ્સુ કૌંતેય પ્રભાઽસ્મિ શશિસૂર્યયોઃ ।

પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વે પૌરુષં નૃષુ ॥ ૮ ॥

હે કૌંતેય ! જળમાં રસ હું છું; સૂર્ય અને ચંદ્ર-માં પ્રકાશ હું છું; સર્વ વેદોમાં પ્રણવ હું છું; આકાશમાં શબ્દ હું છું અને પુરુષોમાં પુરુષત્વ હું છું. ૮

પુણ્યો ગંધઃ પૃથિવ્યાં ચ તેજશ્ચાસ્મિ વિભાવસૌ ।

જીવનં સર્વભૂતેષુ તપશ્ચાસ્મિ તપસ્વિષુ ॥ ૯ ॥

બીજં માં સર્વભૂતાનાં વિદ્મિ પાર્થ સનાતનમ્ ।

બુદ્ધિર્બુદ્ધિમતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ॥ ૧૦ ॥

પૃથ્વીમાં પવિત્ર ગંધ હું છું; અગ્નિમાં તેજ હું છું; સર્વ પ્રાણીઓમાં જીવન હું છું; તપસ્વીઓમાં

તપ હું છું; બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિ હું છું; તેજસ્વી-
ઓનું તેજ હું છું અને હે પાર્થ ! સર્વ ભૂતોનું
મૂળભીજ પણ મને જાણ. ૯, ૧૦

बलं बलमतामसि कामरागविवर्जितम् ।

धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ૧૧ ॥

કામના અને મોહવિનાનું એવું જે બળવાનોનું
અસામાન્ય સાત્ત્વિક બળ તે પણ હું છું; અને હે ભ-
રતશ્રેષ્ઠ અર્જુન ! સામાન્ય પ્રાણીઓની ધર્મથી અવિ-
રોધી એવી જે લૌકિક કામનાઓ, તે પણ હું છું.
ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।

मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥ ૧૨ ॥

સારાંશ કે, જગતમાં જે પણ સાત્ત્વિક, રાજસિક
અને તામસિક ભાવો તથા પદાર્થો છે, તે સર્વને
મારાથીજ ઉપજેલા જાણ. પરંતુ તે બધા મારામાં
સમાયેલા છે, હું બધો તેઓમાં સમાયેલો નથી.

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।

मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ ૧૩ ॥

છતાં પણ એ ત્રિગુણાત્મક ભાવો અને પદાર્થોથી
આ સર્વ જગત મોહિત થઈને તેનાથી અત્યંત શ્રેષ્ઠ

એવા મને અવિનાશી પરમાત્માને તે જાણતું નથી.

દૈવી હ્યેષા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા ।

મામેવ યે પ્રપદ્યંતે માયામેતાં તરંતિ તે ॥૧૪॥

કારણ કે મારી આ દૈવી અને ગુણમયી માયાને તરવી કડિન હોવાથી જેઓ મારું શરણ-અર્થાત્ આશ્રય લે છે, તેઓજ એ માયાને તરી શકે છે. ૧૪

ન માં દુષ્કૃતિનાં મૂઢાઃ પ્રપદ્યંતે નરાધમાઃ ।

માયયાપહૃતજ્ઞાના આસુરં ભાવમાશ્રિતાઃ ॥૧૫॥

(આવો પ્રભુઆશ્રયનો માર્ગ સર્વ માટે ખુલ્લો છતાં) જેમનું જ્ઞાન એ માયા પાછળ હરાઈ ગયેલું છે, તેઓ તો બિચારા આસુરીજ ગુણોનો આશ્રય લે છે અને તેથી દુરાચારી, મૂઢ તથા નરાધમ બની જઈને તેઓ મને ભણ કે પામી શકતા નથી. ૧૫

ચતુર્વિધા ભજંતે માં જનાઃ સકૃતિનોઽર્જુન ।

આર્તો જિજ્ઞાસુરર્થાર્થી જ્ઞાની ચ ભરતર્ષભ ॥૧૬॥

હો ભરતશ્રેષ્ઠ અર્જુન ! રોગી, જિજ્ઞાસુ, ધનાદિકની ઈચ્છાવાળા અને જ્ઞાની એવા ચાર પ્રકારના શુભ રહેણીકરણીવાળા મનુષ્યો મને ભજે છે. ૧૬

તેષાં જ્ઞાની નિત્યયુક્ત એકભક્તિર્વિશિષ્યતે ।

પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહંસ ચ મમ પ્રિયઃ ૧૭

તેઓમાં પણ જે જ્ઞાની સદા મારા ધ્યાનલજન-
માં રહેનારો અને અનન્ય શ્રદ્ધાભક્તિવાળો હોય છે
તે બીજાઓથી શ્રેષ્ઠ છે; અને એવા જ્ઞાનીને હું અ-
ત્યંત પ્રિય છું તેમ એવો જ્ઞાની મને અત્યંત પ્રિય છે.

ઉદારાઃ સર્વ એવંતે જ્ઞાની ત્વાત્મૈવ મે મતમ્ ।

આશ્રિતઃ સ હિ મુક્તાત્મા મામેવાનુત્તમાં ગતિમ્ ।

યદ્યાપિ એ સર્વ પ્રકારના ભક્તો મને ભજવામાં
ઉદાર હોય છે, પરંતુ તેઓમાં પણ જે (ઉપર જ-
ણાવ્યા જેવો સુયોગ્ય) જ્ઞાની હોય છે, તે તો મારું
સ્વરૂપજ છે એવો મારો મત છે. કેમકે તે અતિ-
ઉત્તમ ગતિસ્વરૂપ એવા મારામાં-પરમાત્મામાં-
સ્થિતિ પામેલો “યોગયુક્ત” મહાત્મા હોય છે. ૧૮

बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।

वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥૧૯॥

બહુ જન્મોને આંતેજ તે એવો અનુભવસિદ્ધ
જ્ઞાનવાન બનીને “સર્વ કંઈ વાસુદેવ છે” (અર્થાત
પરમાત્માસિવાય બીજું કંઈ પણ નથી) એ પ્રકારે
મને ભજે છે. પરંતુ એવો મહાત્મા આ સંસારમાં

અત્યંત દુર્લભ છે. (બહુ પ્રયત્ને મળે તેમ છે.) ૧૯

કાર્મસ્તૈસ્તેહૃતજ્ઞાનાઃ પ્રપદ્યંતેऽન્યદેવતાઃ ।

તં તં નિયમમાસ્થાય પ્રકૃત્યા નિયતાઃ સ્વયા ॥૨૦

બાકી તે તે ભોગોની લૌકિક કામનાઓથી જે-મનું જ્ઞાન હરાઈ ગયેલું હોય છે; એવાઓ તો પોતા-પોતાની પ્રકૃતના નિયત સ્વભાવોને અનુસરતા થકા તે તે નિયમ ધારણ કરીને બીજાજ દેવોને ભજે છે.

યો યો યાં યાં તેનું ભક્તઃ શ્રદ્ધયાર્ચિતુમિચ્છતિ ।

તસ્ય તસ્યા ચલાં શ્રદ્ધાં તામેવ વિદધામ્યહમ્ ॥૨૧

એવા જે જે સકામી ભક્ત જે જે દેવતાના સ્વ-રૂપને શ્રદ્ધાથી પૂજવા ઇચ્છે છે; તે તે દેવોમાં તેમની તેમની શ્રદ્ધાને હું અચળ-૯૯-૪૩ છું. ૨૫

સ તયા શ્રદ્ધયા યુક્તસ્તસ્યારાધનમીહતે ।

લભતે ચ તતઃ કામાન્મયૈવ વિહિતાન્હિ તાન્ ૨૨

અંતવત્તુ ફલં તેષાં તદ્ભવત્યલ્પમેધસામ્ ।

દેવાન્દેવયજો યાંતિ મદ્ભક્તા યાંતિ મામપિ ॥૨૩

આથી તેઓ શ્રદ્ધાવાન થઈને તે તે દેવની આરા-ધનામાં જોડાય છે; અને તેના પરિણામે જો કે મારા

નિમેલા તે તે ભોગોને તેઓ અવશ્ય પામે છે; પરંતુ તે અદ્યબુદ્ધિવાળા ભક્તોને મળનારાં તે તે લોકો ક્ષણનાશવંતજ હોય છે. વળી અન્ય દેવોને ભજનારાઓ, દેહાન્તે તે તે દેવના લોક પામે છે; અને મારા ભક્તો મારા સચ્ચિદાનંદમય પરમ ધામને પામે છે.

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।

પરં भावमजानन्तां ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ ૨૪ ॥

વળી એ અબુદ્ધ-મૂઢ લોકો મારા સર્વોત્તમ, સર્વથી અલગ અને અવિનાશી સ્વરૂપને નહિ જાણતાં મને અવ્યક્ત પરમાત્માને વ્યક્તિભાવને પામેલો માને છે.

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।

मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥

કેમકે યોગમાયાથી ઢંકાયેલો હું સર્વને દેખાતો નથી; તેથી તે મૂઢ લોકો મને અજન્મા તથા અવિનાશી પરમાત્માને યથાવત્ જાણી શકતા નથી.

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।

भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥ ૨૬ ॥

હૈ અર્જુન ! પૂર્વે થઈ ગયેલાં, હાલમાં છે તે અને ભવિષ્યમાં થનારાં સર્વ પ્રાણીઓને, હું (સર્વજ્ઞ

હોવાથી) જાણું છું; પરંતુ મને કોઈ જાણતું નથી.

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ।

सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यांति परंतप ॥ २७ ॥

અને હે ભારત ! ઇચ્છા અને દ્વેષને પરિણામે ઉપ-
જનારાં જે સુખ-દુઃખાદિ જોડકાં તેના મોહને લીધે
હે પરંતપ ! સર્વ પ્રાણીઓ આ સૃષ્ટિમાં ભ્રમ પામે છે.

येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।

ते द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजते मां दृढव्रताः ॥ २८ ॥

જે પુણ્યકર્મવાળા સજ્જનોનાં પાપનો અંત
આવ્યો હોય, તેઓજ એ સુખ-દુઃખાદિ જોડકાંના
મોહથી છૂટીને તથા દૃઢવ્રતવાળા થઈને મને ભજે છે.

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतंति ये ।

ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥

એ પ્રમાણે જેઓ મારો આશ્રય લઈને જરામરણ-
થી છૂટવાને પ્રયત્ન કરે છે; તેઓજ તે બ્રહ્મને, સમગ્ર
અધ્યાત્મને અને સર્વ કર્મના રહસ્યને જાણી શકે છે.

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।

प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥ ३० ॥

અને એવી રીતે જેઓ મને અધિભૂત, અધિ-

દૈવ અને અધિયજ્ઞસહિત જાણી ચૂકયા હોય છે; તેઓ (જીવનકાળમાં પણ મારામાં ચિત્ત જોડયા કરતા હોવાથી) પ્રયાણકાળે પણ મારામાં જોડાયલા ચિત્તવાળા થઈને મને પરમાત્માનેજ જાણે છે-પામે છે.

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानविज्ञान-
योगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

અધ્યાય ૮ મો—અક્ષરબ્રહ્મયોગ

अर्जुन उवाच । अर्जुन કહે છે:-

किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ।

अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥ १ ॥

अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ।

प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥ २ ॥

હે પુરુષોત્તમ ! (આપે જે કહ્યું તે) બ્રહ્મ એટલે શું ? અધ્યાત્મ તે શું ? કર્મ શું ? વળી અધિભૂત કહ્યું તે શું ? અધિદૈવ શાને કહે છે ? અધિયજ્ઞ શું છે ? અને હે મધુસૂદન ! આ દેહમાં (અધિદેહ-દેહી) કેાણુ છે ? અને ચિત્તને વશ રાખનારને પ્રયાણ-

કાળે આપ કેવી રીતે જણાવ્યો છો ? ૧, ૨

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

અક્ષરં બ્રહ્મ પરમં સ્વભાવોઽધ્યાત્મમુચ્યતે ।

ભૂતભાવોદ્ભવકરો વિસર્ગઃ કર્મસંજ્ઞિતઃ ॥ ૩ ॥

જે તત્ત્વ સર્વથી પર અને અવિનાશી છે તે પર-
બ્રહ્મ પરમાત્મા છે; અને પ્રત્યેક વસ્તુનો પોતાનો જે
મૂળભાવ (અર્થાત્ મૂળ આત્મા અથવા મૂળસ્વરૂપ)
છે, તેને અધ્યાત્મ કહે છે તથા સર્વ ભૂતોના ભાવને
ઉત્પન્ન કરવાનો જે સૃષ્ટિવ્યાપાર તેનું નામ કર્મ છે. ૩

અધિભૂતં ક્ષરો ભાવઃ પુરુષશ્ચાધિદૈવતમ્ ।

અધિયજ્ઞોઽહમેવાત્ર દેહે દેહભૂતાં વર ॥ ૪ ॥

આ દેહમાં જે જે પદાર્થો નાશવાન છે તે અધિ-
ભૂત છે; પુરુષ (જીવ) તે અધિદૈવ છે; અને હું
દેહધારીઓમાં શ્રેષ્ઠ ! અધિયજ્ઞ તે હુંજ છું. ૪

અંતકાલે ચ મામેવ સ્મરન્મુક્તવા કલેવરમ્ ।

યઃ પ્રયાતિ સ મદ્ભાવં યાતિ નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ ॥ ૫ ॥

યં યં વાપિ સ્મરન્ભાવં ત્યજત્યંતે કલેવરમ્ ।

તં તમેવૈતિ કૌંતેય સદા તદ્ભાવભાવિતઃ ॥ ૬ ॥

અંતકાળે જે માફં સ્મરણ કરતો થકો કલે-
વર (દેહ) છોડી જાય છે; તે મારાજ સ્વરૂપને પામે
છે, એમાં સંશય નથી; પણ હે કુંતીપુત્ર ! મનુષ્ય
અંતકાળે જે જે પદાર્થનું સ્મરણ કરતો થકો શરીર
છોડે છે તેની તેની ભાવનાવાળો તે સદાકાળ રહેલો
હોય છે; તેથીજ તે, તે તે પદાર્થને પામે છે. ૫, ૬
तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युद्धय च ।

मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मा मे वैष्यस्य संशयः ॥ ७ ॥

તે માટે તું માફં સ્મરણ કરતો થકો યુદ્ધ કર.
કેમકે સર્વ કાળમાં મનબુદ્ધિ મારામાં અર્પેલાં-
જોડેલાં-હશે તો તું નિઃસંદેહ મને પામીશ. ૭

अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ।

परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचितयन् ॥ ૮ ॥

કેમકે હે પાર્થ ! બીજા કશાના ચિંતનમાં નહિ
જનારા-એકનિષ્ઠ-ચિત્તવડે જે નિરંતર પરમાત્માનું
ચિંતન કરતો થકો તેની પ્રાપ્તિના અભ્યાસમાં જોડા-
યેલો રહે છે; તેજ તે પરમદિવ્ય પુરુષને પામે છે.

कविं पुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनु-
स्मरेद्यः । सर्वस्य धातारमर्चित्यरूपमादित्य-

વર્ણ તમસઃ પરસ્તાત્ ॥ ૯ ॥

પ્રયાણકાલે મનસાઽચલેન ભક્ત્યા યુક્તો
યોગબલેન ચૈવ । ઋવોર્મધ્યે પ્રાણમાવેશ્ય સમ્યક્
સ તં પરં પુરુષમુપૈતિ દિવ્યમ્ ॥ ૧૦ ॥

સર્વજ્ઞ, અનાદિસિદ્ધ, સર્વના નિયંતા, આણુથી
પણ સૂક્ષ્મ, સર્વનું ધારણ-પોષણ કરનાર, અચિંત્ય-
રૂપ, સૂર્યની પેઠે સદાય પ્રકાશરૂપ તથા તમસથી
અત્યંત રહિત, એવા સમ્યક્દાનંદધન પરમાત્માનું જે
સદાય રમરણ કરતો રહે છે; તે ભક્તિમાન પુરુષ એ
યોગાભ્યાસના બળને લીધે પ્રયાણકાળે પણ બ્રુકુટી-
મધ્યે પ્રાણને રૂડી રીતે સ્થાપન કરીને નિશ્ચલ મનથી
તેનું રમરણ-ચિંતન કરતો થકો તે પરમ દિવ્ય અને
સમ્યક્દાનંદધન પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. ૯, ૧૦

યદક્ષરં વેદવિદો વદંતિ વિશંતિ યદ્યતયો
વીતરાગાઃ । યદિચ્છંતો બ્રહ્મચર્યં ચરંતિ તત્તે
પદં સંગ્રહેણ પ્રવક્ષ્યે ॥ ૧૧ ॥

વેદવેત્તાઓ જેને અવિનાશી કહે છે; વીતરાગ
યતિઓ જેમાં પ્રવેશે છે; અને જેને ઇચ્છનારા બ્રહ્મચર્ય-
ને આચરે છે; તે પદવિષે હવે તને સંક્ષેપમાં કહીશ.

સર્વદ્વારાણિ સંયમ્ય મનો હૃદિ નિરુદ્ધ્ય ચ ।

મૂઢ્ઢ્યધાયાત્મનઃ પ્રાણમાસ્થિતો યોગધારણામ્ ॥

ઔમિત્યેકાક્ષરં બ્રહ્મ વ્યાહરન્મામનુસ્મરન્ ।

યઃ પ્રયાતિ ત્યજન્દેહં સ યાતિ પરમાં ગતિમ્ ॥૧૩

ઈન્દ્રિયોનાં સર્વ દ્વારોને રોકીને, મનને હૃદયમાં રૂંધીને, પ્રાણને પ્રહ્લરંધ્રમાં ધારણ કરીને, યોગ-સમાધિની ધારણામાં સ્થિર થઈને તથા “ૐ” એવા પ્રહ્લવાચક એકાક્ષર મંત્રનો ઉચ્ચાર કરીને તેના અર્થ-રૂપ મારૂં પરમાત્માનું સ્મરણ કરતો થકો જે મનુષ્ય દેહને ત્યજી જાય છે; તે પરમ ગતિને પામે છે.

અનન્યચેતાઃ સતતં યો માં સ્મરતિ નિત્યશઃ ।

તસ્યાહં સુલભઃ પાર્થ નિત્યયુક્તસ્ય યોગિનઃ ॥૧૪

પરંતુ હે પાર્થ! (આગળ કહ્યું તેમ) જે અનન્ય ચિત્તથી, નિરંતર અને નિત્યપ્રતિ મારૂં સ્મરણ કરે છે; તેવા નિત્યયુક્ત (અને સર્વ લૌકિક કામનાઓને ત્યજી ચૂકેલા) યોગીનેજ હું (એવી રીતે પ્રયાણકાળે સ્મરણમાં આવવો) સુલભ છું. ૧૪

મામૃષેત્ય પુનર્જન્મ દુઃખાલયમશાશ્વતમ્ ।

નાપ્નુવંતિ મહાત્માનઃ સંસિદ્ધિં પરમાં ગતાઃ ॥૧૫

(એવી રીતે અભ્યાસ કરીને જીવનકાળમાં) જેઓ પરમ સંસિદ્ધિને પામ્યા હોય છે, તે મહાત્માઓ (પ્રયાણકાળે) મને પામ્યા પછી આ દુઃખના ધામરૂપ અને નાશવંત (એવા સંસારમાં) પુનર્જન્મને પામતા નથી.

આત્રલ્લભ્યવનાલ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન ।

મામુપેત્ય તુ કૌંતેય પુનર્જન્મ ન વિદ્યતે ॥ ૧૬ ॥

કેમકે હે અર્જુન! આ લોકથી માંડીને બ્રહ્મલોક-સુધીના બધા લોકો પુનર્જન્મમાં નાખવાવાળા છે; અને હે કૌંતેય! મને પામે તેનેજ પુનર્જન્મ થતો નથી.

સહસ્રયુગપર્યંતમહર્ગદ્રક્ષણો વિદુઃ ।

રાત્રિં યુગસહસ્રાં તાં તેઽહોરાત્રવિદો જનાઃ ॥ ૧૭ ॥

બ્રહ્માનો દિવસ હજાર ચતુર્યુગી જેટલો તથા રાત્રિ હજાર ચતુર્યુગી જેટલી જેઓ યથાવત્ જાણે છે, તે મનુષ્યો રાત્રિ-દિવસને જાણનારા છે. ૧૭

અવ્યક્તાદ્વ્યક્તયઃ સર્વાઃ પ્રભવંત્યહરાગમે ।

રાત્ર્યાગમે પ્રલીયંતે તત્રૈવાવ્યક્તસંજ્ઞકે ॥ ૧૮ ॥

બ્રહ્માનો દિવસ આવતાં સર્વ વ્યક્તિઓ અવ્યક્ત નામના સ્વરૂપમાંથી પ્રકટે છે; અને રાત્રિ આવતાં પાછી તેજ અવ્યક્ત સ્વરૂપમાં લય પામે છે. ૧૮

ભૂતગ્રામઃ સ એવાયં ભૂત્વા ભૂત્વા પ્રલીયતે ।

રાત્ર્યાગમેઽવશઃ પાર્થ પ્રભવત્યહરાગમે ॥ ૧૯ ॥

આ પ્રમાણે હે પાર્થ ! આ તેનો તેજ પ્રાણી-
સમુદાય પ્રકટી પ્રકટીને રાત્રિ આવ્યે પરવશપણે
લય પામે છે અને દિવસ આવ્યે પ્રકટ થાય છે. ૧૯

પરસ્તસ્માત્તુ ભાવોઽન્યો વ્યક્તોઽવ્યક્તાત્સના-
તનઃ । યઃ સ સર્વેષુ ભૂતેષુ નશ્યત્સુ ન વિનશ્યતિ ॥

પરંતુ તે અવ્યક્તાથી પણ અવ્યક્ત અને પરમ-
શ્રેષ્ઠ એવું બીજું જે સનાતન સ્વરૂપ છે; તે સચ્ચિદા-
નંદધન પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વ ભૂતોમાં રહેલું છે,
તો પણ તેમનો નાશ થવાથી નાશ પામતું નથી. ૨૦

અવ્યક્તોઽક્ષર इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।

યં પ્રાપ્ય ન નિવર્તતે તદ્ધામ પરમં મમ ॥ ૨૧ ॥

એ પરમ અવ્યક્ત તત્ત્વ કે જેને ‘અક્ષર’ કહ્યું છે;
‘પરમગતિ’ પણ કહે છે; અને જેને પામીને પાછું આ
લોકમાં આવવું પડતું નથી; તે માફ ‘પરમધામ’ છે.

પુરુષઃ સ પરઃ પાર્થ મક્ત્યા લભ્યસ્ત્વનન્યયા ।

યસ્યાંતઃ સ્થાનિ ભૂતાનિ યેન સર્વમિદં તતમ્ ॥ ૨૨

પરંતુ હે પાર્થ ! જે પરમગતિરૂપ પરમાત્માની અંતર્ગત સર્વ ભૂતો રહેલાં છે; અને જે પરમાત્માથી આ સર્વ જગત પરિપૂર્ણ છે; તે ‘પરમ પુરુષ’ને અનન્ય શ્રદ્ધા-ભક્તિવડે પામી શકાય છે. ૨૨

યત્ર કાલે ત્વનાવૃત્તિમાવૃત્તિં ચૈવ યોગિનઃ ।

પ્રયાતા યાંતિ તં કાલં વક્ષ્યામિ ભરતર્ષભ ॥૨૩॥

હવે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! જે કાળમાં શરીરને છોડી જનારા યોગી પાછા જન્મતા નથી અને જે કાળમાં જનારા પાછા જન્મે છે; તે કાળવિષે કહીશ. ૨૩

અગ્નિર્જ્યોતિરહઃ શુક્લઃ ષળ્માસા ઉત્તરાયણમ્ ।

તત્ર પ્રયાતા ગચ્છંતિ બ્રહ્મ બ્રહ્મવિદો જનાઃ ॥૨૪॥

અગ્નિ, જ્યોતિ, દિવસ, શુક્લપક્ષ અને ઉત્તરાયણના છ માસ; એ સમયોમાં પ્રયાણ કરનારા બ્રહ્મવેત્તા યોગીજનો પરમાત્માને પામે છે. ૨૪

ધૂમો રાત્રિસ્તથા કૃષ્ણઃ ષળ્માસા દક્ષિણાયનમ્ ।

તત્ર ચાંદ્રમસં જ્યોતિર્યોગી પ્રાપ્ય નિવર્તતે ॥૨૫॥

ધૂમ, રાત્રિ, કૃષ્ણપક્ષ અને દક્ષિણાયનના છ માસ; એ સમયોમાં શરીર છોડનારા યોગી ચંદ્રમાની જ્યોતિને પ્રાપ્ત થઈ છેવટે પાછા અહીં જન્મે છે.

શુક્લકૃષ્ણે ગતી હોતે જગતઃ શાશ્વતે મતે ।

૧૬૬ ॥ એકયા યાત્યનાવૃત્તિમન્યયાઽઽવર્તતે પુનઃ ॥૨૬॥

આ પ્રમાણે જગતની શુક્લા અને કૃષ્ણા* એ બે ગતિઓ શાશ્વત મનાઈ છે કે જેમાંની પહેલીમાં પુનર્જન્મ નથી અને બીજીમાં પુનર્જન્મ થાય છે.

નૈતે સૃતી પાર્થ જાનન્યોગી મુહ્યતિ કશ્ચન ।

૧૬૭ ॥ તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ યોગયુક્તો ભવાર્જુન ॥૨૭॥

પરંતુ હે પાર્થ ! એ ગતિઓને યથાવત્ જાણનારો કોઈ પણ યોગી (એ માન્યતા ઉપર) મોહિત થતો નથી. માટે હે અર્જુન ! તું (શ્રેષ્ઠ ગતિ પામવા માટે) સર્વ કાળમાં યોગયુક્ત થા. ૨૭

વેદેષુ યજ્ઞેષુ તપઃસુ ચૈવ દાનેષુ યત્પુણ્ય-
ફલં પ્રદિષ્ટમ્ । અત્યેતિ તત્સર્વામિદં વિદિત્વા
યોગી પરં સ્થાનમુપૈતિ ચાદ્યમ્ ॥ ૨૮ ॥

યોગી પુરુષ ઉત્તમ ગતિના આ રહસ્યને (હવે પછી વિસ્તારથી કહેવાશે તેવું યથાવત્) સમજે છે; તેથીજ વેદોમાં, યજ્ઞોમાં, તપોમાં અને દાનોમાં જે

* શુક્લા એટલે દેવયાન અને કૃષ્ણા એટલે પિતૃયાન.

જે પુણ્યફળ કહ્યાં છે; તે બધાં ફળોને ઓળંગી બાચ છે. (અર્થાત્ તે તે સર્વ તુચ્છ અને અનિત્ય એવાં આ લોકનાં તેમજ પરલોકનાં ફળોની ઇચ્છા ત્યજ દે છે અને સચ્ચિદાનંદધન પરમધામનીજ સાધના કરે છે અને તેને પરિણામે લોક-પરલોકના) પદાર્થ-માત્રના આદિરૂપ સનાતન પરમધામને પામે છે. ૨૮

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीभद्रगवद्गीतासूपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
अक्षरब्रह्मयोगो नामाष्टमोऽध्यायः ॥८॥

અધ્યાય ૯ મો—રાજવિદ્યા—રાજગુહ્યયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।

ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञાત્વા મોક્ષ્યસેઽશુભાત્ ॥

તું દોષદષ્ટિરહિત હોવાથી તને એ (પરમ ગતિનું) અત્યંત ગુહ્ય જ્ઞાન તેના રહસ્યસહિત કહીશ કે જેને બાણીને તું આ અશુભથી (અસત્-જડ-દુઃખમય સંસારના માર્ગથી) મોક્ષ પામીશ-છૂટી શકીશ. ૧

રાજવિદ્યા રાજગુહ્યં પવિત્રમિદમુત્તમમ્ ।

પ્રત્યક્ષાવગમં ધર્મ્યં સુસુખં કર્તુમવ્યયમ્ ॥ ૨ ॥

આ જ્ઞાનરાજ્યોની વિદ્યા-સર્વ વિદ્યાઓનો રાજ્ય, સર્વ ગુહ્યો કરતાં વધારે ગુહ્ય રાખવા જેવું, પરમપવિત્ર, ઉત્તમોત્તમ, પ્રત્યક્ષ સમજાય તેવું, ધર્મયુક્ત, પાલન કરવામાં (અને દાન કરવામાં) બહુ સુખદાયક તથા અવ્યય છે. (ઘટે નહિ તેવું-નિર્દોષ-વિકારરહિત છે.)

અશ્રદ્ધધાનાઃ પુરુષા ધર્મસ્યાસ્ય પરંતપ ।

અપ્રાપ્ય માં નિવર્તતે મૃત્યુસંસારવર્ત્તમાનિ ॥ ૩ ॥

હે પરંતપ ! આ જ્ઞાનમય ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા નહિ રાખનારા પુરુષો મને નહિ પામતાં વારંવાર જન્મ-મૃત્યુવાળા સંસારના માર્ગમાં પાછા ફરે છે. ૩

મયા તતમિદં સર્વં જગદવ્યક્તમૂર્તિના ।

મત્સ્થાનિ સર્વભૂતાનિ ન ચાહં તેષ્વવસ્થિતઃ ॥ ૪ ॥

આ સર્વ જગત મારા અવ્યક્ત-અદૃશ્ય-રૂપથી ભરપૂર છે; અને એ બધાં ભૂતો (એ અવ્યક્ત રૂપ-સહિત) મારામાં સમાઈ રહેલાં છે; પરંતુ હું કાંઈ તેમનામાં બધો સમાઈ રહેલો નથી. (અર્થાત્ અનંત બ્રહ્માંડોથી પણ અત્યંત વિશાળ છું.) ૪

ન ચ મત્સ્થાનિ ભૂતાનિ પश्य मे योगमैश्वरम् ।

ભૂતભૂત્ત્વ ચ ભૂતસ્થો મમાત્મા ભૂતભાવનઃ ॥૫॥

(મારી પરમાત્માની વાત તો અલગ રહી પણ) મારો તે અવ્યક્ત આત્મા (કે જે આ બધાં અપાર) ભૂતોનું ધારણ-પોષણ તથા ઉત્પત્તિ ને રક્ષણ કરનારો છે; તે પણ એ ભૂતોમાં (બધો) સમાઈ રહેલો નથી; અને એ ભૂતો પણ મારા એ અવ્યક્ત આત્મામાં (સર્વત્ર-બધે) રહેલાં નથી; માટે (એ ઉપરથી પણ) મારા યોગનો પ્રભાવ અને મારો પોતાનો ઈશ્વરીભાવ જો. (કે તે આ સમગ્ર ભૂતોથી અને અવ્યક્તરૂપથી પણ દરેક રીતે કેટલો બધો અનંત અમાપ હશે.) પ
યथाऽकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।
तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥६॥

જેમ સર્વત્ર ગતિ કરનારો મહાન વાયુ (તેનાથી અતિ વિશાળ) આકાશમાં ઉપજીને સદા (તેના એકજ ભાગમાં) રહેલો છે; તેમ આ સર્વ ભૂતો પણ (અવ્યક્ત રૂપમાંથી ઉપજીને) મારા (એકજ અંશ) માં રહેલાં જાણુ. સર્વભૂતાનિ કૌંતેય પ્રકૃતિં યાંતિ મામિકામ્ ।
કલ્પશ્વયે પુનસ્તાનિ કલ્પાદૌ વિસૃજામ્યહમ્ ॥૭॥

હે કૌંતેય ! કલ્પને અંતે એ સર્વ ભૂતો પાછાં
મારી એ અવ્યક્ત પ્રકૃતિમાં આવી મળે છે; અને કલ્પ-
ના આરંભમાં પાછાં એમાંથી હું તેઓને સૃષ્ટું છું. ૭

प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ।

भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ८ ॥

સ્વભાવથીજ પ્રકૃતિને વશ તથા પરાધીન એવાં
આ સર્વ ભૂતોના સમૂહની આવી ઘડલાંગ હું મારી
અવ્યક્ત પ્રકૃતિને. આશ્રય કરીને વારંવાર કરું છું. ૮

न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ।

उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥ ९ ॥

પરંતુ હે અર્જુન ! એ ઉત્પત્તિ-નાશનાં કર્મ
હું અનાસક્ત તથા ઉદાસીન જેવો રહીને કરતો
હોવાથી મને તે કર્મો બાંધી શકતાં નથી. ૯

मयाऽध्यक्षेण प्रकृतिः स्रूयते सचराचरम् ।

हेतुनानेन कौंतेय जगद्विपरिवर्तते ॥ १० ॥

હે કૌંતેય ! મારા અધિષ્ઠાનપણથી (આધારથી)
એ પ્રકૃતિજ સચરાચર જગતને પ્રસવે છે; અને તેથી
આ જગત પણ આવાગમનમાં ફર્યા કરે છે. ૧૦

अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।

પરં માવમજાનંતો મમ ભૂતમહેશ્વરમ્ ॥૧૧॥

મોઘાશા મોઘકર્માણો મોઘજ્ઞાના વિચેતસઃ ।

રાક્ષસીમાસુરીં ચૈવ પ્રકૃતિં મોહિનીં શ્રિતાઃ ॥૧૨

(આ પ્રમાણે મારાજ અધિષ્ઠાનપણથી જન્મેલા અને) માનવી શરીરના આશ્રિત છે તોપણ મારા સર્વથી શ્રેષ્ઠ એવા પરમાત્મસ્વરૂપને જાણવા નહિ ઇચ્છનારા આ મૂઠ લોકો, મારી-સર્વ ભૂતોના મહેશ્વરની-અવજ્ઞા કરે છે; તથા (ખરી રીતે અસત્, જડ અને દુઃખમય એવા લૌકિક પદાર્થોમાંજ) વૃથા જ્ઞાનવાળા, વૃથા આશાવાળા, વૃથા ચિંતનવાળા અને વૃથા કર્મ કરનારા હોઇને (તેના પરિણામે) તેઓ મોહાંધ કરનારી એવી રાક્ષસી અને આસુરી પ્રકૃતિનો આશ્રય લે છે. ૧૧, ૧૨

મહાત્માનસ્તુ માં પાર્થ દૈવીં પ્રકૃતિમાશ્રિતાઃ ।

ભજંત્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા ભૂતાદિમવ્યયમ્ ॥૧૩

સતતં કીર્તયંતો માં યતંતશ્ચ દૃઢવ્રતાઃ ।

નમસ્યંતશ્ચ માં ભક્ત્યા નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ॥૧૪

પરંતુ હે પાર્થ! મહાત્માઓ તો મને પરમાત્માનેજ સર્વ ભૂતોના મૂળરૂપ અને નાશરહિત જાણતા

હોવાથી તેઓ દૈવી પ્રકૃતિનો આશ્રય લઇને અનન્ય મનથી મનેજ લજે છે; તથા (મારીજ પ્રાપ્તિમાટે) દૃઢ વ્રત-દૃઢ નિશ્ચય-વાળા થઇને નિરંતર મારાજ ગુણમાહાત્મ્યનું કીર્તન કરતા થકા, ઇન્દ્રિયદમન કરતા થકા, નમસ્કાર કરતા થકા તથા સદા મારામાંજ ચિત્ત જોડતા થકા અનન્યભક્તિથી મને ઉપાસે છે.

જ્ઞાનયજ્ઞેન ચાપ્યન્યે યજંતો મામુપાસતે ।

एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥ १५ ॥

વળી બીજાઓ મને-સર્વ તરફ મુખવાળા વિરાટ સ્વરૂપને જ્ઞાનયજ્ઞથી પૂજતા થકા અલેદભાવથી, ભેદભાવથી અથવા અનેકભાવથી પણ ઉપાસે છે. ૧૫

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ।

भंत्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥ १६ ॥

કેમકે શ્રૌતયજ્ઞ હું છું; સ્માર્તયજ્ઞ હું છું; પિતૃઓને અર્પણ કરાતું સ્વધા અન્ન હું છું; યજ્ઞમાટેની ઔષધિ હું છું; હવનના મંત્ર હું છું; ધૃત હું છું; અગ્નિ હું છું અને હવનક્રિયા પણ હુંજ છું.

पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।

वेद्यं पवित्रमोँकार ऋक् साम यजुरेव च ॥ १७ ॥

વળી આ સમગ્ર જગતનો પિતા, માતા, ધારણ-
કર્તા, પિતામહ તથા જાણવા યોગ્ય પવિત્ર ઐકાર,
ઋગ્વેદ, સામવેદ અને યજુર્વેદ પણ હુંજ છું. ૧૭
ગતિર્ભર્તા પ્રભુઃ સાક્ષી નિવાસઃ શરણં સુહૃત્ ।

પ્રભવઃ પ્રલયઃ સ્થાનં નિધાનં बीजमव्ययम् ॥ ૧૮

વળી સર્વનો ગતિરૂપ, પોષણકર્તા, પ્રભુ, સાક્ષી,
નિવાસસ્થાન, શરણ, સુહૃદ્, ઉત્પત્તિ, પ્રલય, સ્થિતિ,
નિધાન અને અવિનાશી બીજ પણ હુંજ છું. ૧૮

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।

अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥ ૧૯ ॥

હું અર્જુન! સૂર્યરૂપે તપીને હુંજ વરસાદને
ખેંચું છું અને પાછો વરસાવું છું. વળી અમૃત
અને મૃત્યુ તથા સત્ અને અસત્ સર્વ કંઈ હુંજ છું.

त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्व-
र्गतिं प्रार्थयन्ते । ते पुण्यमासाद्य सुरेंद्रलोकमश्नन्ति
दिव्यान्दिदिवि देवभोगान् ॥ ૨૦ ॥

ત્રણે વેદોમાં કહેલાં સકામ કર્મો કરનારા, સોમ-
રસ પીનારા અને પાપોથી રહિત થયેલા એવા સ-
કામી પુરુષો, કે જેઓ યજ્ઞોવડે મને (ઇદ્રરૂપે) પૂજીને

સ્વર્ગપ્રાપ્તિની પ્રાર્થના કરે છે; તેઓ પવિત્ર ઇંદ્રલોકને પામીને સ્વર્ગમાં દેવતાઓના દિવ્ય ભોગો ભોગવે છે.

તે તં ભુક્ત્વા સ્વર્ગલોકં વિશાલં ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોકં વિશંતિ । એવં ત્રયીધર્મમનુપ્રપન્ના ગતાગતં કામકામા લભંતે ॥ ૨૧ ॥

પણ તેઓ તે વિશાળ સ્વર્ગલોકને ભોગવીને પુણ્ય ક્ષીણ થતાં પાછા મૃત્યુલોકમાં જન્મે છે; અને એવી રીતે ત્રણે વેદોમાં સ્વર્ગના સાધનરૂપે કહેલા સકામ ધર્મને શરણ થયેલા તે ભોગેન્ધુઓ (આ અશુભ સંસારમાં) આવાગમન પામ્યા કરે છે. ૨૧
અનન્યાશ્રિતયંતો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્ ॥૨૨

અને જે નિષ્કામી જનો મને પરમાત્માને અનન્યભાવે ચિંતવતા થકા રૂડે પ્રકારે ઉપાસે છે; તેવા સદા મારામાં જોડાઈ રહેનારાઓનું યોગ અને ક્ષેમ* સર્વ પ્રકારે હું પોતે વહન કરું છું. ૨૨

યેઽપ્યન્યદેવતામક્તા યજંતે શ્રદ્ધયાન્વિતાઃ ।

તેઽપિ મામેવ કૌંતેય યજંત્યવિધિપૂર્વકમ્ ॥૨૩॥

*યોગ=અપ્રાપ્ત પદાર્થની પ્રાપ્તિ. ક્ષેમ=પ્રાપ્તપદાર્થનું રક્ષણ.

હે કોંતેય ! જે સકામી ભક્તો શ્રદ્ધાપૂર્વક બીજા દેવોને ભજે-પૂજે છે, તેઓ અવિધિપૂર્વક તેમ કરે છે, છતાં અજ્ઞાનપૂર્વક પણ મનેજ પૂજે છે. ૨૩

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।

न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्चरन्ति ते ॥ २४ ॥

કારણ કે સર્વ યજ્ઞોનો ભોક્તા તથા સ્વામી તત્ત્વથી તો હુંજ છું. તેઓ તત્ત્વથી મને તેવો જાણતા નથી, તેથીજ એમ આવાગમનમાં પડ્યા કરે છે. ૨૪

यांति देवव्रता देवान् पितॄन्यांति पितॄव्रताः ।

भूतानि यांति भूतेज्या यांति मद्याजिनोऽपि माम्

આ પ્રમાણે દેવોને ઉપાસનારા દેવોને, પિતૃઓને પૂજનારા પિતૃઓને અને ભૂતોને ભજનારા ભૂતોને પામે છે; તેમ મને ભજનારા મને પણ પામે છે.

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।

तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥ २६ ॥

જે પ્રયત્નવાન મનુષ્ય મને પત્ર, પુષ્પ, ફળ કે જળ પણ ભક્તિપૂર્વક અર્પણ કરે છે; તેની તે ભક્તિયુક્ત અર્પાયલી ભેટને હું પ્રેમથી સ્વીકારું છું. ૨૬

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ।

યત્તપસ્યસિ કૌંતેય તત્કુરુષ્વ મદર્પણમ્ ॥૨૭॥

માટે તું પણ જે કાંઈ કરે, જે કાંઈ જમે, જે કાંઈ હોમે, જે કાંઈ દાન કરે ને જે કાંઈ તપ કરે, તે સર્વ હે કૌંતેય ! મને અર્પણ કરતો રહે. ૨૭

શુભાશુભફલૈરેવં મોક્ષયસે કર્મબંધનૈઃ ।

સંન્યાસયોગયુક્તાત્મા વિમુક્તો મામુપૈષ્યસિ ॥૨૮

કેમકે એવી રીતે તું અંતઃકરણને કર્માર્પણ-રૂપી સંન્યાસયોગમાં જોડવાથી, કર્મનાં શુભાશુભ ફળરૂપી બંધનોથી મુક્ત થઈશ અને તેથી આવા-ગમનથી પણ વિમુક્ત થઈને મને પ્રાપ્ત થઈશ. ૨૮

સમોઽહં સર્વભૂતેષુ ન મે દ્વેષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ ।

યે ભજંતિ તુ માં ભક્ત્યા મયિ તે તેષુ ચાપ્યહમ્ ॥

યદ્યપિ હું સર્વભૂતોમાં સમાન છું, કેમકે મારે કોઈ દ્રોહી પણ નથી અને પ્રિય પણ નથી; છતાં પણ જેઓ મને શ્રદ્ધાભક્તિથી ભજે છે તેઓ (એવા વિશેષ યત્નદ્વારા) મારામાં (વિશેષ જોડાઈ) રહે છે; તેમ હું પણ તેમનામાં (વિશેષરૂપે) રહું છું. ૨૯

અપિ ચેત્સુદુરાચારો ભજતે મામનન્યભાક્ ।

સાધુરેવ સ મંતવ્યઃ સમ્યગ્વ્યવસિતો હિ સઃ ॥૩૦

ક્ષિપ્રં ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાંતિં નિગચ્છતિ ।

કૌતેય પ્રતિજાનીહિ ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્યતિ ॥૩૧

કેાઈ અતિ દુરાચારી પણ મને અનન્ય શ્રદ્ધા-
ભક્તિથી-એકનિષ્ઠાથી-ભજતો હોય તો તેને સાધુજ
માનવો યોગ્ય છે. કેમકે તે હવે યોગ્ય નિશ્ચયવાળો
થવાથી સત્વર ધર્માત્મા થાય છે અને શાશ્વત શાંતિ-
સ્વરૂપ મોક્ષનાજ માર્ગમાં ચાલે છે. વળી હે કૌતેય !
તું નક્કી જાણુજે કે, (એવો ખરે રસ્તો ચઢેલો) મારો
ભક્ત કદી પણ નાશ (કે અધોગતિ) પામતો નથી. ૩૦, ૩૧

માં હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિત્ય યેઽપિ સ્યુઃ પાપયોનયઃ ।

સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેઽપિ યાંતિ પરાં ગતિમ્

કિં પુનર્બ્રાહ્મણાઃ પુણ્યા ભક્તા રાજર્ષયસ્તથા ।

અનિત્યમસુખં લોકમિમં પ્રાપ્ય ભજસ્વ મામ્ ॥૩૩

મન્મના ભવ મન્નક્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુરુ ।

મામેવૈષ્યસિ યુક્તૈવમાત્માનં મત્પરાયણઃ ॥૩૪॥

કેમકે હે પાર્થ ! સ્ત્રીઓ, વૈશ્યો, શૂદ્રો અને
બીજા પાપી જાતિમાં જન્મનારાઓ મારા આશ્રિત
થવાથી પરમગતિને પામે છે; તોપણ પવિત્ર બ્રાહ્મ-
ણો અને ભક્ત રાજર્ષિઓ મારે તો કહેવુંજ શું ?

માટે તું આ અનિત્ય અને સુખરહિત લોકને પામીને
 (પાછું વારંવાર આ અશુભ લોકમાં આવવું પડે
 નહિ તેટલા માટે અજ-અવિનાશી અને સચ્ચિદા-
 નંદધન એવા) મને પરમાત્માનેજ લજ; મારામાંજ
 મન રાખ; મારેજ લક્ષ્મી થા; મન-કર્મ-વાણી-વડે
 કરાતાં સર્વ કર્મો મને અર્પણ કરતો રહે અને મને
 સર્વશ્રેષ્ઠ પરમાત્માને નમસ્કાર કર. કેમકે એ પ્રમાણે
 મારે શરણ-પરાયણ-થઈને શરીર તથા અંતઃકરણને
 મારામાં જોડવાથી તું મનેજ પ્રાપ્ત થઈશ. ૩૨-૩૪

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्म-
 विद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे राजविद्या-
 राजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥९॥

અધ્યાય ૧૦ મો—વિભૂતિયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

ભૂય એવ મહાબાહો શ્રુણુ મે પરમં વચઃ ।

યત્તેઽહં પ્રીયમાણાય વક્ષ્યામિ હિતકામ્યયા ॥ ૧ ॥

હે મહાબાહો ! વળી પણ મારું ઉત્તમ વચન સાંભળ. તું મારાપર પ્રીતિવાળો હોવાથી તારા હિતની ઈચ્છાથી તને કહીશ. ૧

ન મે વિદુઃ સુરગણાઃ પ્રભવં ન મહર્ષયઃ ।

અહમાદિર્હિ દેવાનાં મહર્ષીણાં ચ સર્વશઃ ॥ ૨ ॥

કદી પણ મારી ઉત્પત્તિ થઈ હોય, એવું દેવલોકો તથા મહર્ષિઓ સુદ્ધાં બ્રહ્મતા-માનતા-નથી. કેમકે એ દેવતાઓનું અને મહર્ષિઓનું પણ આદિસ્થાન (અર્થાત્ બીજ-મૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન) સર્વ પ્રકારે હું છું.

યો મામજમનાદિં ચ વેત્તિ લોકમહેશ્વરમ્ ।

અસંમૂઢઃ સ મર્ત્યેષુ સર્વપાપૈ પ્રમુચ્યતે ॥ ૩ ॥

જે કોઈ મને એવો અજ્ઞાન, અનાદિ અને સર્વ લોકોનો મહેશ્વર જાણે છે; તેજ આ મરવાવાળા

લોકોમાં મોહરહિત થઇને સર્વ પાપોથી દૂર છે. ૩

બુદ્ધિજ્ઞાનમસંમોહઃ ક્ષમા સત્યં દમઃ શમઃ ।

સુખં દુઃખં ભવોઽભાવો ભયં ચાભયમેવ ચ ॥૪॥

અહિંસા સમતા તુષ્ટિસ્તપો દાનં યશોઽયશઃ ।

ભવંતિ ભાવા ભૂતાનાં મત્ત એવ પૃથગ્વિધાઃ ॥૫॥

સદ્બુદ્ધિ, તત્ત્વજ્ઞાન, નિર્મોહતા, ક્ષમા, સત્ય, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, મનોનિગ્રહ, સુખદુઃખ, જન્મ, મૃત્યુ, ભય, અભય, અહિંસા, સમતા, સંતોષ, તપ, દાન, યશ, અપયશ ઇત્યાદિ જૂદા જૂદા પ્રકારના ભાવ પ્રાણીઓમાં ઉપજે છે તે પણ બધા મારાથીજ ઉપજે છે.

મહર્ષયઃ સપ્ત પૂર્વે ચત્વારો મનવસ્તથા ।

મદ્ભાવા માનસા જાતા યેપાં લોકે ર્માઃ પ્રજાઃ ૬

પૂર્વના સાત મહર્ષિઓ તથા ચાર મનુષ્યો કે જેમનાથી આ લોકમાં આ બધી પ્રજા થઇ છે, તેઓ પણ મારાજ મનોભાવથી-સંકલ્પથી-ઉપજેલા છે. ૬

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।

સોઽવિકંપેન યોગેન યુજ્યતે નાત્ર સંશયઃ ॥૭॥

મારી આવી અનેકવિધ યોગવિભૂતિને જે તત્ત્વથી અર્થાત્ યથાવત્ જાણે છે; તે તો અડગભાવે

યોગદ્વારા મારામાંજ જોડાય છે, એમાં સંશય નથી.

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

इति मत्त्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥८॥

કેમકે હુંજ સર્વની ઉત્પત્તિનું કારણ છું અને સર્વજગત મારીજ સત્તાસ્કૃતિથી ક્રિયા કરે છે; એમ માનીને બુદ્ધિમાનો ભાવાવિષ્ટ થતા થકા મનેજ ભજે છે.

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।

कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥९॥

તેઓ મારામાંજ ચિત્ત અને પ્રાણને સ્થિર કરતા રહીને વાણીવડે પંથુ પરસ્પરમાં સદા મારાજ ગુણ-માહાત્મ્ય દર્શાવતા રહી સંતોષ પામે છે; તથા નિત્ય-પ્રતિ મારુંજ કથન-કીર્તન કરતા થકા આનંદ પામે છે.

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।

ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयांति ते ॥१०॥

એવા સદા ધ્યાનકીર્તનમાં મગ્યા રહી પ્રીતિ-પૂર્વક મને ભજનારાઓને હું એવી બુદ્ધિનો યોગ આપું છે, કે જેનાવડે તેઓ મને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

तेषामेवानुकंपार्थमहमज्ञानजं तमः ।

નાશયામ્યાત્મભાવસ્થો જ્ઞાનદીપેન ભાસ્વતા ૧૧

તેઓ પ્રત્યેની અનુકંપાને લીધે એ બુદ્ધિદ્વારા હું
તેમના અંતઃકરણમાં સ્થિત થઈને જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશિત
જ્યોતિવડે અજ્ઞાનજન્ય અંધકારનો નાશ કરું છું.

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન પૂછે છે:-

પરં બ્રહ્મ પરં ધામ પવિત્રં પરમં ભવાન્ ।

પુરુષં શાશ્વતં દિવ્યમાદિદેવમજં વિશુભ્ ॥૧૨॥

આહુસ્ત્વામૃષયઃ સર્વે દેવર્ષિર્નારદસ્તથા ।

અસિતો દેવલો વ્યાસઃ સ્વયં ચૈવ બ્રવીષિ મે ૧૩

દેવર્ષિ નારદ, અસિત, દેવલ, વ્યાસ અને સર્વ
ઋષિઓ આપને પરબ્રહ્મ, પરમધામ, પરમ પવિત્ર,
સનાતન પુરુષ, દિવ્ય આદિદેવ, અજન્મ અને સર્વ-
વ્યાપક કહે છે; તેવુંજ આપ પોતે પણ મને કહો છો.

સર્વમેતદતં મન્યે યન્માં વદસિ કેશવ ।

નહિ તે ભગવન્વ્યક્તિં વિદુર્દેવા ન દાનવાઃ ॥૧૪

તેથી હે કેશવ ! આ જે કંઈ આપ મને કહો છો
તે બધું હું સત્ય માનું છું. હે ભગવન ! આપના સ્વ-
રૂપને નથી દેવો જાણતા કે નથી દાનવો જાણતા. ૧૪

સ્વયમેવાત્મનાત્માનં વેત્થ ત્વં પુરુષોત્તમ ।

ભૂતભાવન ભૂતેશ દેવદેવ જગત્પતે ॥ ૧૫ ॥

હે પુરુષોત્તમ ! હે ભૂતોને ઉત્પન્ન કરનારા ! હે સર્વ ભૂતોના ઈશ્વર ! હે દેવોના દેવ ! હે જગત્પતે ! આપ પોતેજ પોતાને પોતાવડે યથાવત્ બાણો છો. વક્તુમર્હસ્યશેષેણ દિવ્યા હ્યાત્મવિભૂતયઃ ।

યાભિર્વિભૂતિભિર્લોકાનિમાંસ્ત્વં વ્યાપ્ય તિષ્ઠસિ ॥

માટે આપ પોતાની જે જે વિભૂતિઓદ્વારા આ લોક-પરલોકમાં વ્યાપીને રહો છો; તે સંપૂર્ણ રીતે કહેવાને એક આપજ યોગ્ય છો. ૧૬

કથં વિદ્યામહં યોગિંસ્ત્વાં સદા પરિચિન્તયન્ ।

કેષુ કેષુ ચ ભાવેષુ ચિન્ત્યોઽસિ ભગવન્મયા ૧૭

વિસ્તરેણાત્મનો યોગં વિભૂતિં ચ જનાર્દન ।

ભૂયઃ કથય તૃપ્તિર્હિ શૃણ્વતો નાસ્તિ મેઽમૃતમ્ ॥

હે યોગિન ! હું સદા કેવી રીતે ચિંતન કરતો થકો આપને બાણી શકું; અને હે ભગવન્ ! આપ કયા કયા ભાવોમાં (સ્વરૂપોમાં) મારે ચિંતવવા યોગ્ય છો; તે સમજવા સારૂ હે જનાર્દન ! આપની યોગ-શક્તિને અને વિભૂતિઓને ફરી પણ વિસ્તારથી કહો. કેમકે આપનાં સત્યપૂર્ણ વચનામૃત સાંભળતાં

મને તૃપ્તિ થતી નથી. ૧૭, ૧૮

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

હંત તે કથયિષ્યામિ દિવ્યા હ્યાત્મવિભૂતયઃ ।

પ્રાધાન્યતઃ કુરુશ્રેષ્ઠ નાસ્ત્યંતો વિસ્તરસ્ય મે ॥૧૯

ઠીક, પરંતુ તને મારી દિવ્ય વિભૂતિઓ મુખ્ય મુખ્ય કહીશ; કેમકે હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! મારી બધી વિભૂતિઓના વિસ્તારનો તો અંતજ આવે તેમ નથી. ૧૯

અહમાત્મા ગુડાકેશ સર્વભૂતાશયાસ્થિતઃ ।

અહમાદિશ્ચ મધ્યં ચ ભૂતાનામંત એવ ચ ॥૨૦॥

હે ગુડાકેશ અર્જુન ! સર્વ ભૂતોના અંતઃકરણમાં (બીજાં અંગો કરતાં વિશેષ) આત્મારૂપે હુંજ રહેલો છું; અને ભૂતોનો આદિ મધ્ય તથા અંત પણ હુંજ છું.

આદિત્યાનામહં વિષ્ણુર્જ્યોતિષાં રવિરંશુમાન્ ।

મરીચિર્મરુતામસિ નક્ષત્રાણામહં શશી ॥ ૨૧ ॥

આદિત્યોમાં વિષ્ણુ હું છું; પ્રકાશિત જ્યોતિઓમાં કિરણોવાળો સૂર્ય હું છું; વાયુદેવતાઓમાં મરીચિ હું છું અને નક્ષત્રોમાં ચંદ્રમા હું છું. ૨૧

વેદાનાં સામવેદોઽસ્મિ દેવાનામસ્મિ વાસવઃ ।

ઇન્દ્રિયાણાં મનશ્ચાસ્મિ ભૂતાનામસ્મિ ચેતના ॥૨૨

વેદોમાં સામવેદ હું છું,* દેવોમાં ઇંદ્ર હું છું,
ઇંદ્રિયોમાં મન હું છું x અને ભૂતોમાં ચેતના હું છું. ÷
રુદ્રાણાં શંકરશ્ચાસ્મિ વિત્તેશો યક્ષરક્ષસામ્ ।

વસૂનાં પાવકશ્ચાસ્મિ મેરુઃ શિખરિણામહમ્ ॥૨૩

એકાદશ રુદ્રોમાં શંકર હું છું, યક્ષ અને રાક્ષ-
સોમાં ધનનો સ્વામી કુબેર હું છું; આઠ વસુઓમાં
અગ્નિ હું છું અને શિખરવાળા પદાર્થોમાં સુમેરુ હું છું.

પુરોધસાં ચ મુખ્યં માં વિદ્ધિ પાર્થ બૃહસ્પતિમ્ ।

સેનાનીનામહં સ્કંદઃ સરસામસ્મિ સાગરઃ ॥૨૪

હે પાર્થ ! પુરોહિતોમાં મુખ્ય એવો બૃહસ્પતિ
મને જાણુ; સેનાપતિઓમાં કાર્તિકસ્વામી હું છું
અને જળાશયોમાં સાગર હું છું. ૨૪

મહર્ષીણાં મૃગુરહં ગિરામસ્મ્યેકમક્ષરમ્ ।

યજ્ઞાનાં જપયજ્ઞોઽસ્મિ સ્થાવરાણાં હિમાલયઃ ૨૫

* કેમકે સામવેદમાંની ઉચ્ચ ભાવનાઓ તથા પ્રાર્થના-
ઓ સંગીતરૂપે ગાઇ શકાવાથી પરિણામ સત્વર આવે છે.

x કારણ કે મન-મનન-વિચાર જે પણ રસ્તે પ્રેરે,
તેજ રસ્તે માણસની સ્થૂંઝ તથા સૂક્ષ્મ ઇંદ્રિયો પ્રેરાય છે.

÷ કેમકે ચેતના હોય ત્યાંસુધીજ તે પદાર્થ પ્રિય લાગે
છે અને ચેતના ગઈ કે તરત નકામો ને અપ્રિય લાગે છે.

મહર્ષિઓમાં ભૃગુ હું છું; વાણીમાં એકાક્ષર
ઐકાર હું છું; યજ્ઞોમાં જપયજ્ઞ હું છું અને સ્થાવર
વસ્તુઓમાં હિમાલય હું છું. ૨૫

અશ્વત્થઃ સર્વવૃક્ષાણાં દેવર્ષીણાં ચ નારદઃ ।

ગંધર્વાણાં ચિત્રરથઃ સિદ્ધાનાં કપિલો મુનિઃ ॥૨૬

સર્વ વૃક્ષોમાં પીંપળો હું છું, દેવર્ષિઓમાં
નારદ હું છું; ગંધર્વોમાં ચિત્રરથ હું છું અને સિદ્ધો-
માં કપિલમુનિ હું છું. ૨૬

ઉચૈઃશ્રવસમશ્વાનાં વિદ્ધિ ગામમૃતોદ્ભવમ્ ।

ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥२७॥

અશ્વોમાં અમૃતમંથનથી નીકળેલો ઉચ્ચૈઃશ્રવા,
ગજેન્દ્રોમાં ઐરાવત અને પુરુષોમાં રાજા* મને બાણ.

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक ।

प्रजनश्चास्मि कंदर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥२८

હથિયારોમાં વજ્ર હું છું; પ્રજાની ઉત્પત્તિમાં કંદ-
ર્પ-ભોગેન્દ્ર હું છું; અને સર્પોમાં વાસુકિ હું છું. ૨૮

अनंतश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।

पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥२९

* પણ એ દેવાંશી રાજાની વાત છે; આસુરીની નહિજ.

નાગોમાં શેષનાગ હું છું; જળચરોમાં વરુણ હું છું; પિતૃઓમાં અર્યામા હું છું અને નિયમન કરનારાઓમાં યમરાજ હું છું. ૨૯

પ્રહ્લાદશ્ચાસ્મિ દૈત્યાનાં કાલઃ કલયતામહમ્ ।
મૃગાણાં ચ મૃગેન્દ્રોઽહં વૈનતેયશ્ચ પક્ષિણામ્ ॥૩૦

દૈત્યોમાં પ્રહ્લાદ હું છું; કાળ ગણનારાઓમાં કાળ હું છું; પશુઓમાં મૃગરાજ સિંહ હું છું અને પક્ષીઓમાં ગરુડ હું છું. ૩૦

પવનઃ પવતામસ્મિ રામઃ શસ્ત્રભૃતામહમ્ ।

ઘ્ણાણાં મકરશ્ચાસ્મિ સ્રોતસામસ્મિ જાહ્નવી ॥૩૧

પવિત્ર કરનારા પદાર્થોમાં પવન હું છું; શસ્ત્ર-ધારીઓમાં રામ હું છું; જળચર પ્રાણીઓમાં મધર હું છું અને જળપ્રવાહોમાં જાહ્નવી ગંગા હું છું.

સર્ગાણામાદિરંતશ્ચ મધ્યં ચૈવાહમર્જુન ।

અધ્યાત્મવિદ્યા વિદ્યાનાં વાદઃ પ્રવદતામહમ્ ૩૨

હે અર્જુન ! સૃષ્ટિઓનો આદિ, મધ્ય તેમજ અંત હું છું; વિદ્યાઓમાં અધ્યાત્મવિદ્યા હું છું અને વિ-વાદ કરનારાઓમાં વાદ (અર્થાત્ વાણી) હું છું. ૩૨

અક્ષરાણામકારોઽસ્મિ દ્વંદ્વઃ સામાસિકસ્ય ચ ।

અહમેવાક્ષયઃ કાલો ધાતાઽહં વિશ્વતોમુખઃ ॥૩૩

અક્ષરોમાં 'અ'કાર હું છું; સમાસોમાં દ્વંદ્વ-
સમાસ હું છું; કાળોમાં ક્ષયરહિત કાળ હું છું અને
સર્વ તરફ મુખવાળો વિધાતા-પ્રજ્ઞા-તે પણ હું છું.

મૃત્યુઃ સર્વહરશ્ચાહમુદ્ભવશ્ચ ભવિષ્યતામ્ ।

કીર્તિઃ શ્રીર્વાક્ ચ નારીણાં સ્મૃતિર્મેધા ધૃતિઃ ક્ષમા ॥

સર્વનો નાશ કરનાર મૃત્યુ પણ હું છું અને
ભવિષ્યમાં થનારાઓની ઉત્પત્તિ પણ હું છું. વળી
સ્ત્રીઓમાં જે કીર્તિ, શોભા, વાણી, સ્મરણશક્તિ,
બુદ્ધિ, ધીરજ અને ક્ષમા છે, તે પણ હું છું. ૩૪

બૃહત્સામ તથા સામ્નાં ગાયત્રી છંદસામહમ્ ।

માસાનાં માર્ગશીર્ષોઽહમૃતૂનાં કુસુમાકરઃ ॥૩૫॥

વળી ગાવા યોગ્ય શ્રુતિઓમાં બૃહત્સામ, છં-
દોમાં-મંત્રોમાં-ગાયત્રી, માસોમાં માગશર માસ
અને ઋતુઓમાં વસંતઋતુ હું છું. ૩૫

દ્યૂતં છલયતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ।

જયોઽસ્મિ વ્યવસાયોઽસ્મિ સત્ત્વં સત્ત્વવતામહમ્ ॥

છળ કરનારાઓનો બુગાર હું છું; તેજસ્વી
મનુષ્યોનું તેજ હું છું; જીવનારાઓનો વિજય હું

છું; વ્યવસાયી જનોનો વ્યવસાય-અર્થાત્ નિશ્ચય હું છું અને સાત્ત્વિક મનુષ્યોમાં સત્ત્વ હું છું. ૩૬
વૃષ્ણીનાં વાસુદેવોઽસ્મિ પાંડવાનાં ધનંજયઃ ।

મુનીનામપ્યહં વ્યાસઃ કર્વીનામુશના કવિઃ॥૩૭॥

વૃષ્ણી યાદવોમાં વાસુદેવ હું છું; પાંડવોમાં અર્જુન હું છું; મુનિઓમાં વેદવ્યાસ પણ હું છું અને કવિઓમાં શુકાચાર્ય કવિ હું છું. ૩૭

દંડો દમયતામસ્મિ નીતિરસ્મિ જિગીષતામ્ ।

મૌનં ચૈવાસ્મિ ગુહ્યાનાં જ્ઞાનં જ્ઞાનવતામહમ્ ॥૩૮॥

દમન કરનારાઓનો દંડ હું છું; જીતવા ઇચ્છનારાઓની નીતિ હું છું; ગુપ્ત રાખનારાઓમાં મૌન હું છું અને જ્ઞાનવાનોમાં જ્ઞાન હું છું. ૩૮

યચ્ચાપિ સર્વભૂતાનાં बीजं तदहमर्जुन ।

न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥૩૯॥

દુઃકમાં હે અર્જુન! સર્વ ભૂતપદાર્થોની ઉત્પત્તિ-નું મૂળકારણ જે બીજ, તે પણ હુંજ છું; કારણ કે સ્થાવર તેમજ જંગમમાં જે કંઈ પદાર્થો હોય તે મારાસિવાય કંઈ રીતે હોઈ શકેજ નહિ. ૩૯

नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परंतप ।

एष तद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ ४० ॥

હે પરંતપ ! મારી દિવ્ય વિભૂતિઓનો અંત નથી, એટલે આ વિભૂતિઓનો વિસ્તાર મેં માત્ર ઉદ્દેશ પૂરતો-સંક્ષેપમાંજ કહ્યો છે. ૪૦

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

तच्च देवावगच्छ त्वं मम तेजोऽशसंभवम् ॥ ४१ ॥

હુંકમાં જે જે પ્રાણી કે પદાર્થ વિભૂતિવાન, સૌંદર્યવાન કિંવા પરાક્રમી હોય; તેનેતેને તું મારાજ તેજના અંશથી ઉત્પન્ન થયેલા જાણ. ૪૧

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।

विष्टम्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ ४२ ॥

અથવા હે અર્જુન ! આવું બહુ જાણવાથી તારે કયું પ્રયોજન છે ? માત્ર એકજ અંશથી હું આ સમગ્ર જગતને ધારણ કરીને રહ્યો છું. (એટલું પણ ધ્યાનમાં રાખીશ તો તે માફ માહાત્મ્ય જાણવા માટે બસ છે.) ૪૨

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ ૧૦ ॥

अध्याय ११ मो-विश्वरूपदर्शनयोग

अर्जुन उवाच । अर्जुन કહે છે:-

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ।

यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥ १ ॥

આપે મારા પર કૃપા કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં જે પર-
મ ગુહ્યવચન કહ્યાં તેથી મારો એ મોહ જતો રહ્યો છે.

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।

त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥ २ ॥

કેમકે હે કમળપત્રાક્ષ ! ભૂતોની ઉત્પત્તિ અને
નાશને મેં વિસ્તારથી આપની પાસે સાંભળ્યાં અને
આપનું અવિનાશી માહાત્મ્ય પણ સાંભળ્યું. ૨

एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।

द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ૩ ॥

હે પરમેશ્વર ! આપ પોતાને જેવા કહો છો તે-
વાજ છો; પરંતુ હે પુરુષોત્તમ ! આપના એ અૈશ્વર્ય-
યુક્ત સ્વરૂપને હું સાક્ષાત્ જેવા ઈચ્છું છું. ૩

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।

विश्वरूपदर्शन

યોગેશ્વર તતો મે ત્વં દર્શયાત્માનમવ્યયમ્ ॥૪॥

હે પ્રભો ! આપનું તે અવિનાશી રૂપ જો મારાથી
જોવાનું શક્ય છે, એમ માનતા હો; તો હે યોગે-
શ્વર ! આપ તે સ્વરૂપનું દર્શન કરાવો. ૪

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રી ભગવાન કહે છે:-

પश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥५॥

હે પાર્થ ! મારાં નાના પ્રકારનાં તથા અનેક રંગ
ને આકૃતિવાળાં સેંકડો અને હજારો દિવ્ય રૂપોને જો.
પશ્યાદિત્યાન્વસ્રુદ્રાનશ્વિનૌ મરુતસ્તથા ।
बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ६ ॥

હે ભારત ! આદિત્યો, વસુઓ, રુદ્રો, અશ્વિની-
કુમારો, મરુદ્ગણો અને બીજાં પૂર્વે નહિ જોયેલાં
એવાં પુષ્કળ આશ્ચર્યો જો. ૬

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।
मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥ ७ ॥

હે ગુડાકેશ ! સર્વ ચરાચર જગતને તથા
બીજી પદ્ધતિ જે કાંઈ જોવા ઇચ્છે તે સર્વને મારા

આ શરીરમાં હવે એકત્ર થયેલું જો. ૭

ન તુ માં શક્યસે દ્રષ્ટુમનેનૈવ સ્વચક્ષુષા ।

દિવ્યં દદામિ તે ચક્ષુઃ પશ્ય મે યોગમૈશ્વરમ્ ॥૮॥

પણ તું મને તારી આ પ્રાકૃત આંખોથી જોઈ શકીશ નહિ; માટે હું તને દિવ્ય ચક્ષુ આપું છું તેનાથી તું મારૂં યોગસામર્થ્ય જો. ૮

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:-

एवमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ।

दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ ९ ॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! મહાયોગેશ્વર હરિએ એ પ્રમાણે કહીને પછી અર્જુનને પોતાનું પરમ એશ્વર્યવાળું વિશ્વરૂપ દેખાડ્યું. ૯

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।

अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ १० ॥

એ સ્વરૂપ અનેક મુખો અને આંખોવાળું, અનેક અદ્ભુત દેખાવોવાળું, અનેક દિવ્ય ભૂષણોવાળું અને ઉગામેલાં અનેક આયુધોવાળું હતું. ૧૦

दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगंधानुलेपनम् ।

सर्वाश्चर्यमयं देवमनंतं विश्वतोमुखम् ॥ ११ ॥

દેવનું તે સ્વરૂપ અનંત, સર્વ તરફ મુખોવાળું,
સર્વ આશ્ચર્યથી ભરપૂર, દિવ્ય માળા અને વસ્ત્રધા-
રણ કરેલું તથા દિવ્ય ગંધનું લેપન કરેલું હતું. ૧૧
દિવિ સૂર્યસહસ્રસ્ય ભવેદ્યુગપદુત્થિતા ।

યદિ ભાઃ સદશી સા સ્યાદ્ભાસસ્તસ્ય મહાત્મનઃ ॥

આકાશમાં એકસાથે હજાર સૂર્યોનો પ્રકાશ પ્ર-
કટે તોજ તે, તે વિશ્વરૂપની કાંતિને મળતો આવે. ૧૨
તત્રૈકસ્થં જગત્કૃત્સ્તં પ્રવિભક્તમનેકધા ।

અપશ્યદેવદેવસ્ય શરીરે પાંડવસ્તદા ॥૧૩॥

તતઃ સ વિસ્મયાવિષ્ટો હૃષ્ટરોમા ધનંજયઃ ।

પ્રણમ્ય શિરસા દેવં કૃતાંજલિરભાષત ॥૧૪॥

તે સમયે અનેક પ્રકારે વહેંચાયેલા સમગ્ર જ-
ગતને અર્જુને ત્યાં દેવાધિદેવ શ્રીકૃષ્ણના શરીરમાં એ-
કઠું થયેલું જોયું; ત્યારે તે આશ્ચર્યચકિત તથા હ-
ર્ષથી રોમાંચિત થયો અને વિશ્વરૂપ દેવને શિરસા
પ્રણામ કરીને તથા હાથ જોડીને બોલ્યો. ૧૩, ૧૪

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:-

પશ્યામિ દેવાંસ્તવ દેવ દેહં સર્વાંસ્તથા
ભૂતવિશેષસંઘાન્ । બ્રહ્માણમીશં કમલાસન-

સ્થમૃષીંશ્ચ સર્વાનુરગાંશ્ચ દિવ્યાન્ ॥ ૧૫ ॥

હે દેવ ! આપના દેહમાં હું સર્વ દેવોને, અનેક પ્રકારના પ્રાણી-પદાર્થોના સમૂહોને, કમળાસન પર બેઠેલા પ્રજાપતિ બ્રહ્માને, સર્વ ઋષિઓને તથા દિવ્ય સર્પોને જોઉં છું. ૧૫

અનેક બાહુદરવક્ત્રનેત્રં પશ્યામિ ત્વાં સર્વ-
તોડનંતરૂપમ્ । નાંતં ન મધ્યં ન પુનસ્તવાદિં
પશ્યામિ વિશ્વેશ્વર વિશ્વરૂપ ॥ ૧૬ ॥

હે વિશ્વેશ્વર ! આપને હું સર્વ બાહુએથી અનેક બાહુ, પેટ, મુખ અને નેત્રવાળા તથા અનંત રૂપવાળા જોઉં છું; તથા હે વિશ્વરૂપ ! આપના અંતને, મધ્યને અને આદિને દેખતો નથી. ૧૬

કિરીટિનં ગદિનં ચક્રિણં ચ તેજોરાશિં
સર્વતો દીપ્તિમંતમ્ । પશ્યામિ ત્વાં दुर्निरीक्ष्यं
સમંતાદીપ્તાનલાર્કચુતિમપ્રમેયમ્ ॥ ૧૭ ॥

આપને હું મુકુટધારી, ગદાધારી, ચક્રધારી, તેજના અંબારરૂપ, સર્વ બાહુથી પ્રકાશમાન, જોઈ ન શકાય એવા, પ્રજ્વલિત અગ્નિ તથા સૂર્યના જેવા તેજવાળા અને સર્વ તરફથી માપવિનાના જોઉં છું.

ત્વમક્ષરં પરમં વેદિતવ્યં ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય
પરં નિધાનમ્ । ત્વમવ્યયઃ શાશ્વતધર્મગોપ્તા સના-
તનસ્ત્વં પુરુષો મતો મે ॥ ૧૮ ॥

આપ સર્વશ્રેષ્ઠ, જાણુવા યોગ્ય અને અવિનાશી
છો; આપ આ વિશ્વના પરમ આધાર છો; આપ
શાશ્વત ધર્મના રક્ષક છો અને આપ સનાતન પુરુષ
છો; એવો હવે મારો મત થયો છે. ૧૮

અનાદિમધ્યાંતમનંતર્વીર્યમનંતબાહું શશિસ્ર-
ર્યનેત્રમ્ । પશ્યામિ ત્વાં દીપ્તહુતાશવક્ત્રં સ્વતેજસા
વિશ્વમિદં તપંતમ્ ॥ ૧૯ ॥

આપને હું આદિ, મધ્ય ને અંતવિનાના, અનં-
ત શક્તિવાળા, અનંત બાહુવાળા, ચંદ્ર અને સૂર્ય
જેવાં નેત્રોવાળા, ધગધગતા અગ્નિ જેવાં મુખવા-
ળા અને પોતાના તેજવડે આ વિશ્વને તપાવી
રહેલા જોઉં છું. ૧૯

દ્યાવાપૃથિવ્યોરિદમંતરં હિ વ્યાપ્તં ત્વયૈકેન
દિશશ્ચ સર્વાઃ । દૃષ્ટ્વાઽદ્ભુતં રૂપમુગ્રં તવેદં લોકત્રયં
પ્રવ્યથિતં મહાત્મન્ ॥ ૨૦ ॥

હૈ મહાત્મન્ ! સ્વર્ગ અને પૃથ્વી વચ્ચેનું આ

સર્વ અંતર તથા સર્વ દિશાઓ એક આપથીજ ભરપૂર થઈ ગઈ છે તથા આપનું આ અદ્ભુત અને ઉચ્ચ રૂપ જોઈને ત્રણે લોક ગભરાઈ રહ્યા છે. ૨૦

अमी हि त्वांसुरसंघा विशन्ति केचिद्भीताः
प्रांजलयो गृणन्ति। स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः
स्तुवंति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥ २१ ॥

દેવતાઓનાં આ ટોળાં આપમાંજ પ્રવેશ કરે છે; કંઈએક ભય પામેલાઓ હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરે છે; તથા મહર્ષિઓ અને સિદ્ધોના સમૂહો 'સ્વસ્તિ' (કલ્યાણ થાઓ) એમ બોલતાથકા પુષ્કળ સ્તોત્રોવડે આપની સ્તુતિ કરી રહ્યા છે. ૨૧

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ
मरुतश्चोष्मपाश्च। गंधर्वयक्षासुरसिद्धसंघा वीक्षन्ते
त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ॥ २२ ॥

વળી રુદ્રો, આદિત્યો, વસુઓ, સાધ્યો, વિશ્વે-
દેવો, અશ્વિનીકુમારો, મરુતો, પિતૃઓ તથા આ
ગંધર્વ, યક્ષ, અસુર અને સિદ્ધના સમૂહો, તેમજ
બીજા સર્વ વિસ્મય પામીને આપને જોઈ રહ્યા છે. ૨૨

रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं महाबाहो बहुबाहू-

રૂપાદમ્ । બહૂદરં બહુદંટ્રાકરાલં દૃષ્ટ્વા લોકાઃ
પ્રવ્યથિતાસ્તથાઽહમ્ ॥ ૨૩ ॥

હે મહાબાહો ! આપનું આ બહુ મુખો અને
આંખોવાળું, બહુ હાથ-પગ અને જાંઘોવાળું, બહુ
પેટવાળું અને બહુ દાઢોવાળું મહાવિકરાળ રૂપ
જેઘને લોકો તથા હું અત્યંત દુઃખ પામ્યા છીએ. ૨૩

નમઃસ્પૃશં દીપ્તમનેકવર્ણં વ્યાત્તાનનં દીપ્ત-
વિશાલનેત્રમ્ । દૃષ્ટ્વા હિ ત્વાં પ્રવ્યથિતાંતરાત્મા
ધૃતિં ન વિંદામિ શમં ચ વિષ્ણો ॥ ૨૪ ॥

આ આકાશને જઈ અડતા, પ્રકાશમાન, અનેક
રંગોવાળા તથા ઉઘાડેલા મુખવાળા અને પ્રકાશ-
માન વિશાળ નેત્રોવાળા એવા આપને જેઘને મારો
અંતરાત્મા બહુ દુઃખ પામે છે; તથા હે વિષ્ણો !
મને ધીરજ અને શાંતિ વળતી નથી. ૨૪

દંટ્રાકરાલાનિ ચ તે મુખાનિ દૃષ્ટ્વૈવ કાલા-
નલસંનિભાનિ । દિશો ન જાને ન લભે ચ શર્મ
પ્રસીદ દેવેશ જગન્નિવાસ ॥ ૨૫ ॥

આપનાં વિકરાળ દાઢોવાળાં અને પ્રલયકાળના
અગ્નિ જેવાં મુખોને જોતાંજ હું દિશાઓનું ભાન

ભૂલી જાઉં છું અને મને એન પડતું નથી; માટે હે દેવેશ ! હે જગન્નિવાસ ! આપ પ્રસન્ન થાઓ. ૨૫

અમી ચ ત્વાં ધૃતરાષ્ટ્રસ્ય પુત્રાઃ સર્વે સહૈ-
વાવનિપાલસંઘૈઃ । મીષ્મો દ્રોણઃ સુતપુત્રસ્તથાસૌ
સહાસ્મદીયૈરપિ યોધમુખ્યૈઃ ॥૨૬॥

વક્ત્રાણિ તે ત્વરમાણા વિશંતિ દંષ્ટ્રાકરા-
લાનિ મયાનકાનિ । કેચિદ્વિલગ્ના દશનાંતરેષુ
સંદૃશ્યંતે ચૂર્ણિતૈરુત્તમાંગૈઃ ॥ ૨૭ ॥

રાજાઓના સમૂહોસહિત ધૃતરાષ્ટ્રના આ સર્વ
પુત્રો, તેમજ ભીષ્મ, દ્રોણ તથા આ કર્ણ પણ અ-
મારા મુખ્ય યોદ્ધાઓસહિત આપનાં વિકરાળ દાઢો-
વાળાં ભયાનક મુખોમાં ઝડપથી પ્રવેશી રહ્યા છે;
અને કેટલાક તો ચૂરો થઈ ગયેલાં મસ્તકોસહિત
આપના દાંતની વચ્ચેના ભાગોમાં ચોંટેલા દેખાય છે.

યથા નદીનાં વહવોઽમ્બુવેગાઃ સમુદ્રમેવા-
ભિમુખા દ્રવંતિ । તથા તવામી નરલોકવીરા
વિશંતિ વક્ત્રાણ્યભિવિજ્વલંતિ ॥ ૨૮ ॥

જેમ નદીઓના પુષ્કળ જળપ્રવાહો સમુદ્ર
તરફ જ વહે છે, તેમ આ શૂરવીર પુરુષો આપનાં

પ્રજ્વલિત મુખોમાં પ્રવેશે છે. ૨૮

યથા પ્રદીપ્તં જ્વલનં પતંગા વિશંતિ નાશાય
સમૃદ્ધવેગાઃ । તથૈવ નાશાય વિશંતિ લોકાસ્ત-
વાપિ વક્ત્રાણિ સમૃદ્ધવેગાઃ ॥૨૯॥

જેમ પતંગીઆં મરવા માટેજ મોટા વેગથી
સળગતા અગ્નિમાં ઝપલાવે છે; તેમ આ લોકો
પણ-બધા વીરપુરુષો પણ-પોતાના નાશનેજ માટે
આપનાં મુખોમાં ભારે વેગથી આવી પડે છે. ૨૯

લેલિહ્યસેગ્રસમાનઃ સમંતાલ્લોકાન્સમગ્રાન્વ-
દનૈર્જ્વલદ્ધિઃ । તેજોભિરાપૂર્ય જગત્સમગ્રં ભાસસ્ત-
વોગ્રાઃ પ્રતપંતિ વિષ્ણો ॥ ૩૦ ॥

સર્વ તરફથી પ્રકાશિત મુખોવડે આપ સર્વ
લોકોને પકડીને આટી રહ્યા છો; અને હું વિષ્ણુ !
આપનો ઉગ્ર પ્રકાશ સમગ્ર જગતને તેજથી ભરપૂર
કરીને તપાવી રહ્યો છે. ૩૦

આરુઘ્યાહિ મે કો ભવાનુગ્રરૂપો નમોઽસ્તુ તે
દેવવર પ્રસીદ । વિજ્ઞાતુમિચ્છામિ ભવંતમાદ્યં ન હિ
પ્રજાનામિ તવ પ્રવૃત્તિમ્ ॥ ૩૧ ॥

આવા ઉગ્ર રૂપવાળા આપ કોણ છો, તે મને કહો. હે દેવાધિપતે ! આપને નમસ્કાર હો, આપ પ્રસન્ન થાઓ. આપને મૂળરૂપમાંજ જોવા ઇચ્છું છું. કેમકે આપની આ પ્રવૃત્તિને હું સમજી શકતો નથી.

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

કાલોઽસ્મિલોકક્ષયકૃત્પ્રવૃદ્ધો લોકાન્સમા-
હર્તુમિદ્ પ્રવૃત્તઃ । ઋતેઽપિ ત્વાં ન ભવિષ્યંતિ સર્વે
યેઽવસ્થિતાઃ પ્રત્યનીકેષુ યોધાઃ ॥ ૩૨ ॥

હું લોકોનો નાશ કરવાવાળો મહાન કાળ છું. આ લોકોનો નાશ કરવાને અહીં પ્રવૃત્ત થયો છું અને ખંને સેનાઓમાં જે યોદ્ધાઓ આવી ઉભા છે તે સર્વ તારા લડયા વિના પણ જીવતા રહેવાના નથી.

તસ્માત્ત્વમૃત્તિષ્ઠ યશો લભસ્વ જિત્વા શત્રુ-
ન્ધૃક્ષ્વ રાજ્યં સમૃદ્ધમ્ । મયૈવૈતે નિહતાઃ પૂર્વમેવ
નિમિત્તમાત્રં ભવ સવ્યસાચિન્ ॥ ૩૩ ॥

દ્રોણં ચ भीष्મં ચ જયદ્રથં ચ કર્ણં તથાઽન્યા-
નપિ યોધવીરાન્ । મયા હતાંસ્ત્વં જહિ મા વ્યથિષ્ઠા
યુદ્ધયસ્વ જેતાસિ રણે સપત્તાન્ ॥ ૩૪ ॥

માટે તું ઉભો થા, શત્રુઓને જીતીને યશ મેળવ

અને સમૃદ્ધ રાજ્યને લોગવ. આ સર્વને તો મેં પ્રથ-
મથીજ હણી રાખેલા છે; તેથી હે સવ્યસાચી (ડાબા
હાથે પણ ધનુષ્ય વાપરી જાણનાર) અર્જુન! તું તો
એમાં નિમિત્તમાત્ર થા; અને મારા મારી રાખેલા
આ દ્રોણ, ભીષ્મ, જયદ્રથ, કર્ણ અને બીજા પણ વીર
યોદ્ધાઓને હણ, હુઃખી નહિ થા. રણમાં તુંજ શત્રુ-
ઓને જીતીશ, માટે યુદ્ધ કર. ૩૩, ૩૪

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:-

एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य कृतांजलिर्वेप-
मानः किरीटि । नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं
सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥ ३५ ॥

કેશવનાં એ વચન સાંભળીને મુકુટધારી અર્જુન-
ન હાથ જોડીને કાંપતો થકો નમસ્કાર કરીને તથા
ફરીને પણ ભયભીતપણે પ્રણામ કરીને ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે ગદ્ગદ વાણીથી બોલ્યો. ૩૫

अर्जुन उवाच । अर्जुन કહે છે:-

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्य-
नुरज्यते च । रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवंति सर्वे
नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः ॥ ३६ ॥

હે હૃષીકેશ ! આ જગતમાં સજ્જનો આપ પરમાત્માના ગુણકીર્તનવડે અતિ હર્ષ પામે છે અને આપમાં અનુરાગ કરે છે; રાક્ષસો ભય પામીને દિશાઓમાં નાસી જાય છે; અને સર્વ સિદ્ધોના સમૂહો આપને નમસ્કાર કરે છે તે યોગ્યજ છે. ૩૬

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन् गरीयसे ब्रह्मणो-
ऽप्यादिकर्त्रे । अनंत देवेश जगन्निवास त्वमक्षरं
सदसत्तत्परं यत् ॥ ३७ ॥

હે મહાત્મન ! બ્રહ્માના પણ આદિકર્તા અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ એવા આપને તેઓ શામાટે નમસ્કાર ન કરે ? કેમકે હે અનંત ! હે દેવાધિદેવ ! હે જગન્નિવાસ ! સત્ અને અસતથી પર એવા જે અવિનાશી પરમાત્મા તે આપજ છો. ૩૭

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वमस्य विश्वस्य
परं निधानम् । वेत्ताऽसि वेद्यं च परं च धाम
त्वया तत् विश्वमनंतरूप ॥ ३८ ॥

આપ આદિદેવ અને સનાતન પુરાણ પુરુષ છો; આપ આ વિશ્વના પરમ નિધાન છો; સર્વને જાણનારા, જાણવાયોગ્ય તેમજ પરમ ધામ પણ આપજ

છો; અને હે અનંત રૂપોવાળા ! આ સમગ્ર વિશ્વ
આપથીજ ભરપૂર છે. ૩૮

વાયુર્યમોઽગ્નિર્વરુણઃ શશાંકઃ પ્રજાપતિસ્ત્વં
પ્રપિતામહશ્ચ । નમો નમસ્તેઽસ્તુ સહસ્રકૃત્વઃ પુનશ્ચ
ભૂયોઽપિ નમો નમસ્તે ॥ ૩૯ ॥

આપ વાયુ, યમ, અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્રમા, પ્રજા-
પતિ, બ્રહ્મા અને તેમના પણ પિતા છો. આપને
હજારો વાર નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો અને ફરી
ફરી પણ આપને નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો. ૩૯

નમઃ પુરસ્તાદથ પૃષ્ઠતસ્તે નમોઽસ્તુ તે સર્વત
એવ સર્વ । અનંતવીર્યામિતવિક્રમસ્ત્વં સર્વ સમા-
મોષિ તતોઽસિ સર્વઃ ॥ ૪૦ ॥

હે અનંત સામર્થ્યરૂપ ! આપને આગળથી
નમસ્કાર હો, પાછળથી નમસ્કાર હો અને હે સર્વના
આત્મા ! આપને સર્વ બાબતોથી નમસ્કાર હો. કેમકે
આપ અપાર પરાક્રમી છો અને સર્વ સંસારને
વ્યાપીને રહ્યા છો તેથી સર્વરૂપ પણ છો. ૪૦

સખેતિ મત્ત્વા પ્રસભં યદુક્તંહે કૃષ્ણ હે યાદવ
હે સખેતિ । અજાનતા મહિમાનં તવેદં મયા

પ્રમાદાત્પ્રણયેન વાપિ ॥ ૪૧ ॥

યચ્ચાવહાસાર્થમસત્કૃતોઽસિ વિહારશય્યાસન-
ભોજનેષુ । એકોઽથવાપ્યચ્યુત તત્સમક્ષં તત્ક્ષામયે
ત્વામહમપ્રમેયમ્ ॥૪૨॥

આપના આ મહિમાને ન જાણવાથી આપને
સખા માનીને મેં પ્રેમથી અથવા પ્રમાદથી હે કૃષ્ણ!
હે યાદવ ! હે સખા ! એવાં જે કંઈ ભાર દઈને વચન
કહેલાં; અને હે અચ્યુત ! આહાર-વિહારમાં, આ-
સન-ભોજનાદિમાં, એકલા અથવા તો બીજાઓ સ-
મક્ષ, વિનોદમાં પણ જે અનાદર પામ્યા છો; તેને માટે
આપ અનંત અમાપ પરમાત્મા પાસે ક્ષમા કરાવું છું.

પિતાસિ લોકસ્ય ચરાચરસ્ય ત્વમસ્ય પૂજ્યશ્ચ
ગુરુર્ગરીયાન્ । ન ત્વત્સમોઽસ્ત્યભ્યધિકઃ કૃતો-
ઽન્યો લોકત્રયેઽપ્યપ્રતિમપ્રભાવ ॥૪૩॥

હે અનુપમ પ્રભાવવાળા ! આપ આ ચરાચર
જગતના પિતા, પૂજ્ય અને ગુરુના પણ શ્રેષ્ઠ ગુરુ છો.
આપના જેવો અતુલ્ય પ્રભાવવાળો ત્રણે લોકમાં પણ
કોઈ નથી, ત્યાં અધિક તો બીજો ક્યાંથીજ હોય ?

તસ્માત્પ્રણમ્ય પ્રણિધાય કાયં પ્રસાદયે ત્વામ-

હમીશ્વમીડ્યમ્ । પિતેવ પુત્રસ્ય સર્થેવ સર્થ્યુઃ
પ્રિયઃ પ્રિયાયાર્હસિ દેવ સોદુમ્ ॥૪૪॥

માટે હે પ્રભો ! હું આપ પૂજ્ય પ્રભુને સાષ્ટાંગ
પ્રણામ કરીને પ્રસન્ન થવા પ્રાર્થુ છું; અને હે દેવ !
જેમ પિતા પુત્રના, મિત્ર મિત્રના અને પતિ પ્રિયાના
અપરાધ સહન કરે છે; તેમ આપ મારા અપરાધ
ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો. ૪૪

અદૃષ્ટપૂર્વં હૃષિતોઽસ્મિ દૃષ્ટ્વા ભયેન ચ પ્રવ્ય-
થિતં મનો મે । તદેવ મે દર્શય દેવરૂપં પ્રસીદ
દેવેશ જગન્નિવાસ ॥૪૫॥

કદી નહિ જોયેલા એવા આપના રૂપને જોઈને
હું હર્ષ પામ્યો છું; પણ ભયથી મારું મન બહુ
હુઃખી થયું છે; માટે હે દેવાધિદેવ ! હે જગન્નિવાસ !
પ્રસન્ન થાઓ, અને મને તે પૂર્વનુંજ રૂપ દેખાડો.

કિરીટિનં ગદિનં ચક્રહસ્તમિચ્છામિ ત્વાં
દૃષ્ટુમહં તથૈવ । તેનૈવ રૂપેણ ચતુર્ભુજેન સહસ્રબાહો
ભવ વિશ્વમૂર્તે ॥૪૬॥

આપને હવે તેવાજ સુકુટધારી તથા હાથમાં ગદા
અને ચક્રવાળા હું જોવા ઇચ્છું છું; માટે હે હજારો

હાથવાળા વિશ્વમૂર્તે ! તે ચતુર્ભુજરૂપે થાઓ. ૪૬

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

મયા પ્રસન્નેન તવાર્જુનેદં રૂપં પરં દર્શિતમા-
ત્મયોગાત્ । તેજોમયં વિશ્વમનંતમાદ્યં યન્મે
ત્વદન્યેન ન દૃષ્ટપૂર્વમ્ ॥ ૪૭ ॥

હે અર્જુન ! આ માફે તેજોમય, અંતરહિત,
સર્વનું આદિ અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ વિશ્વરૂપ તારાપર
પ્રસન્ન થઈને મેં મારા યોગબળવડે તને બતાવ્યું છે,
કે જે તારાવિના બીજાએ પૂર્વે જોયેલું નથી. ૪૭

ન વેદયજ્ઞાધ્યયનૈર્ન દાનૈર્ન ચ ક્રિયાભિર્ન
તપોભિરુગ્રૈઃ । एवं रूपः शक्य अहं नृलोके द्रष्टुं
ત્વદન્યેન કુરુપ્રવીર ॥ ૪૮ ॥

હે કુરુવીરશ્રેષ્ઠ ! આવા રૂપે હું વેદથી, યજ્ઞથી,
અધ્યયનથી, દાનથી, કર્મથી અને ઉગ્ર તપોથીયે
મનુષ્યલોકમાં તારાવિના બીજાથી દેખાવો શક્ય નથી.

મા તે વ્યથા મા ચ વિમૂઢભાવો દૃષ્ટ્વા રૂપં
ઘોરમીદૃઢ્મમેદમ્ । व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं
તદેવ મે રૂપમિદં પ્રપશ્ય ॥ ૪૯ ॥

માફે આવું આ ઘોર સ્વરૂપ જોઈને તને દુઃખ

અને વિમૂઢતા ન થાઓ. તું ભયરહિત અને પ્રસન્ન મનથી પાછો મારૂં આ પૂર્વાનુંજ સ્વરૂપ જો. ૪૯

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:-

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोत्તवा स्वकं रूपं दर्श-
यामास भूयः । आश्वासयामास च भीतमेनं
भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥५०॥

આ પ્રમાણે મહાત્મા વાસુદેવે અર્જુનને કહીને પછી પોતાનું તેજ રૂપ દેખાડ્યું અને પાછા સૌમ્ય-મૂર્તિ થઈને એ ભયભીત અર્જુનને આશ્વાસન આપ્યું.

अर्जुन उवाच । अर्जुन કહે છે:-

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥५१॥

હે જનાર્દન ! આપનું આ સૌમ્ય માનવીરૂપ જોઈને હવે હું સચેત થઈ સ્વસ્થ પ્રકૃતિ પામ્યો છું.

श्रीभगवानुवाच । શ્રીભગવાન કહે છે:-

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।
देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकांक्षिणः ॥५२॥

મારૂં આ જે જોઈ શકાયું અતિદુર્લભ રૂપ તે જોયું છે; તે રૂપની દેવો પણ સદા આકાંક્ષાવાળા છે.

નાહં વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા ।

શક્ય એવં વિધો દ્રષ્ટું દૃષ્ટવાનસિ માં યથા ॥૫૩॥

તેં મને જેવો જોયો એવા રૂપે હું વેદથી, તપથી, દાનથી કે યજ્ઞથી જોઈ શકાવો શક્ય નથી. ૫૩
મક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવં વિધોઽર્જુન ।

જ્ઞાતં દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥ ૫૪ ॥

હો પરંતપ અર્જુન! અનન્ય લક્ષિતીજ હું એ પ્રકારે દેખાવો, તત્ત્વથી સમજાવો તથા પ્રાપ્ત થવો શક્ય છું.

મત્કર્મકૃન્મત્પરમો મદ્ભક્તઃ સંગવર્જિતઃ ।

નિર્વૈરઃ સર્વભૂતેષુ યઃ સ મામેતિં પાંડવ ॥ ૫૫ ॥

હો પાંડવ ! જે મનેજ પરમ શ્રેષ્ઠ-પરમ આશ્રય-પરમગતિ-માનીને મારીજ પ્રાપ્તિ અર્થે મારે પરાયણ રહે છે; જે મારેજ અર્થે કર્મ કરનારો અને મારેજ ભક્ત થાય છે; તથા જે અન્ય સર્વ સંગ-આસક્તિ-ત્યજી દઈને સર્વ પ્રાણીપદાર્થોપ્રત્યે વૈર-વિનાનો થાય છે; તેજ મને પ્રાપ્ત થાય છે. ૫૫

હરિઃ ૐ તન્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મ-
વિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે વિશ્વરૂપ-
દર્શનયોગો નામ એકાદશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૧ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો—ભક્તિયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન પૂછે છે:—

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।

ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥૧॥

જેવી રીતે સદાય યોગયુક્ત રહેનારા જે ભક્તો આપને (સગુણ પ્રદક્ષરૂપે) ઉપાસે છે; તથા જેઓ આપને અક્ષર ને અવ્યક્ત(અવિનાશી ને અદૃશ્ય પ્રદક્ષરૂપે)ઉપાસે છે; તેઓમાં ઉત્તમ યોગવેત્તા કોણ?

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:—

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।

श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥૨॥

જેઓ મનને મારામાં પરોવીને નિરંતર મારામાં યુક્ત રહેતા થકા પરમ શ્રદ્ધાપૂર્વક મને ઉપાસે છે; તેઓને મેં ઉત્તમ યોગી માન્યા છે. ૨

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।

सर्वत्रगमचित्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥ ૩ ॥

સંનિયમ્યેન્દ્રિયગ્રામં સર્વત્ર સમબુદ્ધયઃ ।

ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥૪॥

અને અકથનીય, અવ્યક્ત, સર્વવ્યાપી, અચિં-

ત્ય, કૂટસ્થ (સર્વનો અવિકારી આધાર), અચળ અને
ધ્રુવ, એવા અક્ષર-અવિનાશી-રૂપે જેઓ મારી ઉ-
પાસના, સર્વ ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરીને તથા સર્વત્ર
સમખુદ્ધિ રાખીને કરે છે; તથા જેઓ સર્વ ભૂતોના
હિતમાં મગ્યા રહે છે; તેઓ પણ મનેજ પ્રાપ્ત થાય છે.

ક્લેશોઽધિકતરસ્તેષામવ્યક્તાસક્તચેતસામ્ ।

અવ્યક્તા હિ ગતિર્દુઃખં દેહવદ્ધિરવાપ્યતે ॥૫॥

પરંતુ તે અવ્યક્ત પ્રદ્ધમાં આસક્ત ચિત્તવાળા-
ઓને કલેશ અધિકતર થાય છે, કેમકે અવ્યક્ત
પ્રદ્ધની ગતિને વ્યક્ત દેહધારીઓ દુઃખથી પામે છે.

ये तु सर्वाणि कर्माणि मायि संन्यस्य मत्पराः ।

अनन्येनैव योगेन मां ध्यायंत उपासते ॥ ६ ॥

તેષામહં સમુદ્ધર્તા મૃત્યુસંસારસાગરાત્ ।

भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥ ૭ ॥

વળી જેઓ સર્વ કર્મો મને સમર્પણ કરી મારે
પરાયણ થઇને અનન્ય યોગવડે ધ્યાન કરતા થકા મને
ઉપાસે છે; તેવા મારામાં ચિત્ત પરોવનારાઓનો હે
પાર્થ ! આ મૃત્યુમય સંસારસાગરમાંથી હું વિના-
વિલાંબે ઉદ્ધાર કરું છું. ૬, ૭

મય્યેવ મન આધત્સ્વ મયિ બુદ્ધિં નિવેશય ।

નિવસિષ્યસિ મય્યેવ અત ऊर्ध्वं ન સંશયઃ ॥૮॥

માટે તું મારામાંજ મન રાખ અને મારામાંજ બુદ્ધિ પરોવ. એથી તું (જીવતાંજ) મારામાં નિવાસ કરીશ; એટલે દેહાંત પછીનો સંશયજ રહે નહિ. ૮

અથ ચિત્તં સમાધાતું ન શક્નોષિ મયિ સ્થિરમ્ ।

અભ્યાસયોગેન તતો મામિચ્છાપ્તું ધનંજય ॥૯॥

હવે જો તું એવી રીતે ચિત્તને મારામાં સ્થિર રાખવાને સમર્થ ન હોઈ તો હે ધનંજય ! ધીમે ધીમે અભ્યાસ પાડીને મને પામવાની ઇચ્છા કર. ૯

અભ્યાસેઽપ્યસમર્થોઽસિ મત્કર્મપરમો ભવ ।

મદર્થમપિ કર્માણિ કુર્વન્સિદ્ધિમવાપ્સ્યસિ ॥૧૦॥

અને અભ્યાસ કરવાને પણ અસમર્થ હોઈ તો મારી પ્રાપ્તિ અર્થે (કરવા જેવાં વ્રત, દાન, પૂજન, અર્ચન, જપ-તપ, સ્તવન, કીર્તન, શ્રવણ; ઇત્યાદિ કર્મેન્દ્રિયોની સહાયતાવાળાં) કર્મ કરનારો થા. કેમકે મારી પ્રાપ્તિમાટે કર્મો કરતો થકો પણ તું મારી પ્રાપ્તિરૂપ સિદ્ધિને પામીશ. ૧૦

અથૈતદપ્યશ્ચક્તોઽસિ કર્તુ મધોગમાશ્રિતઃ ।

સર્વકર્મફલત્યાગં તતઃ કુરુ યતાત્મવાન્ ॥૧૧॥

પરંતુ જો એ પણ કરવાને અશક્ત હોઈં તો મારી પ્રાપ્તિમાટે કર્મયોગનો આશ્રય લઈ આત્મસંયમ કરતો થકો. સર્વ કર્મનાં ફળોનો ત્યાગ કર. ૧૧

શ્રેયો હિ જ્ઞાનમભ્યાસાજ્ઞાનાદ્ધ્યાનં વિશિષ્યતે ।

ધ્યાનાત્કર્મફલત્યાગસ્ત્યાગાચ્છાંતિરનંતરમ્ ૧૨

કેમકે માત્ર અભ્યાસના કરતાં માત્ર જ્ઞાન વધારે સાફ છે; જ્ઞાન કરતાં ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે; અને ધ્યાન કરતાં કર્મફળનો ત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે; કારણ કે કર્મફળના ત્યાગથી (વધારે મહત્વનાં કર્મ સૂઝવા-બનવાથી ઉપર કહ્યું તેમ મોક્ષરૂપી) પરમશાંતિ વહેલી મળે છે. ૧૨

અદ્વેષ્ટા સર્વભૂતાનાં મૈત્રઃ કરુણ એવ ચ ।

નિર્મમો નિરહંકારઃ સમદુઃખસુખઃ ક્ષમી ॥૧૩॥

સંતુષ્ટઃ સતતં યોગી યતાત્મા દૃઢનિશ્ચયઃ ।

મય્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્યો મે ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥૧૪॥

જે યોગી સર્વ પ્રાણીપદાર્થમાં નિઃસ્વાર્થ મૈત્રી-વાળો, કરુણાવાળો, મમતારહિત, અહંકારરહિત, સુખ અને દુઃખમાં સમદૃષ્ટિવાળો, ક્ષમાવાળો, સદા સંતોષી, અંતઃકરણ તથા ઈંદ્રિયોને વશ રાખનારો,

૬૬ નિશ્ચયવાળો અને મનબુદ્ધિને મારામાં જોડનારો થાય છે; તે મારો ભક્ત મને પ્રિય છે. ૧૩, ૧૪

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।

हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥૧૫॥

વળી જેનાથી લોકો ઉદ્વેગ પામતા નથી અને જે લોકોથી ઉદ્વેગ પામતો નથી; તથા જે હર્ષ, શોક, ભય અને ઉદ્વેગથી મુક્ત છે; તે પણ મને પ્રિય છે. ૧૫

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।

सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥૧૬॥

વળી જે મારો ભક્ત સ્વૃહાવિનાનો, પવિત્ર, દક્ષ (ચતુર), પક્ષપાતરહિત, મનોવ્યથાથી છૂટેલો અને સર્વ આરંભોને છોડી બેઠેલો છે; તે પણ મને પ્રિય છે.

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति ।

शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ૧૭

જે કશાનો નથી હર્ષ પામતો કે નથી દ્વેષ કરતો; નથી શોક કરતો કે નથી ઇર્ષ્યા કરતો; તથા જે શુભ અને અશુભ (પદાર્થોપ્રત્યેના સગદ્વેષ) તણ દબને ભક્તિમાન બન્યો છે; તે પણ મને પ્રિય છે. ૧૭

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।

શીતોષ્ણસુખદુઃખેષુ સમઃ સંગવિવાર્જિતઃ ॥૧૮॥

તુલ્યનિંદાસ્તુતિર્મૈત્રી સંતુષ્ટો યેન કેનચિત્ ।

અનિકેતઃ સ્થિરમાતિર્ભક્તિમાન્મે પ્રિયો નરઃ ॥૧૯॥

વળી જે શત્રુ અને મિત્રમાં, માન અને અપમાનમાં, ટાઢ અને તડકામાં તેમજ સુખ અને દુઃખમાં સમાન થઈને સર્વ આસક્તિ ત્યજી ચૂકેલો છે; જેને સ્તુતિને નિંદા સરખાં છે; જે મૌની-મનનશીલ-નહિ બોલનારો-થોડું બોલનારો છે; જે સમયપર જે કાંઈ આવી મળે તેમાં સંતોષી, ધરખારવિનાનો અને સ્થિર બુદ્ધિવાળો છે; તે ભક્તિમાન નર મને પ્રિય છે. ૧૮
યે તુ ધર્મ્યામૃતમિદં યથોક્તં પર્યુપાસતે ।

શ્રદ્ધધાના મત્પરમા ભક્તાસ્તેઽતીવ મે પ્રિયા ॥૨૦

આ ઉપર કહેલા ધર્મરૂપી અમૃતને જે મારે-પરાયણ થઈને શ્રદ્ધાપૂર્વક સેવે છે-પામે છે-આચરે છે, તે મારા ભક્તો મને અત્યંત પ્રિય છે. ૨૦

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंવાदे

भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

અધ્યાય ૧૩ મો—ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિભાગયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:-

પ્રકૃતિં પુરુષં ચૈવ ક્ષેત્રં ક્ષેત્રજ્ઞમેવ ચ ।

एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥

હે કેશવ ! પ્રકૃતિ અને પુરુષને, ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ-
ને તથા જ્ઞાન અને જ્ઞેયને એટલાં ને સમજવા ઇચ્છું છું.

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

इदं शरीरं कौंतेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥१॥

હે કૌંતેય ! આ શરીરને ‘ક્ષેત્ર’ કહે છે; અને એને
જે જાણનારો છે તેને, એના જાણનારા ‘ક્ષેત્રજ્ઞ’ કહે છે.

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ २ ॥

વળી હે ભારત ! સર્વ ક્ષેત્રોમાં ક્ષેત્રજ્ઞ પણ મને
જાણુ; અને ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજ્ઞનું આપું જે જ્ઞાન, તેજ
‘જ્ઞાન’ છે એવો મારો મત છે. ૨

तत्क्षेत्रं यच्च यादृक् च यद्विकारि यतश्च यत् ।

સ ચ યો યત્પ્રભાવશ્ચ તત્સમાસેન મે ગૃણુ ॥૩॥

તે ક્ષેત્ર જે છે, જેવું છે, જે જે વિકારોવાળું છે, જેમાંથી ઉપજેલું છે અને જે જે ભેદોવાળું છે; તથા તે ક્ષેત્રજ્ઞ પણ જે કંઈ છે ને જેવા પ્રભાવવાળો છે; તે પણ હવે મારી પાસેથી સંક્ષેપમાં સાંભળ. ૩
 ऋषिभिर्बहुधा गीतं छंदोभिर्विविधैः पृथक् ।

ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमाद्भिर्विनिश्चितैः ॥ ४ ॥

એ વિષે ઋષિઓએ વિવિધ વેદમંત્રોથી બહુ પ્રકારે અને જૂદી જૂદી રીતે ગાયું—સમજાવ્યું છે તથા કાર્ય—કારણરૂપ હેતુ બતાવીને પૂર્ણ રીતે નિશ્ચિતકરેલાં બ્રહ્મસૂત્રનાં પદોદ્ધારા પણ આ વિષય કહેવાયેલો છે. મહાભૂતાન્યહંકારો બુદ્ધિરવ્યક્તમેવ ચ ।

इन्द्रियाणि दशैकं च पंच चेंद्रियगोचराः ॥ ५ ॥

इच्छा द्वेषः सुखं दुखं संघातश्चेतना धृतिः ।

एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ ६ ॥

પાંચ મહાભૂત, અહંકાર, બુદ્ધિ, અવ્યક્ત (મૂળ-પ્રકૃતિ—માયા) દશ ઇન્દ્રિયો, એક મન, ઇન્દ્રિયગોચર પાંચ વિષયો તથા ઇચ્છા, દ્વેષ, સુખ, દુઃખ, સ્થૂળ શરીર, ચેતના અને ધૈર્ય આ (અંકત્રીસ)તત્ત્વોના

સમૂહને દુઃકમાં 'સવિકાર ક્ષેત્ર' કહ્યું છે. ૫,૬
 અમાનિત્વમદંભિત્વમહિંસા ક્ષાંતિરાર્જવમ્ ।
 આચાર્યોપાસનં શૌચં સ્થૈર્યમાત્મવિનિગ્રહઃ ॥૭॥
 ઇન્દ્રિયાર્થેષુ વૈરાગ્યમનહંકાર એવ ચ ।
 જન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિદુઃખદોષાનુદર્શનમ્ ॥૮॥
 અસક્તિરનભિષ્વંગઃ પુત્રદારગૃહાદિષુ ।
 નિત્યં ચ સમચિત્તત્વમિષ્ટાનિષ્ટોપપત્તિષુ ॥૯॥

અમાનીપણું, અદંભીપણું, અહિંસા, ક્ષમા, સર-
 ળતા, આચાર્યસેવા, પવિત્રતા, સ્થિરતા, મનઃક્રિયો-
 નો નિગ્રહ, ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં વૈરાગ્ય, અહંકાર ન
 હોવો તથા જન્મ-મૃત્યુને જરા-વ્યાધિ ઇત્યાદિમાં
 રહેલાં દુઃખો તથા દોષોનું વારંવાર ચિંતન; વળી
 કર્મમાં અનાસક્તિ, તથા પુત્ર, સ્ત્રી, ગૃહ અને
 ધનાદિમાં મમતા ન હોવી, ઇષ્ટ તેમજ અનિષ્ટની
 પ્રાપ્તિમાં સદાય ચિત્તની સમાનતા; તથા ૭-૯
 મયિ ચાનન્યયોગેન ભક્તિરવ્યભિચારિણી ।
 વિવિક્તદેશસેવિત્વમરતિર્જનસંસદિ ॥૧૦॥
 અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્યત્વં તત્ત્વજ્ઞાનાર્થદર્શનમ્ ।

एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा॥११

અનન્યયોગથી મારા ઉપર ઉપજતી અન્યભિ-
ચારિણી ભક્તિ, પવિત્ર એકાંત સ્થળનું સેવન, પ્રાકૃ-
ત-વિષયી-લોકસમૂહમાં અપ્રીતિ)સદાય અધ્યાત્મ-
જ્ઞાનમાં નિષ્ઠા, તથા તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થરૂપ પરમાત્મા-
નું વારંવાર દર્શન; એ સર્વનું નામ “જ્ઞાન” છે;
અને જે જે એવા જ્ઞાનચારિત્ર્ય વિનાનું અથવા
એથી વિપરીત હોય, તે સર્વને “અજ્ઞાન” કહ્યું છે.

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।

अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते॥१२॥

હવે જે જાણવાયોગ્ય છે તથા જેને જાણવાથી
મનુષ્ય મોક્ષરૂપી અમૃતને પામે છે તે વિષે કહીશ.
તે ઉત્પત્તિરહિત પરબ્રહ્મ (એવો અકથનીય છે કે)
તેને નથી સત કહેવાતો કે નથી અસત કહેવાતો. ૧૨
सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।

सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥१३॥

તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા સર્વ તરફ હાથપગવાળો,
સર્વ તરફ નેત્ર, શિર અને મુખવાળો, સર્વ તરફ
કાનવાળો અને આ સંસારમાં સર્વ પ્રાણી તથા પદ્મ-

થોને અંદરખડાર સર્વ તરફથી વ્યાપીને રહેલો છે.
સર્વેન્દ્રિયગુણાભાસં સર્વેન્દ્રિયવિવર્જિતમ્ ।

અસક્તં સર્વભૃચ્ચૈવ નિર્ગુણં ગુણભોક્તૃ ચ ॥૧૪॥

એમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોના ગુણધર્મોના આભાસ થાય છે, છતાં વાસ્તવમાં તે સર્વ ઇન્દ્રિયોથી પર છે; સર્વનો ધારણુ પોષણુ કરનાર છતાં સર્વપ્રત્યે અનાસક્ત છે અને સર્વ ગુણોનો ભોક્તા છતાં પણ નિર્ગુણ છે. ૧૪
બહિરંતશ્ચ ભૂતાનામચરં ચરમેવ ચ ।

સૂક્ષ્મત્વાત્તદવિજ્ઞેયં દૂરસ્થં ચાંતિકે ચ તત્ ॥૧૫॥

તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા ચરાચર સર્વ ભૂતોની અંદર-ખડાર વ્યાપક છે, પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી અવિજ્ઞેય (સામાન્ય મનુષ્યોથી જાણી શકાય નહિ એવો) છે; અને અતિ સમીપ છતાંયે દૂર હોય તેવો છે.

અવિભક્તં ચ ભૂતેષુ વિભક્તમિવ ચ સ્થિતમ્ ।

ભૂતભર્તૃ ચ તજ્ઞેયં ગ્રસિષ્ણુ પ્રભવિષ્ણુ ચ ॥૧૬॥

તે સર્વત્ર અખંડ-અવિભક્તપણે વ્યાપક હોવા છતાં સર્વ પ્રાણીપદાર્થોમાં વિભક્તની પેઠે રહેલો છે. વળી તે જાણુવા યોગ્ય પરબ્રહ્મ પરમાત્મા સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ કરનાર અને ભરણુપોષણુ કરનાર

હોવા સાથે સંહાર કરનાર પણ છે. ૧૬

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।

જ્ઞાનં જ્ઞેયં જ્ઞાનગમ્યં હૃદિ સર્વસ્ય ધિષ્ઠિતમ્ ॥૧૭॥

તેને સૂર્યચંદ્રાદિ જ્યોતિઓની પણ જ્યોતિરૂપ તથા તમસથી (અંધકારથી-અજ્ઞાનથી) છેકજ પર અલગ-ન્યારો-કહેલો છે; છતાં તે જ્ઞાનરૂપે, જાણવાયોગ્યરૂપે તથા જ્ઞાનવડે જાણી શકાય એવા જ્ઞેયરૂપે પણ સર્વના હૃદયમાં રહેલો છે. ૧૭

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।

મદ્ધક્તા એતદ્વિજ્ઞાય મદ્ધાવાયોપપદ્યતે ॥૧૮॥

એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર, જ્ઞાન તથા જ્ઞેય(જાણવાયોગ્ય પરમાત્મા)ના સ્વરૂપવિષે ટુંકાણમાં કહ્યું; પણ એ સર્વને વિશેષરૂપે જાણવાથી મનુષ્ય મારો ભક્ત (લોક-પરલોકના સર્વ અનિત્ય પદાર્થોનાં વલખાં મારી દુઃખ-પાપાદિમાં ડૂબ્યા રહેવાનું મૂકી દઈને) મારા (સત્ય સુખમય સચ્ચિદાનંદ) સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થાય છે.

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्वयनादी उभावपि ।

વિકારાંશ્ચ ગુણાંશ્ચૈવ વિદ્ધિ પ્રકૃતિસંભવાન્ ॥૧૯

હવે એ ક્ષેત્ર અથવા પ્રકૃતિને, તેમજ (તેને જાણ-

નારા ક્ષેત્રજ્ઞૃપી)પરમ પુરુષને, બંનેને અનાદિ જાણુ
અનેરાગદ્વેષાદિતમામ વિકારોનેતથા લોક-પરલોક-
ના તમામ પદાર્થોને પ્રકૃતિમાંથીજ ઉપજેલા જાણુ.
કાર્યકારણકર્તૃત્વે હેતુઃ પ્રકૃતિરુચ્યતે ।

પુરુષઃ સુખદુઃખાનાં ભોક્તૃત્વે હેતુરુચ્યતે ॥૨૦॥

કેમકે કાર્યને (એટલે કે દેહને) અને કારણને
(એટલે કે ઇન્દ્રિયાદિ સાધનને) ઉત્પન્ન કરવામાં
પ્રકૃતિનેજ હેતુ કહી છે; તથા સુખદુઃખના ભોક્તા-
પણામાં જીવાત્માને હેતુ કહ્યો છે. ૨૦

પુરુષઃ પ્રકૃતિસ્થો હિ ભુંક્તે પ્રકૃતિજાન્ગુણાન્ ।

કારણં ગુણસંગોઽસ્ય સદસઘોનિજન્મસુ ॥૨૧॥

પ્રકૃતિમાં (ચિદાભાસરૂપે) રહેલો પુરુષ (કે
જેને જીવાત્મા કહે છે તે) પ્રકૃતિજન્ય પદાર્થોને
ભોગવે છે; અને તેનો ભોગો સાથેનો એ સંબંધજ
સારી નરસી (કે મિશ્ર) થોનિઓમાં એનો જન્મ
થવામાં કારણ હોય છે. ૨૧

ઉપદ્રશાનુમંતા ચ ભર્તા ભોક્તા મહેશ્વરઃ ।

પરમાત્મેતિ ચાપ્યુક્તોદેહેઽસ્મિન્પુરુષઃ પરઃ ॥૨૨

એ પ્રમાણે આ દેહમાં રહેલો પુરુષ, તેનાથી પર-

શ્રેષ્ઠ-વધારે-છે; તેથીજ (જીવાત્મારૂપે તે) તેનો ઉપ-
દ્રષ્ટા, અનુમોદક, ભર્તા, ભોક્તા અને (સોપાધિક
સર્વેશ્વરરૂપે) મહેશ્વર પણ છે; તથા (નિરૂપાધિક પર-
બ્રહ્મસ્વરૂપે) “પરમાત્મા” પણ કહેવાયો છે. ૨૨

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।

सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥ ૨૩

આ પ્રમાણે પુરુષને તથા ગુણસહિત પ્રકૃતિને
જે જાણે છે; તે સર્વથા વર્તતો છતાં ફરી જન્મતો નથી.

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।

अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ ૨૪ ॥

એ પરમપુરુષને (એવો જાણીને પછી) કેટલાક
તેને શુદ્ધ ચિત્તવડે ધ્યાનયોગદ્વારા હૃદયમાં જુએ
છે; બીજા કેટલાક જ્ઞાનયોગદ્વારા જુએ છે અને
બીજા કેટલાક કર્મયોગદ્વારા જુએ છે. ૨૪

अन्ये त्वेवमजानंतः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ।

तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं શ્રુતિપરાયણાઃ ॥ ૨૫ ॥

વળી બીજા એ પ્રકારે નહિ જાણનારા મનુષ્યો
અન્ય (અનુભવી જ્ઞાની) પાસે સાંભળીને તેને ઉપાસે
છે; અને તેવા શ્રવણથી યોગપરાયણ થયેલા પણ આ

મૃત્યુમય સંસારને નિશ્ચય તરી જાય છે. ૨૫

યાવત્સંજાયતે કિંચિત્સત્ત્વં સ્થાવરજંગમમ્ ।

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞસંયોગાત્તદ્વિદ્ધિ ભરતર્ષભ ॥૨૬॥

હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! જે કાંઈ સ્થાવર-જંગમ પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે; તેને ક્ષેત્ર ને ક્ષેત્રજ્ઞના (અર્થાત પ્રકૃતિ ને પુરુષના) સંયોગથી ઉપજેલા જાણુ. ૨૬

સમં સર્વેષુ ભૂતેષુ તિષ્ઠંતં પરમેશ્વરમ્ ।

વિનશ્યત્સ્વવિનશ્યંતં યઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ ૨૭

આ પ્રકારે જે મનુષ્ય તે અવિનાશી પરમેશ્વરને આ સર્વ નાશવંત ભૂતપ્રાણીઓમાં સમાનપણે રહેલા જુએ છે તેજ યથાર્થ જુએ છે. ૨૭

સમં પશ્યન્દિ સર્વત્ર સમવસ્થિતમીશ્વરમ્ ।

ન હિનસ્ત્યાત્મનાઽઽત્માનં તતો યાતિ પરાં ગતિમ્

કેમકે સર્વત્ર સમાન રહેલા પરમેશ્વરને એ પ્રમાણે (પોતાનામાં અને) સર્વ કોઈમાં સમાનતાથી જોવાવાળોજ પછી આત્માવડે આત્માને હણુતો નથી અને તેથી પરમગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૮

પ્રકૃત્યૈવ ચ કર્માણિ ક્રિયમાણાનિ સર્વશઃ ।

યઃ પશ્યતિ તથાઽઽત્માનમકર્તારં સ પશ્યતિ ॥૨૯॥

વળી જે મનુષ્ય સર્વ કર્મોને સર્વ પ્રકારે પ્રકૃતિ-
થીજ કરાતાં જુએ છે; તથા આત્માને સર્વત્ર અકર્તા
જુએ છે તેજ યથાર્થ જુએ છે. ૨૯

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।

तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥૩૦॥

વળી જ્યારે તે સર્વ ભૂતોનાં જૂદાં જૂદાં રૂપોને
એક પરમાત્મામાંજ રહેલાં સમજે છે; તથા તે પર-
માત્માથીજ સર્વ ભૂતોનો વિસ્તાર થયેલો સમજે છે;
ત્યારેજ તે પરબ્રહ્મ પરમાત્માને પામી શકે છે. ૩૦

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ।

शरीरस्थोऽपि कौंतेय न करोति न लिप्यते ॥૩૧॥

હૈ કૌંતેય ! આ અવિનાશી પરમાત્મા અનાદિ
અને નિર્ગુણ હોવાથી શરીરમાં રહેલો છતાં પણ
નથી કાંઈ કરતો કે નથી કશાથી લેપાતો. ૩૧

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपालिप्यते ।

सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपालिप्यते ॥૩૨॥

જેમ આકાશ સર્વમાં રહેલું છતાં તે સૂક્ષ્મ
હોવાથી કશાથી લેપાતું નથી; તેમ આત્મા પણ દેહ-
માં સર્વત્ર રહેલો છતાં દેહના ગુણોથી લેપાતો નથી.

યથા પ્રકાશયત્યેકઃ કૃત્સ્નં લોકમિમં રવિઃ ।

ક્ષેત્રં ક્ષેત્રી તથા કૃત્સ્નં પ્રકાશયતિ ભારત ॥૩૩॥

જેમ સૂર્ય એકજ છતાં આ બધા વિશ્વને પ્રકાશે છે; તેમ હે ભારત ! આ એકજ ક્ષેત્રજ્ઞ-પરમાત્મા-બધાં ક્ષેત્રરૂપી શરીરોને પ્રકાશે છે. ૩૩

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞયોરેવમંતરં જ્ઞાનચક્ષુષા ।

ભૂતપ્રકૃતિમોક્ષં ચ યે વિદુર્યાતિ તે પરમ્ ॥૩૪॥

આ પ્રમાણે જેઓ જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુવડે ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ (અર્થાત્ પ્રકૃતિ અને પરમાત્મા) વચ્ચેના તફાવતને તથા વિકારસહિત પ્રકૃતિથી પૂટવાના ઉપાયને યથાવત્ બાણે છે; તેઓજ (યથોચિત પ્રયત્ન કરી શક્તિને) પરમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૪

હરિઃ ઔત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મ-
વિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે ક્ષેત્ર-
ક્ષેત્રજ્ઞવિભાગયોગો નામ ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૩॥

અધ્યાય ૧૪ મો—ત્રિગુણવિભાગયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

પરં ભૂયઃ પ્રવક્ષ્યામિ જ્ઞાનાનાં જ્ઞાનમુત્તમમ્ ।

યજ્ઞાત્વા મુનયઃ સર્વે પરાં સિદ્ધિમિતો ગતાઃ ॥૧

વળી ફરી પણ તે સર્વ જ્ઞાનોમાં ઉત્તમ એવું
પરમ જ્ઞાન કહીશ, કે જેને જાણીને સર્વ સાધક-મુનિ-
ઓઆ સંસારથી મુક્ત થઈને પરમસિદ્ધિને પામ્યા છે.

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।

सर्गेऽपि नोपजायंते प्रलये न व्यथंति च ॥२॥

આ જ્ઞાનનો આશ્રય કરીને મારા સ્વરૂપને
પામેલાઓ સૃષ્ટિના પણ આરંભકાળે ઉત્પન્ન થતા
નથી અને તેથી પ્રલયનાં દુઃખ પામતા નથી. ૨

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् ।

संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥३॥

મારી મહાન પ્રકૃતિ સર્વનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે;
અને હું તેમાં ગર્ભ મૂકું છું તેથી હે ભારત !
સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ૩

સર્વયોનિષુ કૌંતેય મૂર્તયઃ સંભવંતિ યાઃ ।

તાસાં બ્રહ્મ મહદ્યોનિરહં બીજપ્રદઃ પિતા ॥ ૪ ॥

હે કૌંતેય ! સર્વ યોનિઓમાં જે જે મૂર્તિઓ જન્મે છે તેમનું પણ જન્મસ્થાન એ મહત્ત્વ પ્રકૃતિ છે; અને તે સર્વનો બીજ આપનારો મૂળપિતા હું છું.

સત્ત્વં રજસ્તમ इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।

निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥ ૫ ॥

હે મહાબાહો ! સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ, એ ગુણો પણ એ પ્રકૃતિમાંથી જન્મેલા હોઈ તેઓજ અવિનાશી. જીવાત્માને દેહસંગે બાંધે છે. ૫

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।

सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ॥ ૬ ॥

હે નિષ્પાપ ! તેમાં સત્ત્વગુણ એ નિર્મળતાને લીધે પ્રકાશ કરનારો તથા નિર્વિકાર છે, તેથી તે જીવાત્માને સુખસંગે અને જ્ઞાનસંગે બાંધે છે. ૬

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगसमुद्भवम् ।

तन्निबध्नाति कौंતેય कर्मसंगेन देहिनम् ॥ ૭ ॥

હે કૌંતેય ! રજોગુણને રાગરૂપ-લોભરૂપ-જાણુ.

તે તૃષ્ણા* અને આસક્તિ ઉપજવનારો હોવાથી
જીવાત્માને સકામ કર્મસંગે બાંધે છે. ૭

તમસ્વજ્ઞાનજં વિદ્ધિ મોહનં સર્વદેહિનામ્ ।

પ્રમાદાલસ્યનિદ્રાભિસ્તાન્નિવધ્નાતિ ભારત ॥૮॥

વળી હે ભારત ! તમોગુણને અજ્ઞાનથી ઉપજેલો
તથા સર્વ જીવોને મોહિત કરનારો જાણ. જીવને તે
પ્રમાદ, આળસ અને નિદ્રાસંગે બાંધે છે. ૮

સત્ત્વં સુખે સંજયતિ રજઃ કર્મણિ ભારત ।

જ્ઞાનમાવૃત્ય તુ તમઃ પ્રમાદે સંજયત્યુત ॥૯॥

દુઃકમાં હે ભારત ! સત્ત્વગુણ સુખમાં જોડે છે
અને રજોગુણ કર્મમાં જોડે છે; પરંતુ તમોગુણ તો
જ્ઞાનને ઢાંકી દઈને જીવને પ્રમાદમાંજ જોડે છે. ૯

રજસ્તમશ્ચાભિભૂય સત્ત્વં ભવતિ ભારત ।

રજઃ સત્ત્વં તમશ્ચૈવ તમઃ સત્ત્વં રજસ્તથા ॥૧૦॥

હે ભારત ! રજોગુણ અને તમોગુણ દબાતાં
સત્ત્વગુણ પ્રબળ થાય છે; સત્ત્વગુણ અને તમોગુણ
દબાતાં રજોગુણ પ્રબળ થાય છે તથા સત્ત્વગુણ અને
રજોગુણ દબાતાં તમોગુણ પ્રબળ થાય છે. ૧૦

*તૃષ્ણા=ત્રણ એપણા=૧લોકેષણા, ૨વિત્તેષણા, ૩પુત્રેષણા.

સર્વદ્વારેષુ દેહેઽસ્મિન્ પ્રકાશ ઉપજાયતે ।

જ્ઞાનં યદા તદા વિદ્યાદ્વિવૃદ્ધં સત્ત્વમિત્યુત ॥૧૧॥

આ દેહનાં (જ્ઞાનેન્દ્રિયોરૂપી) સર્વ દ્વારોમાં જ્યારે તે તે વિષયોના જ્ઞાન અને આનંદરૂપી પ્રકાશ ઉપજે, ત્યારે સત્ત્વગુણ વિશેષ વધેલો છે, એમ જાણવું. ૧૧

લોભઃ પ્રવૃત્તિરારંભઃ કર્મણામશમઃ સ્પૃહા ।

રજસ્યેતાનિ જાયંતે વિવૃદ્ધે ભરતર્ષભ ॥ ૧૨ ॥

અને લોભ, સકામ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ તથા આરંભ, અશાંતિ અને લાલસા, એ સર્વ હે ભરતશ્રેષ્ઠ! રજોગુણ વધવાથી પેદા થાય છે. ૧૨

અપ્રકાશોઽપ્રવૃત્તિશ્ચ પ્રમાદો મોહ એવ ચ ।

તમસ્યેતાનિ જાયંતે વિવૃદ્ધે કુરુનંદન ॥ ૧૩ ॥

વળી હે કુરુનંદન! તમે ગુણ વધવાથી અપ્રકાશ, આળસ, પ્રમાદ અને મોહ, એ બધાં ઉપજે છે. ૧૩

યદા સત્ત્વે પ્રવૃદ્ધે તુ પ્રલયં યાતિ દેહમૃત્ ।

તદોત્તમવિદાં લોકાનમલાન્પ્રતિપદ્યતે ॥૧૪॥

સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે જેનો દેહ મરી જાય, તે જીવ ઉત્તમ જ્ઞાનીઓના નિર્મળ લોકને પામે છે.

રજસિ પ્રલયં ગત્વા કર્મસંગિષુ જાયતે ।

તથા પ્રલીનસ્તમાસિ મૂઢયોનિષુ જાયતે ॥ ૧૫ ॥

રજ્જોગુણની વૃદ્ધિમાં દેહ મરી જવાથી તે જીવ કર્મમાં આસક્તિવાળાઓમાં જન્મે છે; અને તમોગુણની વૃદ્ધિમાં મરવાથી મૂઢલોકમાં જન્મે છે. ૧૫

કર્મણઃ સુકૃતસ્યાહુઃ સાત્ત્વિકં નિર્મલં ફલમ્ ।

રજસસ્તુ ફલં દુઃસ્વપ્નજ્ઞાનં તમસઃ ફલમ્ ॥ ૧૬ ॥

સુકૃત કર્મોનું ફળ સાત્ત્વિક અને દોષરહિત હોય છે; તથા રજ્જોગુણી કર્મોનું ફળ દુઃખ છે; અને તામસી કર્મોનું ફળ અજ્ઞાન કહેલું છે. ૧૬

સત્ત્વાત્સંજાયતે જ્ઞાનં રજસો લોભ એવ ચ ।

પ્રમાદમોહો તમસો ભવતોઽજ્ઞાનમેવ ચ ॥ ૧૭ ॥

સત્ત્વગુણથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, રજ્જોગુણથી લોભ ઉત્પન્ન થાય છે અને તમોગુણથી પ્રમાદ, મોહ અને અજ્ઞાન પણ ઉપજે છે. ૧૭

ઊર્ધ્વં ગચ્છંતિ સત્ત્વસ્થા મધ્યે તિષ્ઠંતિ રાજસાઃ ।

જઘન્યગુણવૃત્તિસ્થા અધો ગચ્છંતિ તામસાઃ ॥ ૧૮ ॥

સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળા ઉચ્ચ ગતિને પામે છે; રજ્જોગુણી મધ્યમાં રહે છે; અને કનિષ્ઠગુણની વૃત્તિવાળા તામસી મનુષ્યો નીચ ગતિને પામે છે. ૧૮

નાન્યં ગુણેભ્યઃ કર્તારં યદા દ્રષ્ટાનુપश्यति ।

ગુણેભ્યશ્ચ પરં વેત્તિ મદ્ભાવં સોઽધિગચ્છતિ ॥૧૯

અને જ્યારે દ્રષ્ટા ત્રણે ગુણો સિવાય બીજા કશાને કર્તા જોતો નથી; તથા મને ત્રણે ગુણોથી પર-જૂદો જાણે છે; ત્યારેજ તે મારા પરમાત્મભાવને પામે છે.

ગુણાનેતાનતીત્ય ત્રીન્દેહી દેહસમુદ્ભવાન્ ।

જન્મમૃત્યુજરાદુઃખૈર્વિમુક્તોઽમૃતમશ્રુતે ॥ ૨૦ ॥

દેહની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ એ ત્રણે ગુણોને ઓળંગીને જન્મ, મરણ તથા વૃદ્ધાવસ્થાનાં દુઃખોથી છૂટેલો મનુષ્ય મોક્ષરૂપ અમૃત અનુભવે છે. ૨૦

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:-

કૈર્લિંગૈસ્ત્રીન્ ગુણાનેતાનતીતો ભવતિ પ્રભો ।

કિમાચારઃ કથં ચૈતાંસ્ત્રીન્ગુણાનતિવર્તતે ॥૨૧॥

હે પ્રભો ! એ ત્રણે ગુણોને ઓળંગી ચૂકેલો મનુષ્ય કેવાં લક્ષણવાળો અને કેવાં આચરણવાળો હોય છે ? તથા તે એ ત્રણે ગુણોને કેવી રીતે-કેવા ઉપાયથી ઓળંગી જાય છે ? ૨૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

પ્રકાશં ચ પ્રવૃત્તિં ચ મોહમેવ ચ પાંડવ ।

ન દ્વેષ્ટિ સંપ્રવૃત્તાનિ ન નિવૃત્તાનિ કાંક્ષતિ ॥૨૨॥

ઉદાસીનવદાસીનો ગુણૈર્યો ન વિચાલ્યતે ।

ગુણા વર્તત इत्येव योऽवातिष्ठति नैगते ॥ २३ ॥

સમદુઃખસુખઃ સ્વસ્થઃ સમલોષ્ટાષ્મકાંચનઃ ।

તુલ્યપ્રિયાપ્રિયો ધીરસ્તુલ્યનિંદાત્મસંસ્તુતિઃ ॥૨૪

માનાપમાનયોસ્તુલ્યસ્તુલ્યો મિત્રારિપક્ષયોઃ ।

સર્વારંભપરિત્યાગી ગુણાર્તીતઃ સ ઉચ્યતે ॥૨૫॥

હે પાંડવ ! (સત્ત્વગુણનું કાર્ય) જ્ઞાનપ્રકાશ, (ર-
જ્ઞેગુણનું કાર્ય) પ્રવૃત્તિ, કિંવા (તમોગુણનું કાર્ય) મોહ
(એમાંનું કાંઈ પણ પ્રવૃત્ત) થતાં જે મનુષ્ય તેનો દ્વેષ
કરતો નથી અને નિવૃત્ત થતાં તેની ઈચ્છા કરતો નથી;
(૨૨) જે મનુષ્ય ઉદાસીન-તટસ્થ-ની પેઠે રહીને
ગુણોથી ચલાયમાન થતો નથી અને ‘ગુણોજ ગુણો-
માં વર્તે છે’ એવું સમજીને જે સ્થિર રહે છે તથા
ચેષ્ટા કરતો નથી; (૨૩) જે સુખદુઃખમાં સમદૃષ્ટિ-
વાળો અને સ્વસ્થ છે; જે માટી, પથ્થર ને સોના-
માં સમભાવવાળો, તથા પ્રિય ને અપ્રિયને સમાન
માનનારો, વળી પોતાની નિંદા અને સ્તુતિને સરખાં
સમજનારો તથા જે ધીરજવાળો છે; (૨૪) જે માન-

અપમાનમાં સમાન છે; જે મિત્ર અને શત્રુના પક્ષો-
પ્રત્યે સમાન છે; તથા જેણે સર્વ સકામ કર્મોનો—
અથવા તો સર્વ કર્મોમાંથી ક્ષેપ્તછાનો—પરિત્યાગ
કર્યો છે; તેને ગુણાતીત કહે છે. ૨૫

માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે ।

સ ગુણાન્સમતીત્યૈતાન્ બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥૨૬॥

જે અવ્યભિચારી (અર્થાત્ એકનિષ્ઠ) ભક્તિ-
યોગવડે મને ભજે છે; તેજ આ ત્રણે ગુણોને ઓળંગી
જઈ બ્રહ્મભૂત થવાને યોગ્ય થાય છે. ૨૬

બ્રહ્મણો હિ પ્રતિષ્ઠાહમમૃતસ્યાવ્યયસ્ય ચ ।

શાશ્વતસ્ય ચ ધર્મસ્ય સુખસ્યૈકાંતિકસ્ય ચ ॥૨૭॥

કેમકે અવિનાશી અને અવિકારી બ્રહ્મનું, ધર્મનું
અને પારવગરના એકત્ર તથા અખંડ સુખનું સદા-
સર્વદાનું નિવાસસ્થાન હુંજ છું. ૨૭

હરિઃ ઐતત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસૂપનિષત્સુ બ્રહ્મ-
વિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે ત્રિગુણ-
વિભાગયોગો નામ ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ ॥૧૪॥

અધ્યાય ૧૫ મો—પુરુષોત્તમયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।

छंदांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥૧

ઉપર (પરમાત્મારૂપી એક) મૂળ અને નીચે (વિસ્તારરૂપી અનેક) શાખાઓવાળો, તથા જેનાં વેદના છંદોરૂપી પાંદડાં છે; એવા (સંસારરૂપી) અશ્વત્થ વૃક્ષને (મૂળસ્વરૂપેજ) અવિનાશી કહે છે; માટે જે તેને (તે મૂળસહિત) જાણે છે, તેજ (ખરો) વેદવેત્તા (વેદનું ખરું રહસ્ય જાણનારો) છે. ૧

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा गुणप्रवृद्धा
विषयप्रवालाः । अधश्च मूलान्यनुसंततानि
कर्मानुबंधीनि मनुष्यलोके ॥૨॥

ત્રણે ગુણરૂપી જળવડે પોષાયલી અને વિષયો-રૂપી કુંપળોવાળી તેની શાખાઓ નીચે અને ઉપર-સર્વત્ર-ફેલાયલી છે; તથા તેની (કર્મનું રૂપ લેનારી અને) કર્મમાં બાંધી રાખનારી વાસનારૂપી મૂળિયો મનુષ્યલોકમાં પણ ઠેઠ અધોગતિ સુધી લાંબાયલી છે.

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नांतो न चादिर्न

ચ સંપ્રતિષ્ઠા । અશ્વત્થમેનં સુવિરૂઢમૂલમ્ અસંગ-
શસ્ત્રેણ દૃઢેન છિત્ત્વા ॥૩॥

તતઃ પદં તત્પરિમાર્ગિતવ્યં યસ્મિન્ગતા ન
નિવર્તતિ ભૂયઃ । તમેવ ચાદ્યં પુરુષં પ્રપદ્યે યતઃ
પ્રવૃત્તિઃ પ્રસૃતા પુરાણી ॥૪॥

આ સંસારવૃક્ષનું જેવું રૂપ (ઉપર) કહ્યું છે તેવું
રૂપ અહીં (અજ્ઞાન દશામાં) જણાતું નથી; તેમ તેનાં
અંતકાળ, આદિસ્થાનક કે સંપ્રતિષ્ઠા (અર્થાત્ આધાર
કે સુસ્થિરતા) પણ જણાતાં નથી; માટે એવી વાસના-
રૂપી અતિદૃઢ મૂળીઓવાળા આ સંસારરૂપ અશ્વત્થ-
વૃક્ષને દૃઢ અસંગતા (પૂરી અનાસક્તિ-દૃઢ વૈરાગ્ય)-
રૂપી શસ્ત્રવડે છેદી નાખીને (૩) પછી જે પરમાત્માથી
આ અનાદિ સંસારવૃક્ષની પુરાણી પ્રવૃત્તિ ફેલાઈ
રહી છે, તે આદિપુરુષનેજ હું શરણે થાઉં છું; એવો
દૃઢ નિશ્ચય કરીને તે પરમસ્થાનનોજ માર્ગ શોધવો-
પડકારવો ભેદબે, કે જ્યાં ગયેલા પાછા આવતા નથી.

નિર્માનમોહા જિતસંગદોષા અધ્યાત્મનિત્યા
વિનિવૃત્તકામાઃ । દ્વંદ્વૈર્વિમુક્તાઃ સુખદુઃખસંજ્ઞૈર્
ગચ્છંત્યમૂઢાઃ પદમવ્યયં તત્ ॥ ૫ ॥

માનમેહને ત્યજેલા, સંગદોષને જીતેલા, સદા
અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં સ્થિર રહેનારા, સર્વ કામનાઓ ત્યજી
ચૂકેલા, સુખદુઃખાદિ જોડકાંથી વિમુક્ત થયેલા અને
મોહરહિત થયેલાઓજ તે અવિનાશી પદને પામે છે.

ન તદ્દાસયતે સૂર્યો ન શશાંકો ન પાવકઃ ।

યદ્ગત્વા ન નિવર્તતે તદ્દામ પરમં મમ ॥ ૬ ॥

તે અવિનાશી પદ કે જેને સૂર્ય, ચંદ્ર કે અગ્નિ
પ્રકાશી શકતા નથી; અને જ્યાં ગયેલા પાછા જન્મ-
મરણમાં આવતા નથી, તેજ માટે પરમધામ છે. ૬

મમૈવાંશો જીવલોકે જીવભૂતઃ સનાતનઃ ।

મનઃષણ્ણાનીન્દ્રિયાણિ પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્ષતિ ॥ ૭ ॥

આ જીવલોકમાં મારેજ સનાતન અંશ જીવ-
રૂપે થયો છે; અને પ્રકૃતિમાં રહેલી મનસહિત છએ
ઇન્દ્રિયોને તેજ પોતામાં આકર્ષી લે છે. ૭

શરીરં યદવાપ્નોતિ યચ્છાપ્યુત્ક્રામતીશ્વરઃ ।

ગૃહીત્વૈતાનિ સંયાતિ વાયુર્ગંધાનિવાશયાત્ ॥ ૮ ॥

શ્રોત્રં ચક્ષુઃ સ્પર્શનં ચ રસનં ગ્રાણમેવ ચ ।

અધિષ્ઠાય મનશ્ચાયં વિષયાનુપસેવતે ॥ ૯ ॥

દેહાદિને ઇશ્વર જીવાત્મા જ્યારે શરીરને છોડી

જાય છે ત્યારે, અને જ્યારે બીજા શરીરમાં પેસે છે ત્યારે પણ તે, પુષ્પમાંથી ગંધને લઈ જનારા વાયુની પેઠે મનસહિત ઇન્દ્રિયોને સાથે પકડતો જાય છે; (૮) અને ત્યાં પણ તેનાં તેજ શ્રોત્ર, ચક્ષુ, ત્વચા, જીભ્યા અને નાસિકાનો તથા મનનો આશ્રય લઈને આ જીવાત્મા વિષયોને ભોગવે છે. ૯

उत्क्रामंतं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।
विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥ ૧૦ ॥

પરંતુ એવી રીતે શરીરને છોડી જનારા, મન-ઇન્દ્રિયોના એના એજ ગુણોસહિત બીજા શરીરમાં જઈ વસનારા તથા ભોગ ભોગવનારા એવા અદૃશ્ય જીવાત્માને મૂઢ લોકો જોઈ કે જાણી શકતા નથી; પરંતુ માત્ર જ્ઞાનચક્ષુવાળાજ જાણી શકે છે. ૧૦

यतंतो योगिनश्चैनं पश्यंत्यात्मन्यवस्थितम् ।
यतंतोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥ ૧૧ ॥

પ્રયત્નવાન(અને પવિત્ર ચિત્તવાળાજ) યોગીજનો પોતાના હૃદયમાં રહેલા એ આત્માને યથાવત જોઈ શકે છે; અને પોતાના ચિત્તને શુદ્ધ નહિ કરનારા અજ્ઞાનીજનો તો ધ્યાન અથવા શાસ્ત્રાદિદ્વારા યત્ન કર્યા છતાં પણ આ આત્માને જાણી કે સમજી શકતા નથી.

(હવે એ શુદ્ધાત્માની મહત્તા નિઝત્મભાવે વર્ણવે છે.)

યદાદિત્યગતં તેજો જગદ્ધાસયતેઽखिलम् ।

यच्चंद्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥૧૨

સૂર્યમાં ગયેલું જે તેજ અખિલ જગતને પ્રકાશ આપે છે; અને જે તેજ ચંદ્રમાં તથા અગ્નિમાં રહેલું છે; તે તેજને તું માફજ જાણ. ૧૨

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।

पुष्णामिचौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥

પૃથ્વીમાં પેસીને હું જ મારા ઓજસની આકર્ષણ શક્તિવડે સર્વ ભૂતોને ધારણ કરું છું તથા રસ-રૂપ ચંદ્ર થઈને સર્વ વનસ્પતિઓનું પોષણ કરું છું.

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।

प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥૧૪

જઠરાગ્નિ થઈને હું પ્રાણીઓના દેહમાં રહેલો છું; અને પ્રાણ તથા અપાનવાયુ સાથે ભળીને ચારે પ્રકારના* અન્નને હું પચાવું છું. ૧૪

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो मत्तः स्मृति-

* ૧ ભક્ષ્ય=ચાવવાના ખોરાક, ૨ પેય=પીવાના પદાર્થ, ૩ લેણ=ચાટવાના ખોરાક, ૪ યોગ્ય=ચૂસવાના ખોરાક.

જ્ઞાનમપોહનં ચ । વેદૈશ્ચ સર્વૈરહમેવ વેદ્યો વેદાંત-
કૃદ્વેદાવિદેવ ચાહમ્ ॥ ૧૫ ॥

સર્વના હૃદયમાં હું વિશેષરૂપે રહેલો છું; અને
મારાવડેજ સ્મૃતિ, જ્ઞાન અને અપોહન (એટલે
સંશયને કે વિપરીત જ્ઞાનને ટાળવું તે) થાય છે.
વળી સર્વ વેદોવડે બાણવાની વસ્તુ પણ હું છું
અને વેદાન્તનો કર્તા તથા વેદવેત્તા પણ હું છું. ૧૫
દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર એવ ચ ।

ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૂટસ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે ॥ ૧૬

આ સંસારમાં ક્ષર અને અક્ષર એવા બે પુરુષ
(પદાર્થ) છે. એમાં સર્વ ભૂતોને ક્ષર (નાશવંત)
કહે છે; અને કૂટસ્થને (ભૂતોમાં રહેનારા અદૃશ્ય
જીવાત્માને) અક્ષર-નાશરહિત-કહે છે. ૧૬

ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ ।

યો લોકત્રયમાવિશ્ય વિભર્ત્યવ્યય ईશ્વરઃ ॥ ૧૭

પરંતુ ઉત્તમ પુરુષ તો અન્યજ છે, કે જે ત્રણે
લોકમાં પ્રવેશીને-વ્યાપીને-સર્વનું ધારણ પોષણ
કરી રહ્યો છે; તથા જેને ‘અવિનાશી’ ‘પરમેશ્વર’
અને ‘પરમાત્મા’ કહેલો છે. ૧૭

યસ્માત્ક્ષરમતીતોઽહમ્ અક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ ।

અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥૧૮

જે કારણથી હું એ ક્ષર-નાશવંત-પદાર્થથી
અતીત-જૂદો છું; અને એ અક્ષર-નાશરહિત-
જીવાત્માથી પણ ઉત્તમ છું; તેથીજ લોકમાં અને
વેદમાં ‘પુરુષોત્તમ’ નામથી પ્રસિદ્ધ છું. ૧૮

યો મામેવમસંમૂઢો જાનાતિ પુરુષોત્તમમ્ ।

સ સર્વવિદ્ભજતિ માં સર્વભાવેન ભારત ॥૧૯॥

હે ભારત ! જે મોહરહિત થયેલો મનુષ્ય એ
પ્રકારે મને તત્ત્વથી ‘પુરુષોત્તમ’ જાણે છે; તે સર્વજ્ઞ
છે અને તેજ સર્વભાવથી મને ભજી શકે છે. ૧૯

इति गुह्यतमं शास्त्रम् इदमुक्तं मयानघ ।

एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान् स्यात्કृतકृत્યश्च भारत ॥૨૦

હે નિષ્પાપ ! એ પ્રમાણે આ જે ગુહ્યમાં ગુહ્ય અ-
ધ્યાત્મશાસ્ત્ર મેં કહ્યું; તેને સમજવાથીજ હે ભારત !
મનુષ્ય જ્ઞાનવાન થાય છે; અને (તેથી આ પછી જ-
ણાવેલા જ્ઞાનના ગુણો સાધી) કૃતકૃત્ય પણ થાય છે.

हरिः ॐ तत्सदाति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

पुरुषोत्तमयोगो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥૧૫

અધ્યાય ૧૬ મો—દૈવાસુરસંપદ્વિભાગયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

અભયં સત્ત્વસંશુદ્ધિર્જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિઃ ।
દાનં દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્ ॥૧॥
અહિંસા સત્યમક્રોધસ્ત્યાગઃ શાંતિરપૈશુનમ્ ।
દયા ભૂતેષ્વલોલુપ્ત્વં માર્દવં હીરચાપલમ્ ॥૨॥
તેજઃ ક્ષમા ધૃતિઃ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનિતા ।
ભવાંતિ સંપદં દૈવીમભિજાતસ્ય ભારત ॥ ૩ ॥

નિર્ભયતા, અંતઃકરણની સંશુદ્ધિ, જ્ઞાન અને
યોગને અનુસરતી વ્યવસ્થા, દાતાપણું ઇન્દ્રિયનિ-
ગ્રહ, યજ્ઞ, સ્વાધ્યાય, તપ, સરળતા, અહિંસા, સત્ય,
અક્રોધ, કર્મફળનો ત્યાગ, શાંતિ, નિંદા-આડી ન
કરવી, ભૂતમાત્રપ્રત્યે દયા, અલોલુપ્તા, નમ્રતા-
કોમળતા, લજ્જા, અચપળતા, તેજસ્વિતા, ક્ષમા,
ધીરજ, પવિત્રતા, અદ્રોહ અને પૂજ્યપણાના અ-
ભિમાનનો અભાવ, આ (છઠ્ઠીસ) ગુણો હો ભારત !
દૈવી સંપત્તિ પામેલાના હોય છે. ૧-૩

દંભો દર્પોઽભિમાનશ્ચ ક્રોધઃ પારુષ્યમેવ ચ ।

અજ્ઞાનં ચાભિજાતસ્ય પાર્થ સંપદમાસુરીમ્ ॥૪॥

હે પાર્થ ! આસુરી સંપત્તિને પામેલામાં ઢાંગ, ઘમંડ, અભિમાન, ક્રોધ, કઠોર વાણી અને અજ્ઞાન હોય છે. ૪

દૈવી સંપદ્વિમોક્ષાય નિબંધાયાસુરી મતા ।

મા શુચઃ સંપદં દૈવીમભિજાતોઽસિ પાંડવ ॥૫॥

આમાં દૈવી સંપત્તિ મોક્ષને માટે અને આસુરી સંપત્તિ બંધનને માટે મનાયલી છે. હે પાંડવ ! તું દૈવી સંપત્તિ પામેલો છું, માટે શોચ ન કર. ૫

દ્વાં ભૂતસર્ગો લોકેઽસ્મિન્દૈવ આસુર એવ ચ ।

દૈવો વિસ્તરશઃ પ્રોક્ત આસુરં પાર્થ મે શ્રુણુ ॥૬॥

આ જગતમાં દૈવી અને આસુરી, એમ બે પ્રકારના જીવો ઉપજે છે; તેમાં દૈવી જીવો વિષે વિસ્તારથી કહ્યું. હવે હે પાર્થ ! આસુરી જીવો વિષે માં સાંભળ.

પ્રવૃત્તિં ચ નિવૃત્તિં ચ જના ન વિદુરાસુરાઃ ।

ન શૌચં નાપિ ચાચારો ન સત્યં તેષુ વિદ્યતે ॥૭॥

આસુર મનુષ્યો પ્રવૃત્તિ (કરવા જેવું) શું અને નિવૃત્તિ (ન કરવા જેવું) શું તે) જાણતા નથી; તેમ પવિ-

ત્રતા, શ્રેષ્ઠ આચરણ કે સત્ય પણ તેઓમાં જણાતાં નથી.

અસત્યમપ્રતિષ્ઠં તે જગદાહુરનીશ્વરમ્ ।

અપરસ્પરસંભૂતં કિમન્યત્કામહૈતુકમ્ ॥ ૮ ॥

તેઓ કહે છે કે, જગત સર્વથા અસત્ય, આધારવગરનું, ઈશ્વરવિનાનું અને અપરસ્પર (કાર્ય-કારણતાના નિયમવિનાજ) બનેલું છે; એટલે તે આપણા ભોગવિના બીજા શા અર્થે હોય ? ૮

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।

प्रभवंत्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ ९ ॥

એવી અવળી.સમજણે ચઢીને એ ટુંકી બુદ્ધિવાળા નષ્ટાત્માઓ એવાં ઘોર કર્મ કરે છે, કે એ જગતના શત્રુઓ જાણે નાશ માટેજ પાક્યા હોય છે ! ૯

काममाश्रित्य दुष्पूरं दंभमानमदान्विताः ।

मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्ततेऽशुचित्रताः १०

એ પાખંડ, માન અને મદથી ભરેલા (આસુરી લોકો) મોહને લીધે ખોટાજ નિશ્ચયો પકડી લઇને, તથા કદી પૂરી ન થાય એવી ભોગેચ્છાઓને આધીન થતા ચાલીને ખોટાંજ કર્મોમાં પ્રવર્તે છે. ૧૦

चिंतामपरिमेयां च प्रलयांतामुपाश्रिताः ।

કામોપભોગપરમા એતાવદિતિ નિશ્ચિતાઃ ॥૧૧॥

વિષયોના ઉપભોગમાંજ પરમ આનંદ છે (ને એજ કર્તવ્ય-પ્રાપ્તવ્ય છે); એવા નિશ્ચયવાળા હોવાથી તેઓ દેહાંતસુધી તેનીજ અપાર ચિંતામાં ડૂબેલા રહે છે.

આશાપાશશતૈર્બદ્ધાઃ કામક્રોધપરાયણાઃ ।

ઈહંતે કામભોગાર્થમન્યાયેનાર્થસંચયાન્ ॥૧૨॥

આશાઓરૂપી સેંકડો પાશથી બંધાયેલા તથા કામક્રોધપરાયણ રહેનારા તેઓ, વિષયભોગોને માટે અન્યાયથીયે ધનાદિ પદાર્થોનેા સંચય કરવા મથે છે.

હૃદમદ્ય મયા લબ્ધમિમં પ્રાપ્સ્યે મનોરથમ્ ।

હૃદમસ્તીદમપિ મે ભવિષ્યતિ પુનર્ધનમ્ ॥૧૩॥

અસૌ મયા હતઃ શત્રુર્હનિષ્યે ચાપરાનપિ ।

ઈશ્વરોઽહમહં ભોગી સિદ્ધોઽહં બલવાન્સુખી ॥૧૪

આઢ્યોઽભિજનવાનસ્મિ કોઽન્યોઽસ્તિસદૃશો મયા

યદ્યે દાસ્યામિ મોદિષ્ય હત્યજ્ઞાનવિમોહિતાઃ ॥

અનેકચિત્તવિભ્રાંતા મોહજાલસમાવૃતાઃ ।

પ્રસક્તાઃ કામભોગેષુ પતંતિ નરકેઽશુચૌ ॥૧૬॥

મેં આજે તો આ મેળવ્યું અને હવે આ મનો-

રથ પૂરો કરીશ; આટલું છે અને આટલું બીજું
પણ ધન મને મળશે; આ શત્રુ તો મેં હણ્યો અને
બીજાઓને પણ હણીશ; હું રાજા; હું સત્તા અને
વૈભવનો ભોગવનાર; હું સિદ્ધ, હું બળવાન, હું સુખી,
હું ધનાઢય, હું કુલીન, હું જથાવાળો, મારા જેવો
બીજો છે કોણ ? હું યજ્ઞ કરીશ, દાન દઈશ અને
મોજ માણીશ; અજ્ઞાનથી (ભરેલી એવી એવી માન્ય-
તાઓને કામનાઓથી) મોહિત થયેલા, અનેક પ્રકારે
ચિત્ત ભ્રમેલા અને મોહબળમાં ઘેરાઈ ગયેલા તથા
પદાર્થો અને ભોગોમાં અતિ આસક્ત થયેલા તે
આસુરી લોકો ગંદાં નરકમાં પડે છે. ૧૩-૧૬

આત્મસંભાવિતાઃ સ્તબ્ધા ધનમાનમદાન્વિતાઃ ।

યજંતે નામયજ્ઞૈસ્તે દંભેનાવિધિપૂર્વકમ્ ॥૧૭॥

પોતાની બડાઈ કરનારા, અક્કડ રહેનારા અને
ધન તથા માનના મદવાળા તેઓ વિધિરહિત અને
દંભ-પાખંડથી નામમાત્રનાજ યજ્ઞ યજે છે. ૧૭

અહંકારં બલં દર્પ કામં ક્રોધં ચ સંશ્રિતાઃ ।

મામાત્મપરદેહેષુ પ્રદ્વિષંતોઽમ્યસૂયકાઃ ॥૧૮॥

(કેમકે વાસ્તવમાં તો) તેઓ અહંકાર, બળ.

ગર્વ અને કામ-ક્રોધનાજ આશ્રયવાળા હોઈને, તેના પોતાના તથા પરાયા દેહમાં વસનાર મારો-પરમાત્માનો-વિદ્વેષ અને નિંદા કરનારા હોય છે. ૧૮

તાનહં દ્વિષતઃ કૂરાન્ સંસારેષુ નરાધમાન્ ।

ક્ષિપામ્યજસ્રમશુભાનાસુરીષ્વેવ યોનિષુ ॥૧૯॥

તે દ્વેષ કરનારા અને અશુભ કામો કરનારા કૂર નરાધમોને આ સંસારમાં હું હમેશાં આસુરી મનુષ્યોમાં નાખું છું. ૧૯

આસુરીં ચોનિમાપન્ના મૂઢા જન્મનિ જન્મનિ ।

મામપ્રાપ્યૈવ કૌતેય તતો યાંત્યધર્માં ગતિમ્ ॥૨૦॥

હૈ કૌતેય ! (આવા) જન્મોજન્મ આસુરી લોકોમાં જન્મનારા મૂઢ લોકો મારા તરફ નહિ આવતાં તેના કરતાંએ અધમ ગતિને પામે છે. ૨૦

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।

કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતત્ત્રયં ત્યજેત્ ॥

કામ, ક્રોધ અને લોભ, એ ત્રણે પ્રકારનાં નરકનાં દ્વાર (નરકને રસ્તે ચઢાવનારાં અને નરકમાં નાખવાવાળાં દ્વાર) જીવાત્માનો નાશ કરનારાં છે; અને (તે એવાં ઘોર નુકસાનકારક છે) તેટલાજ માટે

એ ત્રણેને ત્યજી દેવાં જોઈએ. ૨૧

एतैर्विमुक्तः कौंतेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।

આચરત્યાત્મનઃ શ્રેયસ્તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ૨૨

કેમકે હે કૌંતેય ! જે મનુષ્ય નરકનાં એ ત્રણે દ્વારથી છૂટયો હોય તેજ પોતાના કલ્યાણનાં સાધન આચરી શકે છે; અને આચરે છે તોજ પરમ ગતિને પામે છે.

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।

ન સ સિદ્ધિમવાપ્નોતિ ન સુખં ન પરાં ગતિમ્ ૨૩

શાસ્ત્રે વિધાન કરેલો એ કલ્યાણમાર્ગ ત્યજીને જે સ્વછંદ પ્રમાણેજ વર્તે છે; તે નથી પામતો સિદ્ધિ, નથી પામતો સુખ કે નથી પામતો પરમગતિ. તસ્માન્છાસ્ત્રં પ્રમાણં તે कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।

ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्मकर्तुमिहार्हसि ॥ २४

માટે (કરવા યોગ્ય) કાર્ય અને (ન કરવા યોગ્ય) અકાર્યની વ્યવસ્થામાં શાસ્ત્રનેજ પ્રમાણ બાણીને શાસ્ત્રે વિધાન કરેલાં કાર્ય કરવાં એજ યોગ્ય છે. ૨૪

हरिः ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्म-
विद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे दैवासुर-
संपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ મો-શ્રદ્ધાત્રયવિભાગયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન પૂછે છે:-

યે શાસ્ત્રવિધિમુત્સૃજ્ય યજંતે શ્રદ્ધયાન્વિતાઃ ।

તેષાં નિષ્ઠા તુ કા કૃષ્ણ સત્ત્વમાહો રજસ્તમઃ ॥૧

પરંતુ હે કૃષ્ણ ! જેઓ શાસ્ત્રવિધિ છોડી દઇને કેવળ શ્રદ્ધાવડેજ યજે-પૂજે છે; તેમની નિષ્ઠા કેવી સમજવી ? સત્ત્વગુણી, રજોગુણી કે તમોગુણી ? ૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

ત્રિવિધા ભવતિ શ્રદ્ધા દેહિનાં સા સ્વભાવજા ।

સાત્ત્વિકી રાજસી ચૈવ તામસી ચેતિ તાં શૃણુ ॥૨

જીવોની તે સ્વાભાવિક શ્રદ્ધા સાત્ત્વિકી, રાજસી અને તામસી, એમ ત્રણ પ્રકારની હોય છે; તે સાંભળ.

સત્ત્વાનુરૂપા સર્વસ્ય શ્રદ્ધા ભવતિ ભારત ।

શ્રદ્ધામયોડયં પુરુષો યો યચ્છ્રદ્ધઃ સ એવ સઃ ॥૩

હે ભારત ! અંતઃકરણને અનુરૂપજ સર્વની શ્રદ્ધા હોય છે; અને જે જેવી શ્રદ્ધાવાળો હોય છે, તે (તેવા-નેજ ભજનારો થઇને છેવટે તે પોતે પણ) તેવોજ થાય છે; માટે આ દરેક મનુષ્ય શ્રદ્ધામયજ છે. (અર્થાત્ શ્રદ્ધાનોજ બનેલો છે અને અત્યારે તેની શ્રદ્ધાભક્તિ

જેવી ને જેનાપ્રત્યે હશે તેવોજ તે હવે પછી બનશે.)

યજંતે સાત્ત્વિકા દેવાન્યક્ષરક્ષાંસિ રાજસાઃ ।

પ્રેતાન્ભૂતગણાંશ્ચાન્યે યજંતે તામસા જનાઃ ॥૪॥

(માટે કેવળ શ્રદ્ધાથી પૂજનારાઓમાંથી પણ જે) સાત્ત્વિક મનુષ્યો હોય તે દેવોને પૂજે છે; રાજસ મનુષ્યો યક્ષ અને રાક્ષસોને પૂજે છે; તથા બીજા તામસ મનુષ્યો પ્રેત તથા ભૂતગણોને પૂજે છે. ૪

અશાસ્ત્રાવિહિતં ઘોરં તપ્યંતે યે તપો જનાઃ ।

દંભાહંકારસંયુક્તાઃ કામરાગબલાન્વિતાઃ ॥ ૫ ॥

કર્ષયંતઃ શરીરસ્થં ભૂતગ્રામમચેતસઃ ।

માં ચૈવાંતઃશરીરસ્થં તાન્વિદ્વદ્યાસુરનિશ્ચયાન્ ૬

જે દંભ અને અહંકારવાળા મનુષ્યો ઇચ્છા અને આસક્તિના બળથી પ્રેરાઈને શાસ્ત્રવિધિરહિત ઘોર તપ તપે છે; તથા શરીરમાં રહેલા ભૂતોના સમૂહને તેમજ અંતઃકરણમાં રહેલા મને અંતર્યામીને દુર્બળ કરે છે; તે અજ્ઞાનીઓને આસુરી બુદ્ધિવાળા બાળુ.

આહારસ્ત્વપિ સર્વસ્ય ત્રિવિધો ભવાતિ પ્રિયઃ ।

યજ્ઞસ્તપસ્તથા દાનં તેષાં ભેદમિમં શૃણુ ॥ ૭ ॥

વળી (તે તે પ્રકૃતિવાળા) સર્વને ત્રણ પ્રકારનો

આહાર પ્રિય હોય છે; તથા યજ્ઞ, તપ અને દાન પણ (ત્રણ પ્રકારનાં) હોય છે; તેમના આ ભેદ સાંભળ. ૭

આયુઃસત્ત્વબલારોગ્યસુખપ્રીતિવિવર્ધનાઃ । રસ્યાઃ
સ્તિग्ધાઃ સ્થિરા હૃદ્યા આહારાઃ સાત્ત્વિકપ્રિયાઃ ૮

આયુષ્ય, બુદ્ધિ, બળ, આરોગ્ય, સુખ અને રુચિને વધારનારા; તથા ઘૂતાદિ રસેહ્યુક્ત, સ્વાદિષ્ટ, પોષક અને હૃદયને પ્રિય લાગે એવા આહાર સાત્ત્વિક જનોને પ્રિય હોય છે. ૮

કદ્વમ્લલવણાત્યુષ્ણતીક્ષ્ણરૂક્ષવિદાહિનઃ ।

આહારા રાજસસ્યેષ્ટા દુઃસ્વશોકામયપ્રદાઃ ॥૧૧॥

તીખા, ખાટા, ખારા, અતિઉષ્ણ (ગરમાગરમ), તીક્ષ્ણ, લૂખા, દાહક અને દુઃખ, શોક તથા વ્યાધિ આપનારા આહાર રાજસી જનોને પ્રિય હોય છે. ૯

યાતયામં ગતરસં પૂતિ પર્યુષિતં ચ યત્ ।

ઉચ્છિષ્ટમપિ ચામેધ્યં ભોજનં તામસપ્રિયમ્ ॥૧૦॥

જે એક પહોર વીતેલું, સ્વાદ ઉડી ગયેલું, દુર્ગંધવાળું, રાતનું વાસી, એહું અને અપવિત્ર ભોજન, તે તામસી મનુષ્યોને પ્રિય હોય છે. ૧૦

અફલાકાંક્ષિભિર્યજ્ઞો વિધિદૃષ્ટો ય ઇજ્યતે ।

યષ્ટવ્યમેવેતિ મનઃ સમાધાય સ સાત્ત્વિકઃ ॥૧૧

ફળની આકાંક્ષારહિત મનુષ્ય “યજ્ઞ કરવો યોગ્ય છે—કર્તાવ્ય છે” એવું મનથી સમજીને શાસ્ત્રવિધિની દૃષ્ટિએ યજ્ઞ કરે છે; તે યજ્ઞ સાત્ત્વિક છે. ૧૧

અભિસંધાય તુ ફલં દંભાર્થમપિ ચૈવ યત્ ।

હજ્યતે ભરતશ્રેષ્ઠ તં યજ્ઞં વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥ ૧૨ ॥

હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ફળની ઇચ્છા રાખીને કે દંભનેજ માટે જે યજ્ઞ થાય છે; તે યજ્ઞ રાજસ બાણવો.

વિધિહીનમસૃષ્ટાન્નં મંત્રહીનમદક્ષિણમ્ ।

શ્રદ્ધાવિરહિતં યજ્ઞં તામસં પરિચક્ષતે ॥૧૩॥

શાસ્ત્રવિધિથી રહિત, અન્નદાનથી રહિત, મંત્રથી રહિત, દક્ષિણારહિત અને શ્રદ્ધારહિત યજ્ઞને તામસી યજ્ઞ કહે છે. ૧૩

દેવદ્વિજગુરુપ્રાજ્ઞપૂજનં શૌચમાર્જવમ્ ।

બ્રહ્મચર્યમહિંસા ચ શારીરં તપ ઉચ્યતે ॥૧૪॥

દેવનું, દ્વિજનું, ગુરુનું અને જ્ઞાનીનું પૂજન; તથા પવિત્રતા, સરલતા, બ્રહ્મચર્ય અને અહિંસા; એને શારીરિક અથવા કાયિક તપ કહે છે. ૧૪

અનુદ્વેગકરં વાક્યં સત્યં પ્રિયહિતં ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયાભ્યસનં ચૈવ વાङ्મયં તપ ઉચ્યતે ॥૧૫

કોઈને ઉદ્દેગ ન કરે તેવું સત્ય, પ્રિય ને હિત-
કારી વચન બોલવું; તેમજ (નિત્યપ્રતિ) સ્વાધ્યાય
કરવો; (અર્થાત્ ઉચ્ચાતિઉચ્ચ કર્તવ્ય-પ્રાપ્તવ્યમાં
પ્રેરે અને જોડી રાખે, એવા સદ્ગ્રંથોનું પઠન-પાઠન
કરવું) એને વાણીનું અથવા વાચિક તપ કહે છે. ૧૫

મનઃ પ્રસાદઃ સૌમ્યત્વં મૌનમાત્મવિનિગ્રહઃ ।

માવસંશુદ્ધિરિત્યેતત્તપો માનસમુચ્યતે ॥ ૧૬ ॥

મનની પ્રસન્નતા, શાન્ત સ્વભાવ, મૌન, મન-
દંદ્રિયોનો નિગ્રહ અને ભાવોની સંશુદ્ધિ; એને
માનસિક તપ કહે છે. ૧૬

શ્રદ્ધયા પરયા તપ્તં તપસ્તત્ત્રિવિધં નરૈઃ ।

અફલાકાંક્ષિભિર્યુક્તૈઃ સાત્ત્વિકં પરિચક્ષતે ॥૧૭

મનુષ્યથી આ ત્રણે પ્રકારનાં તપોને જો ફળની
આકાંક્ષાવિના, યોગયુક્ત બુદ્ધિથી તથા ઉત્તમ શ્રદ્ધા-
થી તપાય છે, તો તેને સાત્ત્વિક તપ કહે છે. ૧૭

સત્કારમાનપૂજાર્થં તપો દંભેન ચૈવ યત્ ।

ક્રિયતે તદિહ પ્રોક્તં રાજસં ચલમધ્રુવમ્ ॥૧૮॥

જે તપ સત્કાર, માન કે પૂજવામાટે અથવા

દંભથી થાય તેવું (જે દેખાડવા માત્રનું અને) ક્ષણિક
ફળવાળું હોય, તેને અહીં રજેગુણી કહ્યું છે. ૧૮
મૂઢગ્રાહેણાત્મનો યત્પીઢ્યા ક્રિયતે તપઃ ।

પરસ્યોત્સાદનાર્થં વા તત્તામસમુદાહતમ્ ॥૧૯॥

જે તપ દુરાગ્રહથી, આત્માને પીડા કરનારા (બ-
રણ-મારણાદિ પ્રયોગથી), કિંવા બીબની હાનિ
કરવા માટે કરાય છે; તેને તામસ કહેલું છે. ૧૯
દાતવ્યમિતિ યદ્દાનં દીયતેઽનુપકારિણે ।

દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદ્દાનં સાત્ત્વિકં સ્મૃતમ્ ॥

દાન દેવું એ કર્તાવ્ય છે; એમ સમજીને યોગ્ય
સ્થળ, કાળ ને પાત્રાદિનો વિચાર કરીને તથા
અનુપકારીને (પોતા ઉપર ઉપકાર ન કરનારને)
દેવાય છે; તેને સાત્ત્વિક દાન કહેલું છે. ૨૦

યત્તુ પ્રત્યુપકારાર્થં ફલમુદિશ્ય વા પુનઃ ।

દીયતે ચ પરિક્લિષ્ટં તદ્દાનં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥૨૧॥

પરંતુ જે દાન સામે ઉપકાર પામવા માટે
અથવા (બીજી રીતે) ફળનો ઉદ્દેશ રાખીને (કે પછી
દુઃખથી, મરણકાળથી કે ભાવી સંભવો ઇત્યાદિથી)
દુઃખી થઇને જે દાન દેવાય છે, તેને રાજસિક કહ્યું છે.

અદેશકાલે યદાનમપાત્રેભ્યશ્ચ દીયતે ।

અસત્કૃતમવજ્ઞાતં તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥૨૨॥

જે દાન અયોગ્ય સ્થળે, અકાળે, અપાત્રને, સત્કારરહિત અથવા અવજ્ઞા સાથે દેવાય છે; તેને તામસિક દાન કહ્યું છે. ૨૨

ઐતત્સદિતિ નિર્દેશો બ્રહ્મણસ્ત્રિવિધઃ સ્મૃતઃ ।

બ્રાહ્મણાસ્તેન વેદાશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ વિહિતાઃ પુરા ॥૨૩॥

પરબ્રહ્મનો ‘ઐ’ ‘તત’ અને ‘સત્’ એવાં ત્રણ નામથી શાસ્ત્રોમાં નિર્દેશ કરાયો છે; અને એજ નિર્દેશપૂર્વક પૂર્વે બ્રાહ્મણો, વેદો તથા યજ્ઞો સરળયા છે.

તસ્માદોમિત્યુદાહૃત્ય યજ્ઞદાનતપઃક્રિયાઃ ।

પ્રવર્તંતે વિધાનોક્તાઃ સતતં બ્રહ્મવાદિનામ્ ॥૨૪॥

આથી શાસ્ત્રોએ વિધાન કરેલી વેદવેત્તાઓની યજ્ઞ, દાન, તપ, કર્મ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયાઓ હુમેશાં ‘ઐ’ એવા ઉચ્ચાર સાથે શરૂ કરાય છે. ૨૪

તદિત્યનભિસંધાય ફલં યજ્ઞતપઃક્રિયાઃ ।

દાનક્રિયાશ્ચ વિવિધાઃ ક્રિયંતે મોક્ષકાંક્ષિભિઃ ॥

મોક્ષેચ્છુઓ પણ કર્મકૃણ નહિ ઇચ્છતાં ‘તત્’ એવા નામોચ્ચારપૂર્વક યજ્ઞ, દાન અને તપાદિકની

વિવિધ ક્રિયાઓ કરે છે. ૨૫

સદ્ભાવે સાધુભાવે ચ સદિત્યેતત્પ્રયુજ્યતે ।

પ્રશસ્તે કર્મણિ તથા સચ્છબ્દઃ પાર્થ યુજ્યતે ॥૨૬

સદ્ભાવ (સત્યતાનો ભાવ) તથા સાધુભાવ (શ્રેષ્ઠતાનો ભાવ) દર્શાવવા માટે ‘સત્’ એ શબ્દનો પ્રયોગ કરાય છે; તથા હે પાર્થ ! ઉત્તમ કર્મમાં પણ ‘સત્’ શબ્દ યોગ્ય છે. ૨૬

યજ્ઞે તપસિ દાને ચ સ્થિતિઃ સદિતિ ચોચ્યતે ।

કર્મ ચૈવ તદર્થીયં સદિત્યેવાભિધીયતે ॥ ૨૭ ॥

યજ્ઞમાં, તપમાં તથા દાનમાં સ્થિતિ થવી (સ્થિત થવું) એને પણ ‘સત્’ કહે છે; અને તેને અર્થ (કે પ્રભુપ્રીત્યર્થે) જે કર્મ કરાય તેને પણ ‘સત્’ કહે છે.

અશ્રદ્ધયા હુતં દત્તં તપસ્તપ્તં કૃતં ચ યત્ ।

અસદિન્યુચ્યતે પાર્થ ન ચ તત્પ્રેત્ય નોદ્ધ ॥૨૮॥

શ્રદ્ધાવિના હોમેલો હવન, આપેલું દાન, તપેલું તપ તથા જે કાંઈ કરેલું હોય; તે સર્વ ‘અસત્’ કહેવાય છે; અને હે પાર્થ ! નથી તો તે આ લોકમાં લાભદાયક થતું કે નથી પરલોકમાં સુઃખદાયક થતું. ૨૮

इति श्री०श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૮ મો—મોક્ષસંન્યાસયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:-

સંન્યાસસ્ય મહાબાહો તત્ત્વમિચ્છામિ વેદિતુમ્ ।

ત્યાગસ્ય ચ હૃષીકેશ પૃથકેશિનિષ્ઠદન ॥૧॥

હે મહાબાહો ! હે હૃષીકેશ ! હું સંન્યાસનું તત્ત્વ જાણવા ઇચ્છું છું; તથા હે વાસુદેવ ! ત્યાગનું તત્ત્વ પણ જાણું સમજવા ઇચ્છું છું. ૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન કહે છે:-

કામ્યાનાં કર્મણાં ન્યાસં સંન્યાસં કવયો વિદુઃ ।

સર્વકર્મફલત્યાગં પ્રાહુસ્ત્યાગં વિચક્ષણાઃ ॥૨॥

વિદ્વાનો કામ્ય કર્મોના ત્યાગને સંન્યાસ જાણે છે; પરંતુ વિચક્ષણ પુરુષો સર્વ કર્મોના ફળના ત્યાગને (ખરે) ત્યાગ-સંન્યાસ-કહે છે. ૨

ત્યાજ્યં દોષવદિત્યેકે કર્મ પ્રાહુર્મનીષિણઃ ।

યજ્ઞદાનતપઃકર્મ ન ત્યાજ્યમિતિ ચાપરે ॥૩॥

કેટલાક વિચારકો એમ કહે છે કે, સર્વ કર્મો દોષની પેઠે તજી દેવા જેવાં છે; અને બીજાઓ યજ્ઞ, દાન અને તપરૂપ કર્મો ત્યાજ્ય નથી, એમ કહે છે.

નિશ્ચયં શૃણુ મે તત્ર ત્યાગે ભરતસત્તમ ।

ત્યાગો હિ પુરુષવ્યાઘ્ર ત્રિવિધઃ સંપ્રકીર્તિતઃ ॥૪॥

હે ભારતોત્તમ ! એમાં ત્યાગવિષે મારે નિશ્ચય સાંભળ. હે પુરુષવ્યાઘ્ર ! ત્યાગ પણ ત્રિવિધ કહેલો છે.

યજ્ઞદાનતપઃ કર્મ ન ત્યાજ્યં કાર્યમેવ તત્ ।

યજ્ઞો દાનં તપશ્ચૈવ પાવનાનિ મનીષિણામ્ ॥૫॥

યજ્ઞ, દાન અને તપરૂપ કર્મો ત્યાજ્ય નહિ પણ કર્તવ્યરૂપ-કરવા જેવાં-જ છે. કેમકે યજ્ઞ, દાન અને તપ, એ તો વિચારકોને પણ પાવન કરનારાં છે. પ

एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ।

कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥६॥

પરંતુ હે પાર્થ ! એ (કરવા જેવાં) કર્મો પણ ક્ષેત્ર છા તથા (અહંતા-મમતાનો) સંગ ત્યજીને કરવાં જોઈએ; એવો મારે નિશ્ચિત ને ઉત્તમ મત છે.

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।

मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥७॥

નિયત* કર્મનો ત્યાગ યોગ્ય નથી, છતાં મોહ-

* ‘નિયતકર્મ’નો અર્થ પ્રકૃતિજન્ય કર્મ, ગુણસ્વ-ભાવ મુજબનું કર્મ, શાસ્ત્રનિયત કર્મ, સ્વધર્મ, વર્ણા-

થી તેનો ત્યાગ કરવો એ તામસ ત્યાગ કહેલો છે.

दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयाच्चजेत् ।

સ કૃત્વા રાજસં ત્યાગં નૈવ ત્યાગફલં લભેત્ ॥૮

જે કાંઈ કર્મ કરાય (તેમાં શ્રમ હોવાથી) તે દુઃખરૂપજ છે; એવું સમજીને કાયકલેશ (શરીરશ્રમ)-ના ભયથી જે કર્મોને ત્યજી દે છે; તે એવો રાજસ ત્યાગ કરીને ત્યાગનું ફળ નથીજ પામતો. ૮

कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ।

સંગં ત્યક્ત્વા ફલં ચૈવ સ ત્યાગઃ સાત્ત્વિકો મતઃ

હું અર્જુન! ‘કર્તાવ્ય છે’ એમ સમજીને તથા (અહંતા-મમતાનો) સંગ અને ફળેચ્છા ત્યજીને જે નિયત કર્મ કરાય છે; તે ત્યાગને સાત્ત્વિક માન્યો છે.

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषजते ।

ત્યાગી સત્ત્વસમાવિષ્ટો મેધાવી છિન્નસંશયઃ ૧૦

જે ત્યાગી અકુશળ કર્મનો દ્વેષ નથી કરતો અને કુશળ કર્મમાં આસક્ત નથી થતો; તે ત્યાગી સત્ત્વ-શુદ્ધવાળો, જ્ઞાનવાન અને સંશયમુક્ત છે. ૧૦

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।

શ્રમ મુજબનું કર્મ, પોતાનું કર્મ, એ પ્રકારનો છે.

યસ્તુ કર્મફલત્યાગી સ ત્યાગીત્યભિધીયતે ॥૧૧

દેહધારીથી સઘળાં કર્મો ત્યજવાં શક્યજ નથી; માટે જે કર્મક્રીડાને તજનારો છે તેજ (ખરો) ત્યાગી છે, એમ કહેવાય છે. ૧૧

અનિષ્ટમિષ્ટં મિશ્રં ચ ત્રિવિધં કર્મણઃ ફલમ્ ।

ભવત્યત્યાગિનાં પ્રેત્ય ન તુ સંન્યાસિનાં ક્વચિત્ ૧૨

(કર્મની પેઠે) કર્મનું ફળ પણ સારું, નરસું અને મિશ્ર, એમ ત્રણ પ્રકારનું હોઇને સકામીઓને તે (કોઈ કારણે અહીં ન મળ્યું તો) મુવા પછી પણ મળે છે; પણ (ફળેચ્છારહિત) સંન્યાસીને તે કદી મળતું નથી.

પંચૈતાનિ મહાબોહો કારણાનિ નિબોધ મે ।

સાંખ્યે કૃતાંતે પ્રોક્તાનિ સિદ્ધયે સર્વકર્મણામ્ ॥

હવે હે મહાબાહો ! સર્વ કર્મોની સિદ્ધિમાટે સાંખ્યના સિદ્ધાંતમાં આ પાંચ કારણ જરૂરનાં કહેલાં છે; તે મારી પાસેથી સાંભળ. ૧૩

અધિષ્ઠાનં તથા કર્તા કરણં ચ પૃથગ્વિધમ્ ।

વિવિધાશ્ચ પૃથક્કેષ્ટા દૈવં ચૈવાત્ર પંચમમ્ ॥૧૪

તેમાં ૧-અધિષ્ઠાન (આધાર), ૨-કર્તા, ૩-ઇન્દ્રિયાદિ જૂઠાં જૂઠાં સાધન, ૪-વિવિધ પ્રકારની જૂઠી

જૂદી ક્રિયાઓ તથા પાંચમું દૈવ પણ છે. ૧૪

શરીરવાદ્મનોભિર્યત્કર્મ પ્રારમ્ભતે નરઃ ।

ન્યાય્યં વા વિપરીતં વા પંચૈતે તસ્ય હેતવઃ ॥૧૫॥

મનુષ્ય શરીર, વાણી કે મનથી જે કાંઈ ન્યાયી કે અન્યાયી કર્મ આરંભે છે; તેનાં એ પાંચ કારણો છે.

તત્રૈવં સતિ કર્તારમાત્માનં કેવલં તુ યઃ ।

પશ્યત્યકૃતબુદ્ધિત્વાન્ન સ પશ્યતિ દુર્મતિઃ ॥૧૬॥

એમ (એમાં પાંચ કારણો રહેલાં છે) છતાં જે મનુષ્ય અશુદ્ધ બુદ્ધિને લીધે કેવળ પોતાનેજ કર્તા સમજે છે; તે દુર્મતિ અજ્ઞાની ખરું નથી સમજતો.

યસ્ય નાહંકૃતો ભાવો બુદ્ધિર્યસ્ય ન લિપ્યતે ।

હત્વાપિ સ હમાલ્લોકાન્ન હંતિ ન નિબદ્ધયતે ॥૧૭॥

જેને ‘હું કર્તા’ એવી (ખોટી) ભાવના નથી અને જેની બુદ્ધિ (જ્ઞાનમાં) લેપાતી નથી; તે આ બધા લોકોને હણે તોપણ નથી હણતો કે નથી બંધાતો.

જ્ઞાનં જ્ઞેયં પરિજ્ઞાતા ત્રિવિધા કર્મચોદના ।

કરણં કર્મ કર્તેતિ ત્રિવિધઃ કર્મસંગ્રહઃ ॥૧૮॥

જ્ઞાન (જાણવું), જ્ઞેય (જાણવાની વસ્તુ) અને જ્ઞાતા (જાણનારો), એ ત્રણ વસ્તુ કર્મમાં પ્રેરનારી છે; અને

સાધન, ક્રિયા તથા કર્તા, એ ત્રણ કર્મસંબંધનાં સાધન છે. (કેમકે એ ત્રણ હોય તોજ કર્મ બને છે.) જ્ઞાનં કર્મ ચ કર્તા ચ ત્રિધૈવ ગુણભેદતઃ ।

પ્રોચ્યતે ગુણસંખ્યાને યથાવચ્છ્રણુ તાન્યપિ ॥૧૯

ગુણવિવેચક સાંખ્યશાસ્ત્રમાં જ્ઞાનને, કર્મને તથા કર્તાને પણ ગુણભેદથી ત્રણ ત્રણ પ્રકારનાં કહ્યાં છે; માટે તે પણ યથાવત્ સાંભળ.૧૯

સર્વભૂતેષુ યેનૈકં ભાવમવ્યયમીક્ષતે ।

અવિભક્તં વિભક્તેષુ તજ્જ્ઞાનં વિદ્ધિ સાત્ત્વિકમ્ ॥

જે જ્ઞાનવડે મનુષ્ય જૂદાં જૂદાં સર્વ ભૂતોમાં એક અવિભક્ત-અખંડ-અવિનાશી પરમાત્મતત્ત્વને રહેલું જુએ છે; તે જ્ઞાનને સાત્ત્વિક જાણુ.૨૦

પૃથક્ત્વેન તુ યજ્જ્ઞાનં નાનાભાવાન્પૃથગ્વિધાન્ ।

વેત્તિ સર્વેષુ ભૂતેષુ તજ્જ્ઞાનં વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥૨૧

જે જ્ઞાન સર્વ ભૂતોમાં જૂદા જૂદા પ્રકારના અનેક ભાવોને જૂદા જૂદા રહેલા જુએ છે; તેવા જ્ઞાનને રાજસ જાણુ. ૨૧

યત્તુ કૃત્સ્ત્રવદેકસિન્કાર્યે સક્તમહૈતુકમ્ ।

અતસ્ત્વાર્થવદલ્પં ચ તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥૨૨॥

જે જ્ઞાન, કોઈ એક (કર્મ, મૂર્તિ, મંદિર, મનુષ્ય કે મતપંથાદિ)માંજ-તે સર્વસ્વ હોય તેની પેઠે વિના-કારણે આસક્ત થયેલું હોય; એવું જે છેક નિર્માલ્ય જેવું, અલ્પ (એટલે વિશેષ માહિતીવગરનું- સાંકડું-તુચ્છ) જ્ઞાન, તેને તામસ કહેલું છે. ૨૨

નિયતં સંગરહિતમરાગદ્વેષતઃ કૃતમ્ ।

અફલપ્રેપ્સુના કર્મ યત્તત્સાત્ત્વિકમુચ્યતે ॥૨૩॥

(અહંતા અને મમતાના) સંગરહિત તથા કૃણેચ્છા-રહિત મનુષ્યદ્વારા જે નિયત કર્મ રાગદ્વેષવિના કરાયું હોય; તે કર્મ સાત્ત્વિક કહેવાય છે. ૨૩

યત્તુ કામેપ્સુના કર્મ સાહંકારેણ વા પુનઃ ।

ક્રિયતે બહુલાયાસં તદ્રાજસમુદાહતમ્ ॥૨૪॥

જે કર્મ કૃણેચ્છાવાળાથી, અહંકારી મનુષ્યથી કે બહુ ઉતાવળે કરાય, તેને રાજસ કહેલું છે. ૨૪
અનુબંધં ક્ષયં હિંસામનપેક્ષ્ય ચ પૌરુષમ્ ।

મોહાદારમ્બ્યતે કર્મ તત્તામસમુદાહતમ્ ॥ ૨૫ ॥

જે કર્મ પરિણામ, નાશ, હિંસા અને સામ-ર્થ્યનો વિચાર ન કરતાં માત્ર મોહથીજ આરં-ભાય; તે કર્મ તામસ કહેવાય છે. ૨૫

મુક્તસંગોઽનહંવાદી ધૃત્યુત્સાહસમન્વિતઃ ।

સિદ્ધ્યસિદ્ધ્યોર્નિર્વિકારઃ કર્તા સાત્ત્વિક ઉચ્યતે॥

જે કર્તા આસક્તિરહિત, અહંતામમતાવિનાનો, ધીરજ ને ઉત્સાહવાળો તથા સિદ્ધિ-અસિદ્ધિમાં હર્ષ-શોકરહિત છે; તે કર્તા સાત્ત્વિક કહેવાય છે. ૨૬

રાગી કર્મફલપ્રેપ્સુર્લુબ્ધો હિંસાત્મકોઽશુચિઃ ।

હર્ષશોકાન્વિતઃ કર્તા રાજસઃ પરિકીર્તિતઃ॥૨૭

જે કર્તા વિષયાસક્ત, કર્મફળને ઇચ્છનારો, લોભી, ધાતકી, અપવિત્ર આચરણવાળો તથા (સિદ્ધિ-અસિદ્ધિમાં) હર્ષ-શોકવાળો હોય; તે રજેશુભી કહેવાય છે.

અયુક્તઃ પ્રાકૃતઃ સ્તબ્ધઃ શઠો નૈષ્કૃતિકોઽલસઃ ।

વિષાદી દીર્ઘસૂત્રી ચ કર્તા તામસ ઉચ્યતે ॥૨૮

જે કર્તા અયુક્ત (અનિતેન્દ્રિય), પ્રાકૃત-અસંસ્કારી, સ્તબ્ધ (અનમ્ર-ઘમંડી), શઠ, બીજાને નડનારો, આળસુ, ખેદ કર્યા કરનારો કિંવા દીર્ઘસૂત્રી (લાંબી લાંબી વાતો કે વિચારોમાં રહી અમલ કરે નહિ એવો) હોય તે તામસી કહેવાય છે. ૨૮

બુદ્ધેર્મેદં ધૃતેશ્ચૈવ ગુણતસ્ત્રિવિધં શૃણુ ।

પ્રોચ્યમાનમશેષેણ પૃથક્ત્વેન ધનંજય ॥૨૯॥

હે ધનંજય ! ગુણોને લીધે બુદ્ધિના અને ધીરજના
પણ ત્રિવિધ ભેદ કહ્યા છે; તે સર્વ જૂદા જૂદા સાંભળ.

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।

बंधं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी॥

હે પાર્થ ! પ્રવૃત્તિમાર્ગ ને નિવૃત્તિમાર્ગ, કર્ત-
વ્ય ને અકર્તવ્ય, ભય ને અભય; તથા બંધ અને
મોક્ષને જે બુદ્ધિ યથાવત જાણે છે; તે સાત્ત્વિકી છે.
यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।

अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी॥૩૧

જે બુદ્ધિ (શાસ્ત્રોક્ત) ધર્મને અધર્મ તથા કાર્યને
અકાર્ય-અયથાર્થ-જેવાં સમજે છે; (અર્થાત્ મોઢાની
વાતોવડે અને ખીજા બાહ્ય ડોળવડે તો એ બધું
યથાર્થ જેવું દેખાડે; પણ એમાંયે આંતરિક હેતુ તો
સ્વાર્થ સાધવાનો હોય) તે બુદ્ધિ હે પાર્થ ! રાજસી છે.

अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसा वृता ।

सर्वार्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी॥૩૨

અને હે પાર્થ ! જે બુદ્ધિ અજ્ઞાનથી ઢંકાયેલી
હોઈને અધર્મને ધર્મ માને છે તથા બધા અર્થોને
હોય તેથી ઉલટા માને છે; તે બુદ્ધિ તામસી છે.

ધૃત્યા યયા ધારયતે મનઃ પ્રાણેન્દ્રિયક્રિયા ।

યોગેનાવ્યભિચારિણ્યા ધૃતિઃ સા પાર્થ સાત્ત્વિકી

હે પાર્થ! જે અચળ ધીરજવડે મન, પ્રાણ અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાઓને યોગના હેતુથી ધારણ કરાય છે; (કે અનુકૂળ બનાવાય છે;) તે ધીરજ સાત્ત્વિકી છે.

યયા તુ ધર્મકામાર્થાન્ ધૃત્યા ધારયતેઽર્જુન ।

પ્રસંગેન ફલાકાંક્ષી ધૃતિઃ સા પાર્થ રાજસી ૩૪

અને હે અર્જુન! જે ફળાકાંક્ષી મનુષ્ય (રૂઢિ, મરણ, વ્યાધિ, હાનિ, દુર્દશા, વય ઇત્યેવા) પ્રસંગને લીધે ધર્મ, અર્થ (ધન-ધામ, સ્ત્રી-પુત્ર ઇત્યાદિ પદાર્થ) અને કામ (પદાર્થોના લોભ), એના સંબંધમાં ધીરજ ધારણ કરે છે; તે ધીરજ હે પાર્થ! રાજસી છે.

યયા સ્વપ્નં ભયં શોકં વિષાદં મદમેવ ચ ।

ન વિમુંચતિ દુર્મેધા ધૃતિઃ સા પાર્થ તામસી ૩૫

હે પાર્થ! જે ધીરજવડે દુર્બુદ્ધિ મનુષ્ય ઉંઘ, ભય, શોક, ખેદ તેમજ મદને છોડતો નથી; તે ધીરજ તામસી છે. ૩૫

સુખં ત્વિદાર્ણીં ત્રિવિધં શૃણુ મે ભરતર્ષભ ।

અભ્યાસાદ્રમતે યત્ર દુઃખાંતં ચ નિગચ્છતિ ૩૬

યત્તદગ્રે વિષમિવ પરિણામેઽમૃતોપમમ્ ।

તત્સુખં સાત્ત્વિકં પ્રોક્તમાત્મબુદ્ધિપ્રસાદજમ્ ૩૭

હવે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! સુખ પણ ત્રણ પ્રકારનાં મારાથી સાંભળ. પરમાત્મવિષયક બુદ્ધિના પ્રસાદથી ઉપજતા જે (જીવનમુક્તિના વિલક્ષણ) સુખમાં અભ્યાસવડે મનુષ્ય રમણ કરે છે અને સર્વ દુઃખોના અંતને પામે છે; તે સુખ, સાધનના આરંભમાં વિષ જેવું હોય તોપણ પરિણામે અમૃતતુલ્ય હોય છે; અને તેથી તે સુખને સાત્ત્વિક કહેલું છે. ૩૬, ૩૭

વિષયેન્દ્રિયસંયોગાદ્ યત્તદગ્રેઽમૃતોપમમ્ ।

પરિણામે વિષમિવ તત્સુખં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥૩૮॥

જે સુખ વિષયો અને ઇન્દ્રિયોના સંયોગથી ઉપજે છે; તે તરતમાં અમૃત જેવું ભાસે તોપણ છેવટે વિષ જેવું હોય છે, તેથી તેને રાજસ કહેલું છે.

યદગ્રે ચાનુબંધે ચ સુખં મોહનમાત્મનઃ ।

નિદ્રાલસ્યપ્રમાદોત્થં તત્તામસમુદાહતમ્ ॥૩૯॥

જે સુખ મનુષ્યને પ્રથમ તેમજ છેવટે પણ મોહકારક થતું હોય; તેવા નિદ્રા, આળસ અને પ્રમાદથી ઉપજેલા સુખને તામસી કહેલું છે. ૩૯

ન તદસ્તિ પૃથિવ્યાં વા દિવિ દેવેષુ વા પુનઃ ।
સત્ત્વં પ્રકૃતિર્જર્મુક્તં યદેભિઃ સ્યાત્ ત્રિભિર્ગુણૈઃ ॥

દુઃકમાં એવું કેાઇ પણ પ્રાણી કે પદાર્થ આ
પૃથ્વીમાં, આકાશમાં કિંવા દેવલોકમાં નથી, કે જે
આ પ્રકૃતિજન્ય ત્રણ ગુણોથી મુક્ત હોય. ૪૦

બ્રાહ્મણક્ષત્રિયાવિશાં શૂદ્રાણાં ચ પરંતપ ।

કર્માણિ પ્રવિભક્તાનિ સ્વભાવપ્રભવૈર્ગુણૈઃ ॥૪૧॥

હે પરંતપ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રોનાં
કર્મ પણ સ્વભાવજન્ય ગુણોને લીધે જૂદાં જૂદાં છે.

શમો દમસ્તપઃ શૌચં ક્ષાંતિરાર્જવમેવ ચ ।

જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિક્યં બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજમ્ ૪૨

શમ (મનોનિયંત્ર), દમ (ઇન્દ્રિયનિયંત્ર), તપ,
પવિત્રતા, ક્ષમા, સરળતા, શાસ્ત્રજ્ઞાન, અનુભવજ્ઞાન
અને આસ્તિકતા; એ બ્રાહ્મણનાં સ્વભાવજન્ય કર્મ છે.

શૌર્યં તેજો ધૃતિર્દાક્ષ્યં યુદ્ધે ચાપ્યપલાયનમ્ ।

દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥૪૩॥

શૌર્ય, તેજસ્વિતા, ધૈર્ય, આતુર્ય, યુદ્ધમાંથી
નાસવું નહિ, દાતાપણું અને ઇશ્વરભાવ, એ
ક્ષત્રિયનાં સ્વભાવજન્ય-સ્વાભાવિક-કર્મ છે. ૪૩

કૃષિગોરક્ષ્યવાણિજ્યં વૈશ્યકર્મ સ્વભાવજમ્ ।

પરિચર્યાત્મકં કર્મ શૂદ્રસ્યાપિ સ્વભાવજમ્ ॥૪૪

ખેતી, પશુપાલન અને વાણિજ્ય, એ વૈશ્યનાં સ્વભાવજન્ય કર્મ છે; અને સેવાચાકરીનાં કર્મ શૂદ્રને માટે પણ સ્વાભાવિકજ છે. ૪૪

સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિં લભતે નરઃ ।

સ્વકર્મનિરતઃ સિદ્ધિં યથા વિંદતિ તચ્છૃણુ ॥૪૫

પોતાપોતાનાં સ્વાભાવિક કર્મોમાં મગ્ન થઈ રહેનાર પરમ સિદ્ધિને પામે છે; પણ એ સ્વકર્મનિરત મનુષ્ય પ્રથમ જેવી રીતે સાધનરૂપી સિદ્ધિને પામે છે તે સાંભળ. ૪૫

યતઃ પ્રવૃત્તિર્ભૂતાનાં યેન સર્વમિદં તતમ્ ।

સ્વકર્મણા તમભ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિંદતિ માનવઃ ૪૬

જે(પરમાત્માની સત્તાસ્ફૂર્તિ)થી સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ અને પ્રવૃત્તિ છે; અને જેનાથી આ સમગ્ર જગત વ્યાપ્ત છે; તે પરમાત્માને પોતાનાં સ્વાભાવિક કર્મવડે પૂજીને મનુષ્ય પરમ સિદ્ધિને પામે છે. ૪૬

શ્રેયાન્ સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્માત્સ્વનુષ્ઠિતાત્ ।

સ્વભાવનિયતં કર્મ કુર્વન્નાપ્નોતિ કિલ્બિષમ્ ॥૪૭

અને (બીજાએ તેના શ્રેષ્ઠ ગુણસ્વભાવને લીધે વિશેષ ગુણવાળો ધર્મ પાડ્યો હોય, પણ પોતાને માટે તો પોતાના બીજા પ્રકારના ગુણસ્વભાવને લીધે તે પરધર્મરૂપજ હોય છે; માટે તેવા) બીજાએ સારી રીતે આચરેલા પરધર્મ કરતાં સ્વધર્મ ઓછા ગુણવાળો હોય તોપણ તેનેજ (પોતાને માટે) શ્રેષ્ઠ-કલ્યાણકારી-સમજવો. કેમકે સ્વભાવનિયત કર્મ કરનારો (સહજે કરી શકે છે તેથી) પાપને પામતો નથી. ૪૭ સહજં કર્મ કૌંતેય સદોષમપિ ન ત્યજેત્ ।

સર્વારંભા હિ દોષેણ ધૂમેનાગ્નિરિવાવૃતાઃ ॥૪૮॥

માટે હે કૌંતેય! (બીજા ઉત્તમ ગુણસ્વભાવવાળા માણસના સ્વાભાવિક કર્મ કરતાં) પોતાનું સ્વભાવજન્ય કર્મ દોષવાળું લાગે તોપણ તેને ત્યજવું નહિ. કેમકે પોતાનાજ ધૂમાડાથી ઢંકાયેલા અગ્નિની પેઠે બધાંજ કર્મ (થોડા-ઘણા) દોષથી ઢંકાયેલાં છે. ૪૮

અસક્તબુદ્ધિઃ સર્વત્ર જિતાત્મા વિગતસ્પૃહઃ ।

નૈવકર્મ્યસિદ્ધિં પરમાં સંન્યાસેનાધિગચ્છતિ ॥૪૯

(અને એ પ્રકારે સ્વધર્મ-કર્મને આચરતો થકે જ્યારે) મનુષ્ય સર્વત્ર-અનાસક્ત બુદ્ધિવાળો, મન-

ઇન્દ્રિયોને જીતનારો અને સ્પૃહારહિત થાય છે; ત્યારેજ તે સંન્યાસે કરીને પરમશ્રેષ્ઠ 'નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ'ને (બાહ્યક્રિયા-બહિર્મુખતાવાળાં નિષ્કામ કર્મો ત્યજવાની તથા આંતરિક સાધના સાધવાની યોગ્યતાને) પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૯

સિદ્ધિં પ્રાપ્નો યથા બ્રહ્મ તથાપ્રોતિ નિબોધ મે ।

સમાસેનૈવ કૌતેય નિષ્ઠા જ્ઞાનસ્ય યા પરા ॥૫૦॥

હે કૌતેય ! એવી સિદ્ધિને-યોગ્યતાને-પામેલો મનુષ્ય જે પ્રકારે જ્ઞાનના પરમ લક્ષ્યરૂપ પરબ્રહ્મ પરમાત્માને પામે છે; તે મારાથી દુઃકામાં સાંભળ. ૫૦
બુદ્ધ્યા વિશુદ્ધ્યા યુક્તો ધૃત્યાત્માનં નિયમ્ય ચ ।
શબ્દાદીન્વિષયાંસ્ત્યક્ત્વા રાગદ્વેષૌ વ્યુદસ્ય ચ ॥

વિવિક્તસેવી લઘ્વાશી યતવાકાયમાનસઃ ।

ધ્યાનયોગપરો નિત્યં વૈરાગ્યં સમુપાશ્રિતઃ ॥૫૨

અહંકારં બલં દર્પં કામં ક્રોધં પરિગ્રહમ્ ।

વિમુચ્ય નિર્મમઃ શાંતો બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥૫૩॥

એ વિશુદ્ધ-અનાસક્ત બુદ્ધિવાળો મુમુક્ષુ, ધીરજથી મન-ઇન્દ્રિયોને વશ કરીને, શબ્દાદિ વિષયોને ત્યજીને તથા (તે તે વિષયો ઉપરનો) રાગદ્વેષ ફેંકી

દધને (૫૧) એકાંતને સેવનારો, થોડો-હલકો-આ-હાર કરનારો, મન-વાણી-કાયાને જીતનારો, નિત્ય ધ્યાનયોગપરાયણ રહેનારો તથા વૈરાગ્યનો દૃઢ રીતે આશ્રય કરનારો થાય છે; (૫૨) તથા અહં-કાર, બળ, દુરાગ્રહ, કામ, ક્રોધ અને સંગ્રહ-પરિગ્રહનો પરિત્યાગ કરીને જ્યારે સર્વત્ર અહંતા-મમતાવિનાનો અને શાંત ચિત્તવાળો બને છે; ત્યારેજ તે બ્રહ્મપ્રાપ્તિને યોગ્ય થયેલો મનાય છે. ૫૩

બ્રહ્મભૂતઃ પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ ન કાંક્ષતિ ।

સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ મન્દ્ગત્કિં લભતે પરામ્ ॥૫૪॥

વળી એ બ્રહ્મભૂત (થવા ઇચ્છનારો) જિજ્ઞાસુ જ્યારે પ્રસન્ન ચિત્તવાળો બનીને કશાને શોચતો નથી કે ઇચ્છતો નથી; તથા સર્વ ભૂતોમાં સમદૃષ્ટિવાળો થાય છે; ત્યારે તે મારી પરાભક્તિને લાલે છે. ૫૪

ભક્ત્યા મામભિજાનાતિ યાવાન્યશ્ચાસિ તત્ત્વતઃ ।

તતો માં તત્ત્વતો જ્ઞાત્વા વિશતે તદનંતરમ્ ॥૫૫

અને હું જેવો (અપાર અનુપમ મહત્તાવાળો) છું, અને જે કાંઈ છું, તે સહિત મને તે પરાભક્તિવડેજ તત્ત્વથી-યથાવત્-જાણી શકે છે; તથા તે એવી રીતે

મને તત્ત્વથી જાણીનેજ તદ્દનંતર મારામાં પ્રવેશે છે.
સર્વકર્માણ્યપિ સદા કુર્વાણો મદ્યપાશ્રયઃ ।

મત્પ્રસાદાદવામ્નોતિ શાશ્વતં પદમવ્યયમ્ ॥૫૬॥

આ પ્રકારે સદા મારાજ આશ્રયે રહેનારો.
મનુષ્ય, સર્વ (સ્વભાવનિયત) કર્મો કરતો છતો મારા
કૃપાપ્રસાદ (ને પામતો આલે છે, અને તેના) વડે
શાશ્વત અવિનાશી પદને--પરમ સિદ્ધિને--પામે છે. ૫૬
ચેતસા સર્વકર્માણિ માયિ સંન્યસ્ય મત્પરઃ ।

બુદ્ધિયોગમુપાશ્રિત્ય મચ્ચિત્તઃ સતતં ભવ ॥૫૭॥

માટે તું મનવડે સર્વ કર્મો મને અર્પણ કરતો રહી
મારે પરાયણ થઈને તથા સમત્વબુદ્ધિરૂપ યોગને
આશ્રય લઈને સદા મારામાંજ ચિત્ત રાખનારો થા.
મચ્ચિત્તઃ સર્વદુર્ગાણિ મત્પ્રસાદાત્તરિષ્યાસિ ।

અથ ચેત્ત્વમહંકારાન્ન શ્રોણ્યાસિ વિનંક્ષ્યાસિ ॥૫૮

એ પ્રમાણે મારામાં ચિત્તવાળો થવાથી મારી
કૃપાવડે તું સર્વ દુર્ગોને (કિલ્લાઓ-વિદ્યો-અંતરા-
યો-એને) તરી જઈશ; અને જો તું અહંકારથી
મારું કહેવું નહિ સાંભળે, તો તો વિનાશજ પામીશ.
યદહંકારમાશ્રિત્ય ન યોત્સ્ય્યેતિ મન્યસે ।

મિથ્યૈષ વ્યવસાયસ્તે પ્રકૃતિસ્ત્વાં નિયોક્ષ્યતિ ॥

અહંકારનો આશ્રય લઈને તું જે એમ માને છે કે, 'હું' યુદ્ધ નહિ કરું' પણ તારો એ નિશ્ચય મિથ્યા થઈ તારી ક્ષાત્રપ્રકૃતિ (સ્વભાવ) તને યુદ્ધમાં જ યોજશે.

સ્વભાવજેન કૌંતેય નિવદ્ધઃ સ્વેન કર્મણા ।

કર્તુ નેચ્છસિ યન્મોહાત્ કરિષ્યસ્યવશોઽપિ તત્ ॥

હૈ કૌંતેય ! (સર્વની પેઠે તું પણ) પોતાના ગુણ-સ્વભાવજન્ય કર્મોથી બંધાયેલો-ટેવાયેલો-હોવાથી મોહને લીધે (અત્યારે જે) કરવા ઇચ્છતો નથી; તે કાર્ય પ્રકૃતિને વશ થઈને પરાણે પણ તું કરીશ. ૬૦

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

आमयन्सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥૬૧॥

તમેવ શરણં ગચ્છ સર્વભાવેન ભારત ।

तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतं॥

માટે હૈ અર્જુન ! સર્વ ભૂતોના હૃદયપ્રદેશમાં રહેલો ઇશ્વર, કે જે સર્વ ભૂતોને પોતાની યોગમાયા-વડે યંત્રપર બેસાડેલાં પૂતળાંની પેઠે (તેમનાં કર્માનુસાર) ચલાવી રહ્યો છે; તે પરમાત્માને જ શરણે

સર્વાભાવથી જા. કેમકે હે ભારત! તેનીજ કૃપા-
થી તું પરમ શાન્તિ તથા શાશ્વત ધામને પામીશ.
इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।
विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥६३॥

આ પ્રમાણે ગુપ્તમાં પણ અત્યંત ગુપ્ત જ્ઞાન મેં
તને કહ્યું છે. માટે એના રહસ્યનો પૂરેપૂરો વિચાર
કરીને જેમ તારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કર. ૬૩

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।
इष्टोऽसि मे ददमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ६४
मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवंप्रियासि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ६५

ફરી પણ માંડે સર્વ ગુહ્યોમાં ઉત્તમ અને પરમ
સારભૂત વચન સાંભળ. તું મને અત્યંત પ્રિય છે
તેથી તારું એ હિત તને કહીશ કે, (૬૪) “મારા-
માંજ મનવાળો, મારોજ ભક્ત અને મનેજ પૂજ-
નારો થા તથા મનેજ નમસ્કાર કર; અને તેથી તું
મનેજ પ્રાપ્ત થઈશ.” આ સત્ય પ્રતિજ્ઞા તારી પાસે
એ માટે કંઈ છું કે, તું મારો પ્રિય સખા છે. ૬૫
सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ।

અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ॥

અર્થાત્ બીજા બધા ધર્મોનો પરિત્યાગ કરીને તું કેવળ એક મારેજ શરણે આવ. (એટલે કે અત્યારે તો તને જે યોગબુદ્ધિથી યુદ્ધકાર્ય કરવાનું કહ્યું હતું તેજ કર.) અને હું તને (એથી થનારાં) સર્વ પાપોથી મુક્ત કરીશ, માટે (એ વાતનો) શોક ન કર. ૬૬

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ६७

(તારી યોગ્યતાને લીધેજ) તને કહેલું આ પરમ રહસ્ય તારે અતપસ્વીને, અભક્તને, સેવારહિતને, સાંભળવાની ઇચ્છાવગરનાને તથા મારો દ્વેષ કરનારા મનુષ્યને કદી પણ કહેવું યોગ્ય નથી. ૬૭

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।

भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ૬૮

न च तस्मान्मનুষ्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।

भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ૬૯

આ પરમ ગુહ્ય જ્ઞાન જે કોઈ મારા ભક્તોમાં પ્રચારશે-સમજાવશે, તે પણ નિઃસંશય મારી પરાભક્તિ કરીને મનેજ પ્રાપ્ત થશે. કેમકે સર્વ

મનુષ્યોમાં તેના કરતાં માફ વધારે પ્રિય કાર્ય કરવા-
વાળો કોઈ નથી, તેમ મને તેના જેટલો પ્રિયતર
પણુ આ પૃથ્વીમાં બીજો થનાર નથી. ૬૮, ૬૯

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।

જ્ઞાનયજ્ઞેન તેનાહમ્ દૃષ્ટઃ સ્યામિતિ મે મતિઃ ૭૦

આપણા આ ધર્મમય સંવાદરૂપી ગીતાશાસ્ત્ર-
નું જે કોઈ અધ્યયન કરશે, તેણે એ જ્ઞાનયજ્ઞવડે
મને પોતાને પૂજ્યો છે; એવી મારી મતિ છે. ૭૦

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ।

સોઽપિ મુક્તઃ શુભાંલ્લોકાન્ પ્રાપ્નુયાત્પુણ્યકર્મણામ્

જે મનુષ્ય શ્રદ્ધાવાન તથા દ્વેષરહિત થઈને
આ ગીતાશાસ્ત્રનું શ્રવણ પણુ કરશે તે પાપ-
કર્મોથી મુક્ત થશે અને પુણ્યકર્મ કરનારાઓને
પ્રાપ્ત થવાવાળા શુભ લોકોને પામશે. ૭૧

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।

કચ્ચિદજ્ઞાનસંમોહઃ પ્રનષ્ટસ્તે ધનંજય ॥૭૨॥

હે પાર્થ ! તેં આ જ્ઞાન એકાગ્રચિત્તે સાંભળ્યું
કે કેમ ? અને હે ધનંજય ! તારો અજ્ઞાનજન્ય
મોહ સર્વથા નાશ પામ્યો કે ? ૭૨

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન કહે છે:—

નષ્ટો મોહઃ સ્મૃતિર્લબ્ધા ત્વત્પ્રસાદાન્મયાચ્યુત ।
સ્થિતોઽસ્મિ ગતસંદેહઃ કરિષ્યે વચનં તવ ॥૭૩

હે અચ્યુત! આપની કૃપાથી મને (સ્વધર્મ કર્મની,
શુભ સ્વભાવની, કાર્ય અકાર્યની, પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિની,
યોગબુદ્ધિની તથા કર્તવ્ય પ્રાપ્તવ્ય ઇંની સર્વ)
સ્મૃતિ પ્રાપ્ત થઈ છે અને તેથી મારો સર્વ મોહ
નષ્ટ થયો છે; તથા હું સંદેહરહિત અને સ્થિર
થયો છું. માટે આપના વચન પ્રમાણેજ કરીશ. ૭૩

સંજય ઉવાચ । સંજય કહે છે:—

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥७४॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે મેં ભગવાન વાસુદેવ
અને મહાત્મા અર્જુનનો આ અદ્ભુત રહસ્યવાણી
તથા રૂવાં ઉભાં કરે એવો સંવાદ સાંભળ્યો. ૭૪

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवान् एतद्गुह्यमहं परम् ।

योगं योगेश्वरात्कृष्णात् साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥

ભગવાન વ્યાસના પ્રસાદથી આ પરમ ગુહ્ય
યોગને સાક્ષાત્ યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના

પોતાના મુખથી કહેવાતો મેં સાંભળ્યો છે. ૭૫

રાજન્સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય સંવાદમિમમદ્ભુતમ્ ।

કેશવાર્જુનયોઃ પુણ્યં હૃણ્યામિ ચ મુદુર્મુદુઃ॥૭૬॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજન્ ! કેશવ અને અર્જુનના
આ અદ્ભુત અને પવિત્ર કરનારા સંવાદને સાંભારી
સાંભારીને હું વારંવાર હર્ષ પામું છું. ૭૬

તच्च संस्मृत्य संસ્मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।

विस्मयो मे महान् राजन् हृण્યાमि च पुनः पुनः

અને હે રાજન્ ! શ્રીહરિના તે અતિ અદ્ભુત
વિશ્વરૂપને પણ સાંભારી સાંભારીને મને મહાન
આશ્ચર્ય થાય છે; તથા હું વારંવાર આનંદ પામું છું.

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।

तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥૭૮॥

જ્યાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ છે અને જ્યાં ધનુ-
ર્ધારી અર્જુન છે; ત્યાંજ લક્ષ્મી, વિજય, વિભૂતિ
અને અચળ નીતિ છે; એમ મારો મત છે. ૭૮

इति श्री० मोक्षसंन्यासयोगो नामाष्टादशोऽध्यायः

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા સમાપ્ત

સદ્ગ્રંથસામર્થ્ય

સોરઠા

માનવ મોહું ભાગ્ય, જો તું ઇચ્છે તાહયરૂં;
તો તો ઝટપટ જાગ્ય, સદ્ગ્રંથો હાકલ કરે.
મહાપુરુષનો સંગ, માનવ મળવો દોહ્યલો;
આપે એનો રંગ, ઉપદેશોના ગ્રંથ શુભ.
અંધકાર અજ્ઞાન, દૂરજ કરવા ઉગીયા;
જ્ઞાન-સૂર્ય એ જાણુ, તુજ પૂર્વજનો વારસો.
લોહ સમું જે મન, માટીમાં માટી બને;
કર એતું કાંચન, પારસગ્રંથ સમાગમે.
માનવ મોંઘો દેહ, ખેહ થવા નવ ખો વૃથા;
અમરપણું લે તેહ, જ્ઞાન ભજન ને દાનથી.
ઠહેવા ચાહો ધીર, મહેરા જનને મારગે;
ધારો ગુણ ગાંભીર, ચરિત્ર વાંચી તેમનાં.
જીવન ઉત્તમ થાય, ચરિત્ર ઉત્તમ વાંચતાં;
એ અર્થે વંચાય, ચરિત્રગ્રંથો ચાહથી.

દોહરા

પરમ શ્રેયને પામવા, રાજી કરવા રામ;
ઉત્તમ વાંચન વાંચજો, કરજો રૂડાં કામ.
ભગવત ભેટે ભાવથી, કંપે કાળ કરાળ;
ભાવ થકી ભાઈ ભજો, ભવ્ય ગ્રંથની માળ.
વૃથા વહેતા સમયની, લેવા શુભ સંભાળ;
વાંચો વીર વિવેકથી, વિવિધ ગ્રંથની માળ.

સદ્ગ્રંથસમાગમના લાભ

“અંથોનો સ્નેહ એ પ્રભુના રાજ્યમાં જવાનો પરવાનો છે.”

“ખરાબ ચોપડીઓનું વાચન એ ઝેર પીવા સમાન છે.”

“મહેલોથી તથા અખૂટ બંડારથી જે સંતોષ નહિ મળે તે સંતોષ તમને ઉત્તમ પુસ્તકોથી પ્રાપ્ત થશે.”

“લીલા વનમાં ભૂખે મરનાર પશુમાં અને આટલે આટલે સાધને જ્ઞાનહીન રહેનાર મનુષ્યમાં શું ફેર ?”

“સદ્ગ્રંથવિનાનું ઘર જીવવિનાના મુરદાની ઘોર જેવું છે.”

“જેના બાગ્યમાં સારા અંથો વાંચવાના હોય, તેના આગળ ચંચળ લક્ષ્મીના શુષ્ક વિનોદ શી ગણતરીમાં ?”

સ્વામી વિવેકાનંદજી કહે છે કે “તમે ગમે તેવી નવલકથાઓ અને ખીજું જે પણ મળી આવ્યું તે વાંચવા મંડી પડો છો; પણ એવું તો તમે જેમ થોડું વાંચો તેમજ સાફ ગીતાજી વાંચો, વેદાંતનાં અને ખીજાં સારાં પુસ્તકો વાંચો; કેમકે તેની તમારે આખા જીવન સુધી જરૂર છે.”

મ૦ ગાંધીજી કહે છે કે “પુસ્તકોમાં હું ગુંથાયેલા રહી શકતો તેથી મને વધારે જેલ મળત તોપણ હું કાયર નહિ થાત, એટલુંજ નહિ પણ મારા જ્ઞાનમાં ઉપયોગી વધારો કરી શકવાથી હું ઉલટો વધારે સુખચેતનમાં રહેત. હું માનું છું કે, જેને સારાં પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ છે; તે ગમે તે જગ્યાએ એકાંતવાસ સહેલાઈથી વેઠી શકે છે. x x એક પછી ખીજું, એમ પુસ્તકો વાંચતાં છેવટે તમે અંતર-વિચાર પણ કરી શકશો.”

આ સંસ્થાના ઉત્તમ ગ્રંથો

ધાર્મિક ગ્રંથો

મૂલ્ય

મહાભારત-સંપૂર્ણ ભાષાંતર ૭ ભાગમાં ...	૩૬)
શ્રીવાલ્મીકિ રામાયણ-૩૨ ચિત્રોસાથે ...	૬)
શ્રીતુલસીકૃત રામાયણ-૪૦ ચિત્રોસાથે ...	૬)
શ્રીગિરધરકૃત શુદ્ધ રામાયણ ...	૨૧
શ્રીયોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ-બે ભાગમાં ...	૧૦)
મહાભારતનું શાંતિપર્વ-નવી આવૃત્તિ ...	૫)
મહાભારતનાં આદિ-સભાપર્વ (જૂની પ્રતો)	૨)
શ્રીમદ્ભગવતી ભાગવત-ઉત્તમ ભાષાંતર ...	૪૧૧
શ્રીમદ્ભાગવત-નવી આવૃત્તિ ૩), બે ભાગમાં...	૩૧૧
શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા-નવી આવૃત્તિ ...	૨)
શ્રીદાસબોધ-નવી આવૃત્તિ ...	૨૧૧
શ્રીરામકૃષ્ણ કથામૃત-બંને ભાગ ભેગા ...	૨૧૧
મહાભારત અને રામાયણ વિષે વિચારો (સાદુ)...	૦૧૧
શ્રીમહાભારત વિષે-જાણવાનેગ વિચારો ...	૧૧૧
ધર્મતત્ત્વ-બંકિમચરિત્ર સાથે ...	૦૧૧
યોગતત્ત્વ ...	૧૧
સ્વામીરામતીર્થ-ચારે ગ્રંથ ભાગ ૧ થી ૧૩ ...	૮૧
„ „ ગ્રંથ ૧ લેા ભા. ૧ થી ૫ ...	૨)
„ „ ગ્રંથ ૨ જો-ભા. ૬ થી ૯ ...	૨૧
„ „ ગ્રંથ ૩ જો-ભા. ૧૦-૧૧ ...	૨)

”	”	અંથ ૪ થો-ભા.૧૨-૧૩ ...	૨)
સ્વામી વિવેકાનંદ-સર્વ	ભાગોનું મૂલ્ય ...	૧૧)	
”	”	અંથ ૧ લો-ભા.૧-૨-૩ ...	૨૧
”	”	અંથ ૨ જો-ભા.૪-૫ ...	૨૧
”	”	ભાગ ૬-૭ (સાદુ પૂઠું) ...	૧)
”	”	ભાગ ૮ મો ...	૨)
”	”	ભાગ ૯ મો-સંપૂર્ણ ચરિત્ર ...	૨૧૧
”	”	ભાગ ૧૦ મો-રાજયોગ (સાદુ)	૧)
ભગવદ્ગીતા-ગુજરાતી સરલાઈ સહિત	૦)ન, ૦)ન,		
ભગવદ્ગીતા-ગુજરાતી મોટા અક્ષરમાં	૦૧, ૦૧ન,		
ભગવદ્ગીતા-શ્રીધરી ટીકાનુસાર અર્થ સહિત	૦૧		
ભગવદ્ગીતા-મૂલમાત્ર-મધ્યમ અક્ષરની...	૦૧, ૦૧૧		
પંચરત્ન ગીતા-ગુજરાતી સરલાઈ સહિત ...	૦૧૧		
પંચરત્નગીતા-મૂલમાત્ર-નાના અક્ષરની	૦૧, ૦૧ન ૦૧૧૧		
પ્રભુમય જીવન-સંશોધિત નવી આવૃત્તિ ...	૦૧૧		
અખાની વાણી-મનહર પદ સાથે ...	૧૧૧		
પ્રીતમદાસની વાણી-સચરિત્ર મોટા સંગ્રહ ...	૧૧૧		
છોટમની વાણી-અંથ ૧ લો-૧) બીજો ૧૧૧, ત્રીજો ૧)			
શ્રીભજનસાગર-સાદું પૂઠું ૦૧ન પાકું ...	૦૧૧ન		
સ્વર્ગનું વિમાન-પદ્યારકૃત ...	૧૧ન		
સ્વર્ગની કુંચી ”	૧૧ન		
સ્વર્ગનો ખજાનો ”	૧૧ન		
સ્વર્ગનો પ્રકાશ ”	૧૧ન		

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક પુસ્તકો

શુભસંગ્રહ-ભાગ ૧ લો ૦૧, ભાગ બીજો ...	૨૧
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૩ ને ૧૧૧, ભાગ ૪ થો ...	૧૧
આગળ ધસો-૧૧૧, સુખ, સામર્થ્ય અને સમૃદ્ધિ	૧૧
આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા-ભાગ ૧ લો	૧) =
” ” ભાગ ૨ ને	૧૧
બંકિમ નિબંધમાળા-ધર્મતત્ત્વ સાથે ...	૧૧૧
ભાગ્યના સૃષ્ટાઓ-(સાદુ પૂંઠુ)	૧૧

ઇતિહાસ અને વૈદકસંબંધી પુસ્તકો

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ-ખે મોટા ગ્રંથોમાં ...	૧૦)
આર્યભિષક્ અથવા હિંદનો વૈદ્યરાજ ...	૪)
આરોગ્યવિષે સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજીકૃત ...	૦૧

બોધદાયક ઉત્તમ જીવનચરિત્રો

સ્વા૦ ભાસ્કરાનંદ અને ગો૦ વિજયકૃષ્ણનાં ચરિત્ર	૧૧
મુસ્લીમ મહાત્માઓ	૧૧૧
ભારતના વીરપુરુષો	૧)
શ્રીભક્તચરિત્ર અથવા ભક્તિરસામૃત	૧૧
શ્રી શિવાજી છત્રપતિ	૨૧
વીર દુર્ગાદાસ	૦૧૧
ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો-ત્રણ ગ્રંથોમાં નવી આવૃત્તિ...	૬)
મહાન સમ્રાટ અકબર	૧૧
દાનવીર કાર્નેગી	૧૧

કાઉન્ટ ટાઉસેંચ	...	...	...	...	૨૧
નેપોલિયન બોનાપાર્ટ	...	...	...	...	૩)
રામતીર્થ તથા વિવેકાનંદનાં ચરિત્ર ઉપર આવી ગયાં છે.					

બોધપ્રદ ટુંકી વાર્તાઓ

ટુંકી વાર્તાઓ-ભાગ ૧ થી ૪ ભેગા	...	૨)
ટુંકી વાર્તાઓ-ભાગ ૫ મો-૨૮ વાતો	...	૦૧૧-
ટુંકી વાર્તાઓ-ભાગ ૬ થી-૨૭ વાતો	...	૧)
ટુંકી વાર્તાઓ-ભાગ ૭ મો-અનેક વાતો	...	૧૧
દયાળુ માતા અને સહગુણી પુત્રી...	...	૦૧

બાલકો માટે સ્વાસ્થ્ય ઉપયોગી પુસ્તકો

સહગુણી બાળકો-૬૯ ટુંકાં બાળચરિત્ર	...	૦૧
બાળસહબોધ-વાર્તાઓએ ધાર્મિક શિક્ષણ	...	૦૧
બાળકોની વાતો-૨૬૬ વાતચિતએ ૨૧ પાઠ...	...	૦)૩
દુઃખમાં વિદ્યાભ્યાસ-સચોટ સાચાં દૃષ્ટાંતો	...	૦૧
સુબોધક નીતિકથા-શ્રી.બીરબલની લખેલી	...	૦૧૮

ચિત્રો અને ચિત્રાવલીઓ

શ્રીમહાભારત ચિત્રાવલી-૨૬ ચિત્રો, પાકાં પૂઠાં ૧)		
શ્રીરામાયણ ચિત્રાવલી-૩૬ " " " ૧)		
શ્રીકૃષ્ણમુરારીનું ત્રિરંગી મોઢું ચિત્ર	...	૦૧૪
શ્રીદ્રોપદી-વસ્ત્રાહરણ " " " ૦૧૮		

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્રપાસે-અમદાવાદ અને કાલ્યાદેવી-મુંબઈ

